

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВАСИЛЬЦІОН ІВАН ІВАНОВИЧ

УДК 343.33:341.4:340.5 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.І. Васильціон

Науковий керівник – **Медвідь Людмила Петрівна,**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Васильцун І.І. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини: порівняльно-правовий аналіз. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (08 – Право) – Національний університет оборони України, Київ, 2026.

В умовах широкомасштабного вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) дисертація є першим в Україні теоретико-прикладним дослідженням, присвяченим порівняльно-правовому аналізу кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Досліджено історико-правові засади формування кримінальної відповідальності за воєнні злочини, що дало змогу виокремити шість періодів розвитку кримінальної відповідальності та покарання за воєнні злочини. Відзначено, що у давній та античний періоди сформувалися перші норми, спрямовані на обмеження жорстокості під час ведення війни, а також стали відомими перші прецеденти покарання осіб за порушення правил війни. Незважаючи на те, що тогочасні обмеження жорстокості під час збройних конфліктів були переважно релігійно-етичними та дисциплінарними, вони не мали гуманітарних цілей. Саме цей чинник вплинув на подальше утвердження засад справедливої війни та правил ведення війни.

Проведений аналіз трансформації поняття «воєнний злочин» у міжнародному праві, а також наявних підходів щодо його тлумачення, запропонованих вченими, дало змогу сформулювати авторське його визначення як грубе або серйозне порушень норм міжнародного гуманітарного права в контексті як міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру, вчинення якого тягне за собою настання індивідуальної (командної) кримінальної відповідальності. Перелік воєнних злочинів визначено спеціальними міжнародними угодами (конвенціями)

і відповідно до класифікації міжнародних кримінальних злочинів вони належать до «конвенційних».

Крім того, аргументовано, що підвищений рівень суспільної небезпеки воєнних злочинів зумовлений особливою жорстокістю вчинення їх воєнними злочинцями через їх впевненість у безкарності і латентності. Відзначено, що суспільна небезпека у разі вчинення воєнних злочинів є об'єктивною властивістю таких злочинів і реальним порушенням відносин у сфері міжнародного гуманітарного права. Небезпека воєнного злочину полягає не тільки в тому, що завдає або може завдати шкоди, а насамперед у посяганні на цінності суспільства.

За результатами порівняльно-правового аналізу відповідальності за воєнні злочини у законодавстві зарубіжних країн та узагальнення судової практики запропоновано класифікацію воєнних злочинів, складену з урахуванням визначених елементів злочинів, які допомагають Суду у тлумаченні і застосуванні ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Порівняльно-правовий аналіз відповідальності за воєнні злочини у країнах, які ратифікували та імплементували положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, проведено відповідно до чинного поділу правових сімей, зокрема романо-германської, англо-американської систем та системи релігійного права.

На прикладі дослідження імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду у кримінальне законодавство Федеративної Республіки Німеччини як країни романо-германської правової системи, проведено порівняльно-правовий аналіз між положеннями статутів міжнародних військових трибуналів, Римським статутом Міжнародного кримінального суду, Міжнародного кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини та виокремлено спільні риси та ознаки воєнних злочинів у цих міжнародних документах, а також відмінності між ними.

Серед представників англо-американської правової сім'ї розглянуто особливості кримінальної відповідальності за воєнні злочини у кримінальному законодавстві Великої Британії, Канади та Австралії, які ратифікували Римський статут Міжнародного кримінального суду. Відзначено, що положення Римського статуту у Великій Британії та Канаді імplementовано в національне законодавство ухваленням окремих нормативно-правових актів – Закону про Міжнародний кримінальний суд 2001 року і Закону про злочини проти людяності та воєнні злочини. Крім того, відзначено, що покаранням, яке застосовують за вчинення воєнних злочинів у цих країнах до осіб, що вчинили такі діяння, є довічне позбавлення волі.

Афганістан як представник релігійної правової сім'ї ратифікував та імplementував положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду у Кримінальний кодекс. Зазначено, що воєнні злочини у Кримінальному кодексі Афганістану поділено на дві групи: воєнні злочини міжнародного збройного конфлікту (ст. 339) та воєнні злочини неміжнародного збройного конфлікту (ст. 340), що відповідають ст. 8 Римського статуту.

Аргументовано, що у законі України про кримінальну відповідальність розрізнено поняття «військові кримінальні правопорушення» (ст. 401 Кримінального кодексу України) та «воєнні злочини» (ст. 438 Кримінального кодексу України). Після ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду до Кримінального кодексу України було внесено зміни, зокрема у ст. 438 Кримінального кодексу України. За змістом «воєнні злочини» охоплюють широкий спектр порушень міжнародного гуманітарного права, включно із вбивством цивільних осіб, катуванням, застосуванням забороненої зброї та вчиненням інших грубих порушень. Натомість військові кримінальні правопорушення частіше використовують для кваліфікації діянь проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Такими діяннями, наприклад, можуть

вважатися дезертирство, непокора наказам, державна зрада та інші кримінальні правопорушення, визначені в Розділі XIX Кримінального кодексу України.

Запропоновано у Розділі XX Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» закріпити поняття «воєнний злочин» та викласти його у такій редакції: «воєнний злочин – грубе або серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у контексті як міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру, вчинення якого тягне за собою настання індивідуальної (командної) кримінальної відповідальності».

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України, включає такі форми: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях; 6) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 7) віддання наказу про вчинення таких дій.

Відзначено, що доповнення ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України такою формою воєнних злочинів, як «незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях» не враховує особливого статусу дітей як особливо уразливої групи у міжнародному гуманітарному праві. Також під час кваліфікації таких діянь виникає конкуренція окремої частини або спеціальної статті, коли та сама поведінка може підпадати під кілька статей без чітких критеріїв розмежування.

Встановлено, що процес імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду у національне законодавство України набуває особливої

актуальності через ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Це вказує на прагнення України стати рівноправним членом системи міжнародного кримінального правосуддя.

Аргументовано, що в Україні необхідно виокремити спеціалізацію суддів з розгляду справ про кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку взагалі і воєнних злочинів зокрема.

Сформульовано рекомендації щодо удосконалення кримінальної відповідальності за воєнні злочини та запропоновано авторську редакцію цих статей, зокрема: стаття 438 «Воєнні злочини проти особи», стаття 438¹ «Воєнні злочини проти дітей», стаття 438² «Воєнні злочини, пов'язані із примусовим переселенням населення», стаття 438³ «Воєнні злочини, пов'язані із використанням заборонених методів ведення війни», стаття 438⁴ «Воєнні злочини, які полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни», стаття 438⁵ «Воєнні злочини проти власності та культурних цінностей», стаття 438⁶ «Воєнні злочини проти осіб, що входять до складу гуманітарних операцій, медичного та духовного персоналу, а також у зв'язку з неправомірним використанням захисної символіки», стаття 438⁷ «Воєнні злочини проти здійснення правосуддя».

Дисертаційне дослідження підтвердило необхідність концептуальної зміни законодавчого підходу до воєнних злочинів як кримінального правопорушення.

Ключові слова: воєнний злочин, військове кримінальне правопорушення, злочин геноциду, злочини проти людяності, війна, збройний конфлікт, кримінальна відповідальність, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, ведення війни, військовий трибунал, міжнародне правосуддя, кримінальне правопорушення.

ANNOTATION

Vasylytsiun I. Criminal liability for war crimes: a comparative legal analysis.

– *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, Specialty 081 - Law. (08 - Law) – National University of Defense of Ukraine, Kyiv, 2026.

In the context of the large-scale invasion by the Russian Federation (hereinafter referred to as the RF), this dissertation is the first theoretical and applied study in Ukraine devoted to a comparative legal analysis of criminal liability for war crimes.

The historical and legal foundations of criminal liability for war crimes were studied, which made it possible to identify six periods in the development of criminal liability and punishment for war crimes. It is noted that in ancient and classical times, the first norms aimed at limiting cruelty during warfare were formed, and the first precedents for punishing individuals for violating the rules of war became known. Although the restrictions on cruelty during armed conflicts at that time were mainly religious, ethical, and disciplinary in nature, they did not have humanitarian goals. It was this factor that influenced the further establishment of the principles of just war and the rules of warfare.

The analysis of the transformation of the concept of “war crime” in international law, as well as the existing approaches to its interpretation proposed by scholars, has made it possible to formulate the author's definition of it as a gross or serious violation of the norms of international humanitarian law in the context of both international armed conflict and armed conflict of a non-international nature, the commission of which entails individual (command) criminal responsibility. The list of war crimes is defined by special international agreements (conventions) and, according to the classification of international criminal offenses, they belong to the category of “conventional” crimes.

In addition, it is argued that the increased level of public danger posed by war crimes is due to the particular cruelty with which they are committed by war criminals because of their confidence in impunity and latency. It is noted that the

public danger in the case of war crimes is an objective characteristic of such crimes and a real violation of relations in the field of international humanitarian law. The danger of a war crime lies not only in the fact that it causes or may cause harm, but above all in the violation of the values of society.

Based on the results of a comparative legal analysis of liability for war crimes in the legislation of foreign countries and a summary of judicial practice, a classification of war crimes has been proposed, compiled taking into account specific elements of crimes that assist the Court in interpreting and applying Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court.

A comparative legal analysis of liability for war crimes in countries that have ratified and implemented the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court was conducted in accordance with the current division of legal families, in particular the Romano-Germanic, Anglo-American, and religious law systems.

Using the example of the study of the implementation of the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court into the criminal legislation of the Federal Republic of Germany as a country with a Romano-Germanic legal system, a comparative legal analysis was conducted between the provisions of the statutes of international military tribunals, the Rome Statute of the International Criminal Court, the International Criminal Code of the Federal Republic of Germany, and the common features and characteristics of war crimes in these international documents, as well as the differences between them, were identified.

Among representatives of the Anglo-American legal family, the peculiarities of criminal liability for war crimes in the criminal legislation of Great Britain, Canada, and Australia, which ratified the Rome Statute of the International Criminal Court, were considered. It is noted that the provisions of the Rome Statute in Great Britain and Canada have been implemented into national legislation through the adoption of separate regulatory acts – the International Criminal Court Act 2001 and the Crimes Against Humanity and War Crimes Act. In addition, it is noted that the punishment

applied for war crimes in these countries to persons who have committed such acts is life imprisonment.

Afghanistan, as a representative of the religious legal family, ratified and implemented the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court into its Criminal Code. It is noted that war crimes in the Criminal Code of Afghanistan are divided into two groups: war crimes of international armed conflict (Article 339) and war crimes of non-international armed conflict (Article 340), which correspond to Article 8 of the Rome Statute.

It has been argued that Ukrainian criminal law distinguishes between the concepts of “military criminal offenses” (Article 401 of the Criminal Code of Ukraine) and “war crimes” (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine). Following the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court, amendments were made to the Criminal Code of Ukraine, in particular to Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. The term “war crimes” covers a wide range of violations of international humanitarian law, including the killing of civilians, torture, the use of prohibited weapons, and other serious violations. Military criminal offenses, on the other hand, are more often used to classify acts committed by military personnel, as well as conscripts and reservists during training, that violate the established procedure for performing or undergoing military service. Such acts may include, for example, desertion, insubordination, treason, and other criminal offenses specified in Section XIX of the Criminal Code of Ukraine.

It is proposed to enshrine the concept of “war crime” in Section XX of the Criminal Code of Ukraine, “Criminal Offenses Against Peace, Security of Humanity, and International Law,” and to word it as follows: “war crime – a gross or serious violation of the norms of international humanitarian law in the context of both international armed conflict and armed conflict of a non-international nature, the commission of which entails individual (command) criminal responsibility.”

The objective side of the criminal offense provided for in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine includes the following forms: 1) cruel treatment of prisoners of war or civilians; 2) expulsion of civilians for forced labor; 3) looting of

national treasures in the occupied territory; 4) use of means of warfare prohibited by international law; 5) illegal transfer or deportation of a child, unjustified delay in repatriation of a child, recruitment or use of a child to participate in armed conflict, military (combat) operations; 6) other violations of the laws and customs of war provided for by international treaties, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine; 7) giving orders to commit such acts.

It has been noted that the addition to Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine of such forms of war crimes as "unlawful transfer or deportation of a child, unjustified delay in repatriation of a child, recruitment or use of a child to participate in armed conflict, military (combat) actions" does not take into account the special status of children as a particularly vulnerable group in international humanitarian law. Also, when qualifying such acts, there is competition between a separate part or a special article, when the same behavior may fall under several articles without clear criteria for differentiation.

It has been established that the process of implementing the Rome Statute of the International Criminal Court into Ukrainian national legislation is becoming particularly relevant due to the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court. This indicates Ukraine's desire to become an equal member of the international criminal justice system.

It has been argued that Ukraine needs to establish a specialization for judges hearing cases involving criminal offenses against peace, human security, and international law in general, and war crimes in particular.

Recommendations have been formulated to improve criminal liability for war crimes, and the author's draft of these articles has been proposed, in particular: Article 438 "War crimes against persons," Article 438¹ "War crimes against children," Article 438² "War crimes related to the forced displacement of the population," Article 438³ "War crimes related to the use of prohibited methods of warfare," Article 438⁴ "War crimes consisting in the use of prohibited means of warfare," Article 438⁵ "War crimes against property and cultural property," Article 438⁶ "War crimes against members of humanitarian operations, medical and spiritual personnel, as well

as in connection with the unlawful use of protective symbols,” Article 438⁷ “War crimes against the administration of justice.”

The dissertation research confirmed the need for a conceptual change in the legislative approach to war crimes as criminal offenses.

Keywords: war crime, military criminal offense, crime of genocide, crimes against humanity, war, armed conflict, criminal liability, international law, international humanitarian law, Rome Statute, International Criminal Court, conduct of war, military tribunal, international justice, criminal offense.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Васильцюн І.І. Генеза кримінальної відповідальності за воєнні злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 307–312.
2. Васильцюн І.І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 608–611.
3. Васильцюн І.І. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 32. С. 80–86.
4. Kostiuhenko O., Miroshnykov I., Kravchuk I., Karpenko M., Vasylytsiun I. Criminal and Legal Characteristics of War Crimes under International and Ukrainian Legislation: Analysis, Problems, and Prospects for Development. *Relações Internacionais do Mundo Atual Unicuritiba*. 2024. № 43/2024. P. 1 – 17.
5. Медвідь Л.П., Васильцюн І.І. Відповідальність за скоєння воєнних злочинів у контексті міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 519–523.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Васильцюн І.І. До питання воєнних злочинів за законодавством України. *Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України*: зб. матеріалів наук.-практ. семінару (Київ, 10 жовт. 2022 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України; Мін-во внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. М.М. Прохоренка, А.Л. Бейкуна. Київ: Вида-во ТОВ «ТРОПЕА», 2022. С. 28 – 32.
7. Васильцюн І.І. До питання генези нормативного змісту воєнних злочинів. *Правове забезпечення правоохоронної діяльності у силах оборони України в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України*: зб. матеріалів наук.-практ. семінару кафедри правового забезпечення (Київ, 29 листоп. 2022 р.) / Мін-во оборони України,

Національний університет оборони України; Київський інститут Національної гвардії України; за ред. М.М. Прохоренка, А.Л. Бейкуна. Київ: Вид-во ТОВ «ТРОПЕА», 2022. С. 41 – 50.

8. Васильцюн І.І. Порядок надання Збройним Силам України інформації в межах кримінальних проваджень з розслідування воєнних злочинів: виклики сьогодення та перспективи їх подолання. *Організаційно-правові засади участі Збройних Сил України у вирішенні завдань розслідування воєнних злочинів та інших порушень гуманітарного права під час збройної агресії російської федерації проти України: матеріали між нар. наук.-практ. конф.* (Київ, 15 груд. 2022 р.) / упоряд.: П.П. Богуцький, В.Г. Пилипчук, М.О. Теплюк та ін. Київ – Одеса : Фенікс, 2023. С. 99 – 102.

9. Васильцюн І.І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України: зб. матеріалів наук.-практ. семінару кафедри правового забезпечення* (Київ, 15 берез. 2023 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України; Київський інститут Національної гвардії України; за ред. М.М. Прохоренка. Київ: Вид-во ТОВ «ТРОПЕА», 2023. С. 24 – 27.

10. Васильцюн І.І. Нормативно-правова база функціонування приватних військових компаній. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності: зб. наук. пр. кол. авт.; за ред. І.І. Фурмана.* Київ : ЦП «Компринт» / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України. Київ, 2023. Вип. 12, С. 56 – 264 с.

11. Васильцюн І.І. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Актуальні проблеми правового регулювання сектору безпеки і оборони: зб. матеріалів наук.-практ. семінару кафедри військового права та правоохоронної діяльності* (Київ, 15 листоп. 2023 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України, Київський інститут

Національної гвардії України; за ред. О.Ф. Кобзаря, М.М. Прохоренка. Київ: Вид-во ТОВ «ТРОПЕА», 2023. С. 52 – 55.

12. Васильцун І.І. Суспільна небезпека воєнних злочинів. *Публічна влада: проблеми реалізації повноважень в умовах воєнного стану та відбудовного періоду*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лют. 2024 р.): електр. зб. ред. кол.: О. Васильченко, П. Діхтієвський, Т. Коломоєць та ін. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 257 – 260.

13. Васильцун І.І. Воєнні злочини в кримінальному законодавстві деяких європейських країн. *Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України*: зб. матеріалів II Наук.-практ. семінару кафедри військового права та правоохоронної діяльності, кафедри правового забезпечення діяльності Національної гвардії України (Київ, 20 берез. 2024 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України, Мін-во внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. Ю. В. Гаруста, А. Л. Бейкуна. Київ: Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2024. С. 65 – 68.

14. Васильцун І.І. Протидія воєнним злочинам, вчиненим під час агресії РФ проти України. *Проблеми правового забезпечення оборони України* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2024 р.) / упоряд.: П. П. Богуцький, Ю. В. Гаруст, Л. В. Заславська, В. Г. Пилипчук. Київ – Одеса : Фенікс, 2024. С. 275 – 279.

15. Васильцун І.І. До питання нормативного змісту воєнних злочинів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 452 – 456.

16. Медвідь Л.П., Васильцун І.І. Поняття та сутність воєнних злочинів та злочинів проти людяності. *Актуальні проблеми правового регулювання сектору безпеки і оборони України*: зб. матеріалів III Наук.-практ. семінару кафедри

військового права та правоохоронної діяльності (Київ, 28 листоп. 2024 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України; Мін-во внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. О.П. Котляренка, А.Л. Бейкуна. Київ: Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2024. С. 186 – 191.

17. Васильцюн І.І. Протидія злочинам, вчиненим під час агресії рф проти України. *Проблеми правового забезпечення оборони України*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 верес. 2025 р.) / упоряд. В.Г. Пилипчук. Київ – Одеса, 2025. С. 335 – 338.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.....	12
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЇХ ВЧИНЕННЯ.....	28
1.1. Поняття і сутність воєнних злочинів.....	28
1.2. Історико-правові засади формування кримінальної відповідальності за воєнні злочини.....	38
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ.....	69
2.1. Порівняльно-правовий аналіз відповідальності за воєнні злочини за законодавством зарубіжних країн.....	69
2.2. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини за Кримінальним кодексом України.....	98
Висновки до розділу 2.....	125
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	128
3.1. Стандарти Міжнародного кримінального суду щодо практики притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.....	128
3.2. Імплементация норм Римського статуту в національне законодавство України щодо воєнних злочинів.....	151
Висновки до розділу 3.....	172
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181
ДОДАТКИ.....	201-214

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій – Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру, прийняті 8 червня 1977 року; Протокол III про введення додаткової відмітної емблеми у вигляді Червоного хреста і Червоного півмісяця;

Женевські конвенції – Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни;

КК – Кримінальний кодекс;

МВТ – Міжнародний військовий трибунал для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Нюрнберзький трибунал);

МГП – міжнародне гуманітарне право;

МКК ФРН – Міжнародний кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина;

МКС – Міжнародний кримінальний суд, створений на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

МТДС – Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал);

МТКЮ – Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії;

МТР – Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав;

РФ – Російська Федерація;

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Однією з проблем сучасності, що хвилює людство, є проблема збройних конфліктів, які спричиняють не тільки негативні наслідки у вигляді порушення норм міжнародного гуманітарного права, а й глобальну проблему людства – забезпечення прав та свобод окремих категорій населення в умовах збройних конфліктів.

Внаслідок збройних конфліктів не лише гинуть військовослужбовці, а й цивільне населення, значна частина якого стає вимушеними емігрантами або внутрішньо переміщеними особами, що викликає суспільне напруження. Крім того, світова спільнота прагне з'ясувати причини виникнення збройних конфліктів та шляхів їх врегулювання. Особливе занепокоєння викликає вчинення найтяжчих злочинів – воєнних.

Збройна агресія РФ спочатку мала «гібридний» формат, а з 24 лютого 2022 року триває як широкомасштабне вторгнення, яке має на меті знищення української державності. Саме тому притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців стає не лише питанням справедливості, а й важливим аспектом забезпечення міжнародної та національної безпеки.

Актуальність вирішення конкретного наукового завдання у дисертації зумовлена широкомасштабним російським вторгненням, великим обсягом та системністю вчинення загарбниками на території України воєнних злочинів. Так, станом на 12.12.2025 в єдиний реєстр досудових розслідувань внесено 200 136 кримінальних правопорушень зазначеної категорії, але засуджено тільки 172 воєнних злочинці, лише 59 з яких перебували на лаві підсудних [66]. Зазначене спричиняє необхідність проведення ґрунтовного аналізу правових норм та розроблення комплексних системних рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства України у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів.

Такий аналіз дасть змогу виявити недоліки, запропонувати шляхи їх усунення та розробити комплексні рекомендації щодо вдосконалення кримінального законодавства України. Це не лише сприятиме підвищенню ефективності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів, а й забезпечить подальший розвиток наукових досліджень у цій сфері.

Воєнні злочини викликають особливе занепокоєння через їх високу небезпеку та низьку ефективність кримінального переслідування. Терор і війни, а також їх наслідки завжди викликали страх у міжнародній спільноті. У гібридних збройних конфліктах, воєнні злочини набувають поширеності і мають високі шанси бути прихованими. Зважаючи на це, актуальність теми кримінальної відповідальності за воєнні злочини пояснюється необхідністю розроблення нового доктринального підходу до визначення міжнародних воєнних злочинів, розуміння їх особливостей, а також спробами виявити прогалин у міжнародному переслідуванні для відновлення справедливості у міжнародному праві.

В Україні питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини, імплементації норм міжнародного права щодо воєнних злочинів у кримінальне законодавство України, дослідження міжнародно-правового дискурсу воєнних злочинів за аспектом загроз миру та безпеці людства вивчали: Р. В. Алієв, Н. О. Антонюк, В. П. Базов, А. А. Вознюк, В. В. Гутник, А. О. Драгоненко, В. В. Дудченко, В. В. Ємельяненко, І. В. Жук, З. А. Загиней-Заболотенко, О. Ю. Звонарьов, Д. В. Каменський, Н. В. Камінська, М. І. Карпенко, С. В. Клименко, Д. О. Коваль, Н. О. Комісарова, Л. В. Котова, О. В. Кришевич, В. М. Кузьменко, І. О. Кучер, О. Я. Лапка, М. В. Лошицький, Л. П. Медвідь, К. М. Оробець, М. М. Пендюра, М. В. Піддубна, В. П. Пилипенко, А. Ю. Піменова, А. С. Політова, Л. І. Приполова, А. В. Савченко, Т. Л. Сироїд, І. В. Татаренко, В. А. Тимошенко, Б. М. Тична, М. І. Хавронюк, І. М. Чекмарьова, О. В. Червякова, А. В. Шевчук, Є. В. Щербань, В. В. Щербаков, Г. З. Яремко.

Ряд зарубіжних науковців, які досліджували проблематику притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зокрема Б. А. Валтон, З. І. Вайнберг, О. А. Хатавай, П. К. Штраух, лише частково досліджували питання притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Спираючись на наукові праці вказаних науковців та їх внесок у дослідження тематики воєнних злочинів, зазначимо, що на цей час у доктрині міжнародного та національного права немає єдиного підходу до розуміння основних засад встановлення та реалізації кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Ця дисертація покликана заповнити прогалини в наукових дослідженнях і стати основою для подальшого розвитку законодавства у сфері протидії воєнним злочинам та притягнення воєнних злочинців до кримінальної відповідальності, що критично важливо для забезпечення національної безпеки та дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Отже, наукове дослідження спрямоване на теоретичне та практичне вирішення визначених наукових завдань, є надзвичайно актуальним, своєчасним та відповідає сучасним запитам, а результати наукових пошуків мають значну наукову і практичну цінність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного університету оборони України (протокол № 9 від 31.10.2022). Дисертацію виконано в межах плану наукової і науково-технічної діяльності Національного університету оборони України, науково-дослідної роботи «Правові механізми притягнення російської федерації як суб'єкта міжнародного права та військовослужбовців збройних сил російської федерації до відповідальності за воєнні злочини, вчинені на території України» (шифр «Імплементация», державний обліковий номер 0125U001864).

Визначені в дисертації предмет та об'єкт дослідження відповідають меті і завданням законів України “Про національну безпеку України” від 21.06.2018 № 2469-VIII, “Про оборону України” від 06.12.1991 № 1932-XII, “Про правовий режим воєнного стану” від 12.05.2015 № 389-VIII; узгоджується

із пунктами 9 підрозділу 1.10 «Правове забезпечення у сфері національної безпеки та оборони» Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021 – 2025 роки, затвердженої Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26.03.2021 № 12-21; відповідає предметному напрямку досліджень «2.13. Право національної безпеки; військове право» Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 «Право», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 № 1477; відповідає Розподілу основних напрямів наукових досліджень Національного університету оборони України, затвердженому наказом Міністерства оборони України від 15.02.2019 № 65, та Розподілу основних напрямів наукових досліджень між структурними підрозділами університету, що проводять освітню і наукову діяльність, затвердженому наказом начальника Національного університету оборони України від 03.05.2024 № 258/нод.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України, міжнародного досвіду та результатів доктринальних досліджень сформулювати концептуальні засади кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання дослідження:

- дослідити сутність воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві;
- дослідити історико-правові засади формування кримінальної відповідальності за воєнні злочини;
- провести порівняльно-правовий аналіз притягнення до відповідальності за воєнні злочини за законодавством зарубіжних країн крізь призму статутів міжнародних трибуналів та Римського статуту Міжнародного кримінального суду;
- з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у Законі про кримінальну відповідальність;

- охарактеризувати стандарти Міжнародного кримінального суду щодо притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини;

- проаналізувати відповідність положень статті 438 «Воєнні злочини» Кримінального кодексу України положенням статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та сформулювати пропозиції щодо імплементації норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду у кримінальне законодавство України з питань воєнних злочинів.

Об'єкт дослідження – правові відносини, що виникають у ході притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за воєнні злочини.

Методи дослідження. В ході наукового дослідження використано комплексний підхід та сукупність філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що дало змогу дослідити проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів і вирішити поставлені завдання відповідно до мети дослідження.

Зокрема, з використанням *емпіричного методу* було визначено кількість кримінальних проваджень та судових рішень за вчинення воєнних злочинів в Україні (вступ); за допомогою *методу опису* – поняття і сутність воєнних злочинів (п. 1.1); *історичного методу* – генезу та історичні аспекти покарання за вчинення воєнних злочинів (п. 1.2); *методу аналізу* – визначення воєнних злочинів у статутах військових трибуналів та Римському статуті, а також проаналізовано процес імплементації норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду у кримінальне законодавство України (п. 3.3). На основі *догматичного методу* було визначено особливості правового регулювання притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів за законодавством України (п. 2.2); за допомогою *методу порівняння* – спільні та відмінні риси у правовому регулюванні притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини у статутах міжнародних кримінальних трибуналів, Римському статуті, законодавстві зарубіжних країн та кримінальному законодавстві України (п. 2.1); *методу абстрагування* –

охарактеризовано судочинство щодо воєнних злочинів МКС (п. 3.2); *методу узагальнення* – сформульовано висновки до розділів та загальні висновки за результатами дослідження.

Нормативною основою дослідження є: Римський статут Міжнародного кримінального суду, Женевські конвенції та додаткові протоколи до них, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, а також нормативно-правові акти, що регламентують кримінальне законодавство Республіки Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Королівства Данії, Королівства Бельгії, Канади, Великої Британії, Австралії та Афганістану.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в комплексності дослідження теоретичних і практичних проблем порівняльно-правового аналізу кримінальної відповідальності за воєнні злочини з урахуванням сучасного стану кримінального, кримінального процесуального законодавства, правоохоронної діяльності України та положень законодавства щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів зарубіжних країн. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій:

вперше:

запропоновано періодизацію кримінальної відповідальності за воєнні злочини в міжнародному праві, що окреслила закономірності їх еволюції, криміналізації та призначення покарання;

визначено спільні та відмінні риси воєнних злочинів у статутах міжнародних військових трибуналів, Римському статуті Міжнародного кримінального суду та кримінальному законодавстві України, що дало змогу визначити склад і види покарань; виокремлено відмінності у кваліфікації воєнних злочинів;

за результатами порівняльно-правового аналізу притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини визначено засади розвитку кримінального законодавства України, з урахуванням чого запропоновано в межах реформування Розділу XX Особливої частини Кримінального кодексу

України імплементувати обґрунтовану модель кримінальної відповідальності за воєнні злочини;

удосконалено:

дефініцію «воєнні злочини» в теорії кримінального права як грубе або серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права в контексті міжнародного збройного конфлікту і збройного конфлікту неміжнародного характеру, вчинення якого тягне за собою настання індивідуальної (командної) кримінальної відповідальності;

критерії кваліфікації воєнних злочинів відповідно до положень міжнародного права та розмежування воєнних злочинів від інших міжнародних злочинів (злочинів проти людяності, геноциду);

підходи до наукової інтерпретації особливостей правового регулювання притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів за законодавством України;

підходи до вдосконалення механізмів імплементативної в кримінальне законодавство України положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду з урахуванням специфіки національної правової системи та наявної судової практики;

набули подальшого розвитку:

теоретичні обґрунтування ідеї щодо відмінностей у підходах до встановлення кримінальної відповідальності за воєнні злочини з часу створення перших трибуналів і до сьогодення;

особливості визначення поняття і сутності воєнних злочинів на міжнародному рівні;

положення про належний рівень нормативної регламентації та деталізації воєнних злочинів у кримінальному законодавстві України і кримінальному законодавстві зарубіжних країн;

особливості притягнення до кримінальної відповідальності у Міжнародному кримінальному суді, зокрема, юрисдикцію цього суду, правові

основи функціонування, його структуру та роль у сучасній системі міжнародного кримінального правосуддя.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення дисертації проявляється в тому, що положення і висновки, що містяться в ній, доповнюють і розширюють сферу наукового пізнання в галузі міжнародного та національного права стосовно кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання:

у законотворчій діяльності – під час удосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за воєнні злочини в Україні;

у науково-дослідній сфері – для подальшого розроблення наукових проблем кримінально-правової протидії воєнним злочинам в Україні;

у правозастосовній діяльності – для розроблення пропозицій щодо внесення змін до законодавчих актів з питань притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів (довідка Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України про використання у практичній діяльності від 04.11.2025 вих. № 220/17/1213, від 10.11.2025 вх. № 345/6/22/6);

освітній діяльності – в освітньому процесі під час підготовки фахівців у галузі знань 08 «Право», зокрема під час викладання навчальних дисциплін «Актуальні проблеми міжнародного кримінального права», «Правова робота у Збройних Силах України», «Право збройних конфліктів» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного університету оборони України від 12.11.2025 вх. № 345/6/22/5; акт впровадження Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 09.10.2025 вх. № 345/6/22/4).

Результати дослідження можуть становити інтерес для юристів-практиків, діяльність яких прямо пов'язана із притягненням до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, науковців, студентів, практикантів тощо.

Особистий внесок здобувача. Особистий науковий внесок здобувача полягає у розробленні теоретичних засад та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів.

Дисертацію виконано здобувачем самостійно. Отримані теоретичні положення та сформульовані на їх основі пропозиції і рекомендації отримані автором особисто. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела.

За результатами порівняльно-правового аналізу притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини автором розроблено концепцію та визначено шляхи імплементації норм ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду у кримінальне законодавство України.

В опублікованій спільно з науковим керівником Л.П. Медвідь науковій статті «Відповідальність за скоєння воєнних злочинів у контексті міжнародного права», особистий внесок здобувача становить 50%.

Результати дисертації апробовано під час міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, круглих столів і семінарів у закладах вищої освіти України, а саме: «Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України» (Київ, 10 жовт. 2022 р.), «Правове забезпечення правоохоронної діяльності у силах оборони України в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України» (Київ, 29 листоп. 2022 р.), «Організаційно-правові засади участі Збройних Сил України у вирішенні завдань розслідування воєнних злочинів та інших порушень гуманітарного права під час збройної агресії Російської Федерації проти України» (Київ, 15 груд. 2022 р.), «Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України» (Київ, 15 берез. 2023 р.), «Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності» (Київ, 25 трав. 2023 р.), «Актуальні проблеми правового

регулювання сектору безпеки і оборони» (Київ, 15 лист. 2023 р.), «Публічна влада: проблеми реалізації повноважень в умовах воєнного стану та відбудовного періоду» (22 лют. 2024 р.), «Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України» (Київ, 20 берез. 2024 р.), «Проблеми правового забезпечення оборони України» (Київ, 28 трав. 2024 р.), «Актуальні проблеми правового регулювання сектору безпеки і оборони України» (Київ, 28 листоп. 2024 р.), «Проблеми правового забезпечення оборони України» (м. Київ, 10 верес. 2025 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображено у 5 наукових статтях, з яких 4 статті – у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України категорії «Б», одна стаття у співавторстві – у виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази Scopus за профілем дисертації, а також у 12 тезах наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з яких основного тексту – 180 сторінок, список використаних джерел 20 сторінок (161 найменування), додатки розміщено на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЇХ ВЧИНЕННЯ

1.1. Поняття і сутність воєнних злочинів

Збройні конфлікти супроводжують людство з давніх-давен. Як зазначають О. Я. Лапка та М. М. Пендюра, сучасні збройні конфлікти істотно відрізняються від традиційних війн минулого, набуваючи нових форм, методів та засобів ведення бойових дій. Для них характерні асиметричність, гібридність, розмитість меж між військовими та невійськовими методами впливу, активне використання технологічних інновацій та широке залучення недержавних акторів [47].

Незважаючи на те, що заборону на певну поведінку під час ведення збройного конфлікту можна простежити упродовж багато століть, розвиток концепції воєнних злочинів відбувся наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли було кодифіковано міжнародне гуманітарне право (далі – МГП), відоме також як право збройних конфліктів. Цілями ухвалення першої Женевської конвенції у 1864 році були захист поранених та хворих солдатів на полі бою, нейтральність медичного персоналу, використання символіки для ідентифікації медичних установ і транспорту.

Надалі ухвалені на Першій мирній конференції у 1899 році та Другій мирній конференції у 1907 році Гаазькі конвенції проголошували заборону для сторін, що воюють, використання певних засобів і методів ведення війни. Згодом було ухвалено наступні Женевські конвенції: чотири Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них (два Додаткових протоколи 1977 року та один Додатковий протокол 2005 року), зосереджені на захисті

осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях з відповідних причин.

Відзначимо, що визначення воєнних злочинів можна інтерпретувати з точки зору міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права, і точки зору національного законодавства.

У міжнародному гуманітарному праві визначення поняття «воєнні злочини» було сформульовано в Лондонській хартії від 8 серпня 1945 року (Статуті Міжнародного військового трибуналу), якою було засновано Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі (далі – МВТ). Зокрема, як воєнні злочини визначено порушення законів або звичаїв війни, які включають, але не обмежуються ними, вбивство, жорстоке поводження або депортацію на рабську працю чи з будь-якою іншою метою цивільного населення на окупованій території або з окупованої території, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими або моряками, вбивство заручників, грабіж державного чи приватного майна, необґрунтоване руйнування міст, селищ чи сіл або їх спустошення, не виправдане військовою необхідністю [5, с. 120 – 121].

З огляду на зазначене можна виокремити такі основні ознаки воєнних злочинів:

1. Є актами насильства, спрямованими на цивільне населення, військовополонених, в окремих випадках – на ворожих солдатів на полі бою.
2. Їх вчинення відбувається переважно військовослужбовцями.
3. Ці злочини спричиняють порушення законів та звичаїв війни.
4. Їх не можна виправдати воєнною необхідністю.
5. Їх вчинення часто відбувається з використанням зброї та воєнних методів надзвичайної жорстокості [10, с. 608 – 609].

Крім того, Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, відомий як Токійський трибунал (далі – МТДС), було створено для засудження воєнних злочинців на Далекому Сході. Хартія цього трибуналу була схожа на Статут Нюрнберзького трибуналу, але Токійський трибунал мав повноваження

судити лише окремих індивідів, а не організації, а також до його компетенції не входили злочини проти людства.

Закріплення поняття «воєнних злочинів» та їх переліку у Статуті Міжнародного військового трибуналу та Хартії мало важливе значення для Статуту Міжнародного трибуналу щодо судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення МГП, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 році (далі – МТКЮ), Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (далі – МТР), який стосувався судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення МГП, скоєні на території Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, скоєні на території сусідніх держав, з 1 січня 1994 року до 31 грудня 1994 року нарешті Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року (далі – Римський статут МКС). Аналіз цих міжнародних документів показав, що у кожному з них було закріплено поняття «воєнні злочини» та визначено перелік таких протиправних діянь.

Зокрема, у ст. 2 Серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року Статуту МТКЮ до діянь, спрямованих проти особи та майна, що користується захистом відповідно до положень відповідної Женевської конвенції, належить:

умисне вбивство;

тортури і нелюдське поводження, зокрема експерименти біологічного спрямування;

заподіяння навмисних тяжких страждань, серйозного каліцтва або завдання шкоди людському здоров'ю;

руйнування і привласнення майна незаконно, довільно і у великому масштабі, при цьому ці дії не викликані воєнною необхідністю;

примушування цивільної особи чи військовополоненого до служби у збройних силах ворожої країни;

дії щодо навмисного позбавлення військовополоненого або цивільної особи прав щодо неупередженого і нормального судочинства;

незаконні переміщення, депортації або арешти цивільних осіб;

взяття в заручники цивільних осіб [142].

У статті 4 Порушення статті 3, загальної для Женевських конвенцій та Додаткового протоколу II Статуту МТР, серйозними порушеннями визначено такі діяння, але цей перелік не є вичерпним:

посягання на здоров'я, життя, психічне благополуччя чи фізичний стан осіб (до них можна зарахувати вбивство, різні прояви жорстокого поводження з людиною – тортури, завдання каліцтв чи інших форм тілесного покарання);

колективне покарання;

взяття заручників;

терористичні акти;

посягання на гідність особи, зокрема принизливе та образливе поводження, примусова проституція, зґвалтування, інші прояви непристойного нападу;

мародерство;

засудження осіб без попереднього судового рішення, винесеного належним судом, та без забезпечення визнаних цивілізованими націями судових гарантій, а також застосування такого покарання;

погрози здійснення будь-яких діянь із вище перерахованих [143].

Крім того, у Статуті МТР мова йшла про злочини проти людяності і геноцид, а не воєнні злочини.

На основі аналізу Статутів МТКЮ та МТР можемо зробити висновок, що найбільш конструктивне і змістовне поняття «воєнних злочинів» міститься у ст. 8 Воєнні злочини Римського статуту МКС [78], ухваленому в Римі влітку 1998 року на Дипломатичній конференції Організації Об'єднаних Націй. Зауважимо, що метою Римської конференції було створення МКС як постійного міжнародного судового органу для розгляду воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів як альтернативи спеціальним трибуналам, створеним для розгляду конкретних порушень правил війни у локальних регіонах, таких як колишня Югославія та Руанда. У цьому процесі Римська

угода мала визначити юрисдикцію МКС та обставини, за яких суд буде уповноважений діяти.

Згідно зі ст. 8 Римського статуту як воєнні злочини розуміють грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року [27], а також ряд інших серйозних порушень законів та звичаїв, застосування яких характерне для збройних конфліктів. Римським статутом також визначено, що суд «має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, якщо вони скоєні в межах плану чи політики або за великомасштабного скоєння таких злочинів» [78]. Крім цього, в ухвалених додатково до Римського статуту «Елементах злочину» визначено, що воєнним є такий злочин, скоєння якого відбувається під час та у зв'язку зі збройними конфліктами. Як відомо, до юрисдикції МКС належать воєнні злочини, скоєні як під час збройного конфлікту міжнародного характеру, так і під час збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Визначення злочинів, які підпадають під юрисдикцію МКС, переважно відповідають ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу:

злочини проти миру;

воєнні злочини;

злочини проти людяності [17, с. 243].

Визначення цих понять було значно розширено у Римському статуті МКС. Зокрема, у ст. 8 Римського статуту встановлено юрисдикцію МКС стосовно достатньо обширного переліку воєнних злочинів, які поділено на дві групи:

1. Акти грубого порушення положень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, зокрема вчинення будь-якого з означених у цій групі діянь щодо осіб чи майна, охорону яким гарантують положення відповідної Женевської конвенції.

2. Інші акти серйозних порушень законів та звичаїв, які є застосовними під час збройних конфліктів міжнародного характеру та збройного конфлікту неміжнародного характеру в установлених межах міжнародного права [78].

Водночас Римський статут має і ряд недоліків, пов'язаних з тим, що окремі положення попередніх міжнародних документів, які регулювали діяльність міжнародних трибуналів, зокрема переліку воєнних злочинів, не були закріплені:

встановлення заборони стосовно використання під час збройного конфлікту зброї, яка спричиняє зайві страждання, – бактеріологічної, хімічної;

встановлення заборони на використання протипіхотних мін;

встановлення заборони на навмисне створення серед цивільного населення голоду;

положення стосовно невинуватого затримання репатріації цивільних осіб та військових;

положення стосовно навмисного заподіяння довкіллю широкомасштабної, довгострокової і серйозної шкоди.

Таким чином, можна вважати, що універсального поняття «воєнних злочинів» у проаналізованих міжнародних документах не існує. Також відзначимо, що й серед дослідників тлумачення цього терміна залишається дискусійним.

Так, А. О. Драгоненко вважає, що воєнні злочини – це «грубе порушення МГП, що застосовується у збройних конфліктах (міжнародного та неміжнародного характеру) і тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права» [24, с. 153]. Натомість М. В. Піддубна визначає воєнні злочини як винні, суспільно небезпечні протиправні та карані діяння, які полягають у порушенні встановлених принципів міжнародного права *jus cogens*, встановлених МГП правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та злочинний характер яких визначено актами міжнародного кримінального права [62, с. 99]. На погляд О. В. Червякової, воєнні злочини – це категорія окремих міжнародних злочинів, вчиняють які комбатант і прирівняні до нього особи умисно чи з грубої необережності, а також стосовно них цивільна особа в умовах збройного конфлікту, що відображаються у

серйозному і масовому порушенні норм МГП та посягають на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи МГП [89, с. 379]. На думку К. Фовміної, воєнні злочини – це серйозні порушення міжнародного права, вчинені проти цивільних осіб або «ворожих комбатантів» під час міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту, при цьому винні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності в індивідуальному порядку [110, с. 12]. З позиції Н. Дюсон, воєнні злочини є серйозними порушеннями звичаєвих або договірних норм, що належать до корпусу МГП, і можуть вчинятися як у міжнародних збройних конфліктах, так і в збройних конфліктах неміжнародного характеру [108, с. 108]. На думку А. В. Шевчука, воєнні злочини в Римському статуті МКС розуміють як серйозні порушення законів та звичаїв війни, вчинені у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру [90].

Отже, аналіз наявних підходів до визначення поняття «воєнних злочинів» показав, що ця дефініція включає низку діянь, вчинених під час збройного конфлікту, що охоплює умисне вбивство військовополонених і цивільних, тортури та жорстоке поводження, сексуальне насильство, депортації, використання заборонених методів війни, напади на цивільні та гуманітарні об'єкти, залучення неповнолітніх до воєнних (бойових) дій. Відсутність єдиного підходу до визначення поняття воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві, міжнародному гуманітарному праві та юридичній доктрині має негативні наслідки для розуміння і практичного застосування того, що саме слід відносити до воєнних злочинів.

Воєнні злочини характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю та відповідно до МГП належать до найтяжчих злочинів, які загрожують миру, безпеці та добробуту світу, що підтверджується через такі словосполучення як «грубі» і «ті, які викликають занепокоєння світової спільноти». Враховуюче цей аспект, А. О. Драгоненко вважає, що воєнні злочини є різновидом злочинів проти миру і безпеки людства та виокремлює такі їх ознаки:

1. Підвищений рівень суспільної небезпеки.
2. Їх спрямованість на охоронювані міжнародним правом інтереси.
3. Визначення їх криміналізації та караності відповідно до положень міжнародного права [24, с. 154].

Однак погодитися з твердженням А. О. Драгоненка, що воєнні злочини – це не різновид злочинів проти миру і безпеки людства, складно, адже, на нашу думку, це окрема група міжнародних злочинів, яким притаманні специфічні ознаки.

Таким чином, на основі аналізу міжнародних документів та підходів науковців до тлумачення поняття «воєнних злочинів» можемо виокремити такі їх ознаки:

- 1) порушує норми МГП;
- 2) є грубим порушенням Женевських конвенцій;
- 3) вчинений військовослужбовцями, воєнно-політичним керівництвом та особами, що беруть участь у збройному конфлікті;
- 4) не може бути виправданий воєнною необхідністю;
- 5) тягне за собою індивідуальну та командну кримінальну відповідальність.

Водночас слід зазначити, що у юридичній доктрині дослідники виокремлюють різні підходи до класифікації воєнних злочинів. Наприклад, О. В. Пчеліна та В. Б. Пчелін класифікували воєнні злочини за об'єктивною стороною залежно від додаткового об'єкта злочинного зазіхання на відносини, регульовані Женевським правом (захист осіб та захист власності) і відносини регульовані Гаазьким правом (застосування заборонених засобів та методів ведення воєнних дій) [77, с. 337]. Такі критерії класифікації дали змогу вченим умовно поділити воєнні злочини на такі групи:

- воєнні злочини проти осіб;
- воєнні злочини проти майна та інших прав, що перебувають під охороною;

воєнні злочини, пов'язані із застосуванням заборонених методів ведення воєнних дій;

воєнні злочини, пов'язані із застосуванням заборонених засобів ведення військових дій [77, с. 337].

Також за способом вчинення воєнні злочини прийнято поділяти на такі групи:

воєнні злочини, пов'язані з катуванням осіб чи іншим нелюдським поводженням;

воєнні злочини, пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю;

воєнні злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі;

воєнні злочини, пов'язані із незаконною депортацією;

воєнні злочини, пов'язані з сексуальним насильством;

воєнні злочини, пов'язані із взяттям заручників;

воєнні злочини, пов'язані з умисним вбивством;

воєнні злочини, вчинені з використанням отруйної зброї;

воєнні злочини, пов'язані зі знищенням/привласненням майна тощо.

За предметом посягання воєнні злочини поділяють так:

ті, що пов'язані з посяганням на цивільні об'єкти;

ті, що пов'язані з посяганням на об'єкти, задіяні в наданні гуманітарної допомоги/місії з підтримання миру;

ті, що пов'язані з посяганням на об'єкти, що мають релігійне, освітнє, мистецьке чи наукове значення;

ті, що пов'язані з посяганням на лікарні та госпіталі, а також інші місця, де перебувають хворі та поранені;

ті, що пов'язані з посяганням на історичні пам'ятки тощо [77, с. 337].

Залежно від особи потерпілого виокремлюють такі:

воєнні злочини, спрямовані проти цивільного населення;

воєнні злочини, спрямовані проти військовослужбовців;

воєнні злочини, спрямовані проти суб'єктів, що надають гуманітарну допомогу / учасників з місії підтримання миру;

воєнні злочини, спрямовані проти дітей тощо [77, с. 338].

Враховуючи сучасні підходи, використовувані у міжнародно-правовій практиці, можна виокремити такі види воєнних злочинів:

1) традиційні воєнні злочини – злочини, що порушують загальноприйняті правила ведення воєнних (бойових) дій, до яких належать тортури і вбивство полонених, ведення бойових дій без відмітних знаків, що є обов'язковим для комбатантів тощо;

2) злочини проти миру, до яких належать агресивні дії – акти ворожих та агресивних дій, спрямованих проти суверенної країни, яка перебуває у стадії оборони;

3) злочини проти людяності – особливо жорстокі і найбільш нелюдські злочинні дії.

Злочини проти людяності включають такі діяння як поневолення, жорстокість і вбивство цивільних осіб, винищення груп людей за расовою (расизм), національною, релігійною чи іншою ознакою. Сучасним прикладом таких злочинів є масове знищення (тортури / зґвалтування / показові страти) мирного населення військами РФ на окупованих територіях України в ході широкомасштабного вторгнення. Такі факти воєнних злочинів зафіксовано міжнародними організаціями у населених пунктах Ірпінь, Буча, Гостомель, Макарів, Бородянка, непідконтрольних Україні частинах Маріуполя, Херсона та безлічі інших міст і сіл, які потрапили під окупацію. Саме тому ми погоджуємося з Т. О. Павловою, яка зауважує, що «суспільна небезпека воєнних злочинів полягає у спричиненні значної шкоди, не викликаній воєнною необхідністю, яку заподіюють учасникам збройного конфлікту, цивільному населенню, об'єктам критичної інфраструктури, довкіллю, національним цінностям тощо» [58, с. 577].

Отже, суспільна небезпека як ознака воєнних злочинів може бути виміряна кількісними параметрами, що дають змогу стверджувати про наявність специфічної кримінальної протиправності як узагальненого показника небезпеки неправомірного діяння, його реальних чи прогнозованих

наслідків, а також особи винного. Суспільна небезпека у разі вчинення воєнних злочинів є об'єктивною їх властивістю і реальним порушенням відносин у сфері МГП. Небезпека воєнного злочину полягає не тільки в завданні або можливості завдання шкоди, а насамперед у посяганні на цінності суспільства. На нашу думку, саме «посягання» підкреслює динамічний аспект вчиненого діяння, вказує на суб'єктивні ознаки і спрямованість на заподіяння шкоди.

1.2. Історико-правові засади формування кримінальної відповідальності за воєнні злочини

Підгалузь міжнародного права «міжнародне кримінальне право» утворено після закінчення Другої світової війни. В основу її створення покладено необхідність розроблення механізму для притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців, а також осіб, які вчинили злочини проти миру та міжнародної безпеки розв'язанням війни / збройного конфлікту. Зауважимо, що зародження основ кримінальної відповідальності за воєнні злочини відбувалося задовго до цього періоду.

Правила ведення війни існували у різних народів з давніх-давен: нападників, які чинили насильницькі дії стосовно приватних осіб чи їх власності, притягували до відповідальності. Наприклад, перші канонічні завіти Святого Августина (354 – 430) та концепції Арістотеля містили правила, які встановлювали форми ведення війни [133].

Давній та античний періоди (до V ст. н.е.), зокрема для Августина, справедлива війна була «механізмом подолання, який використовують праведники, що прагнуть отримати громадянство в Граді Божому». Августин відмічав також, що з точки зору традиційного поняття *jus ad bellum* (справедливої війни) війна є механізмом подолання для праведних суверенів, які гарантують, що їх насильницькі міжнародні зіткнення будуть мінімальними,

відображатимуть божественну волю найбільшою мірою та завжди будуть виправданими [133].

На серйозні гуманітарні міркування вказують дії та заяви пророка Мухаммеда та ранніх халіфів ісламу. Зокрема, у відомому указі Абу Бакр ас-Сіддік перший халіф, сказав своєму воєначальнику: «Зупиніться, о люди, щоб я міг дати вам десять правил для керівництва на полі бою. Не зраджуйте і не звертайте з правильного шляху. Ви не повинні калічити мертві тіла; не вбивайте ні жінку, ні дитину, ні старого чоловіка; не вирубуйте плодоносні дерева; не руйнуйте населені території; не ріжте овець, корів чи верблюдів ворогів, крім їжі; не спалюйте фінікових пальм і не затоплюйте їх; не привласнюйте здобич і не будьте винними у боягузстві... Ймовірно, ви проходите повз людей, які присвятили своє життя чернечому служінню; залиште їх у спокої» [123]. Також за порушення заборон передбачалося покарання.

Стосовно розвитку покарання за воєнні злочини можна відзначити, що спроби обмеження тих, хто воює, у виборі засобів та методів воєнної агресії існували ще в античні часи. Проте навіть на той час вже відомі перші прецеденти засудження винних за найсерйозніші воєнні порушення. Саме тому, можна вважати, що розвиток ідеї покарання за воєнні злочини започаткований ще в античності:

впродовж тривалого часу (до XVI ст.) правове регулювання питань ведення війни і встановлення відповідних заборон та обмежень відбувалося на основі звичаю;

запровадження обмежень та заборон під час ведення воєнних дій обґрунтовувалося не гуманітарними цілями, а здебільшого досягненням тактичних та економічних цілей, або спрямовуванням на зміцнення військової дисципліни. Взагалі в цей період війни все ще були тотальними і на практиці були спрямовані не тільки проти збройних сил держави, а й всього населення країни, коли міста і села нищили і грабували, а мирних жителів цих поселень знищували або брали в рабство [9, с. 81 – 82].

Таким чином, у Давній та античний періоди сформувалися перші норми, спрямовані на обмеження жорстокості під час ведення війни, а також стали відомими перші прецеденти покарання осіб за порушення правил війни. Незважаючи на те, що тогочасні обмеження жорстокості під час збройних конфліктів були переважно релігійно-етичними та дисциплінарними, тобто не мали гуманітарних цілей. Саме цей чинник вплинув на подальше утвердження засад справедливої війни та правил ведення війни.

У період середньовіччя (V – XV ст.) прибічники католицької церкви створювали різні установи для захисту певних категорій осіб під час війн: жінок, дітей, людей похилого віку, священнослужителів тощо. Однією з них була установа «Світ господа». Існували також установи, створені для внесення заборон стосовно ведення війн у дні релігійних свят, а в разі недотримання цих заборон до порушників застосовували покарання. Однією з таких була установа «Перемир'я Господа».

Перші ідеї щодо обмеження тих, хто воює у виборі засобів та методів ведення воєнних дій, з'явилися у середньовіччі за підтримки юристів-правників того періоду. Ще у XIII ст. Фома Аквінський у праці «Summa Theologicae» обговорював не тільки виправдання війни, а й види діяльності, допустимі (для християнина) на війні [126]. Думки Аквінського стали моделлю для пізніших схоластів і юристів, що розширили їх і поступово універсалізували за межі християнського світу, особливо, наприклад, у відносинах з народами Америки після вторгнення європейців на континент. Найвидатнішими з цих письменників були Франсіско де Віторія (1486 – 1546), Франциско Суарес (1548 – 1617), Гуго Гроцій (1583 – 1645), Самуель Пуфендорф (1632 – 1704), Крістіан Вольф (1679 – 1754) та Емеріх де Ваттель (1714 – 1767).

У розвитку інституту покарання за воєнні злочини у середньовіччі під час формування заборон та обмежень у веденні тогочасних війн важливу роль відіграла релігія. Саме вплив церкви сформував звичаї недоторканості релігійних храмів, монастирів та інших релігійних установ, а також поваги до духовенства, введення обмежень на застосування зброї, створення організацій,

які спрямовували діяльність на надання захисту священнослужителям, жінкам, людям похилого віку, дітям, обмеження на ведення воєнних дій у дні релігійних свят. Створений у часи середньовіччя кодекс лицарської честі закріплював заборони на вчинення віроломства і насильства щодо жінок та дітей-сиріт. У разі порушення вказаних заборон до винних осіб застосовували покарання у вигляді відлучення від церкви. Крім того, покарання за їх порушення було визначено в цей час в актах світських правителів [9, с. 82].

В українському писаному праві до середини XVI ст. не існувало спеціальних норм про відповідальність за порушення законів і звичаїв війни. Водночас існували звичаєві правила ведення війни, дотримуватися яких мали тимчасові збройні формування – дружина, рать, ополчення тощо. Також слід згадати тогочасні звичаєві норми щодо завчасного оголошення війни та висловлення напутності окремими князями їх військам і наступникам, а в «Руській правді» - приділення уваги протиправним посяганням на власність під час війни [36, с. 216]. У низці джерел закріплено положення про перший міжнародний процес над воєнним злочинцем, який відбувся над Петером фон Гагенбахом у 1474 році. Його судили перед спеціальним трибуналом у складі 28 суддів із різних регіональних міст-держав за злочини, включно із вбивством і зґвалтуванням, в яких його підозрювали під час губернаторства на ельзаських територіях з 1469 до 1474 рр. [111, с. 2].

Призначений Карлом Сміливим (Жахливим), герцогом Бургундським, як губернатор міста Брейзах П. Гагенбах для придушення волі до опору створив у місті атмосферу терору: вбивства, зґвалтування, незаконне оподаткування та довільна конфіскація майна призвели до значного скорочення населення. Подібні дії вчиняли і проти мешканців сусідніх територій. Після того, як загони коаліції розгромили війська найманців під командуванням П. Гагенбаха і його було узято в полон, ерцгерцог Австрії сформував спеціальний суд, що складався з 28 суддів – представників коаліції. У цьому суді сам ерцгерцог виступив позивачем і звинуватив П. Гагенбаха в організації вбивств, зґвалтувань та наданні неправдивих свідчень, і суду було надано відповідні

факти [112, с. 120]. Захист побудував свої докази на обов'язку обвинуваченого виконувати наказ свого пана, герцога Бургундського, натомість звинувачення стверджувало, що виконавець сам приймв рішення (герцог у наказі про призначення П. Гагенбаха дав йому необмежені повноваження, визнаючи *postfactum* «все, що робиться, робиться від його імені»). Суд визначив, що обвинувачений винний, позбавив його звання лицаря, чим скасував своєрідний імунітет від покарання. Незважаючи на те, що цей процес був винятком із загального правила того часу, згідно з яким подібні дії не засуджували, а нерідко навіть розглядали як «законне право переможця», сам факт його проведення є показовим, і вказує на зародження міжнародного прообразу кримінальної юрисдикції.

Однак ставлення до цього процесу серед фахівців з міжнародного права неоднозначне. Переважна більшість вважають, що служба П. Гагенбаха як ельзаського пристава в Бургундії була п'ятирічним періодом панування терору, який завершився законним і революційним засудженням за злочинність [111, с. 2]. Водночас деякі історики-ревізіоністи розглядають засудження П. Гагенбаха не як добросовісне правосуддя, а швидше показовий суд, покликаний дати відсіч територіальним амбіціям господаря сера Пітера, Карла Сміливого [114, с. 844], наголошуючи, що відповідальність ґрунтувалася на зізнаннях, отриманих під тортурами. Хоча дослідники визнають, що П. Гагенбах, можливо, був хамським і автократичним, проте відзначають, що перші кілька років його правління були відносно мирними, а повстання 1474 року проти сера Пітера було передусім реакцією на регіональні зазіхання Бургундії та уявне феодальне придушення зростання міських і буржуазних прерогатив. Сам судовий процес не був міжнародним, оскільки всі люди, які судили П. Гагенбаха, мали підданство Священної Римської імперії. Також це не був судовий процес у справі про воєнні злочини, оскільки на той час, коли ймовірні звірства трапилися, не було збройного конфлікту [114, с. 844].

Зауважимо, що у ревізіоністському аналізі цієї події також є недоліки. Високий рівень ворожості, продемонстрований П. Гагенбахом, на який

вказують жорстокість тортур і позбавлення його лицарського звання, показав, що звинувачення у звірствах безпідставні. Також доказом є те, що Бургундія окупувала територію, тому звинувачення проти П. Гагенбаха можна вважати воєнними злочинами. Врешті-решт, до 1474 року Священна Римська імперія вже не була життєздатним політичним утворенням, тому спеціальний трибунал можна визнати міжнародним.

Отже, у період середньовіччя розвинулися ідеї обмеження насильства та жорстокості, а також затверджено морально-правові засади відповідальності за воєнні злочини. Такі середньовічні мислителі, як Фома Аквінський, а також його послідовники вперше обґрунтовували допустимі межі насильства під час збройного конфлікту і покарання за їх порушення. Відбулося формування не тільки моральних, а й правових механізмів притягнення до відповідальності за порушення воєнних норм – від церковних санкцій до покарань, закріплених у світських актах. Крім того, перший офіційно задокументований судовий процес над воєнним злочинцем припав саме на період середньовіччя.

Наступним став Ранній новітній період, або епоха Відродження та Просвітництва (XVI – XVIII ст.). Заснована на ідеях Фоми Аквінського «Доктрина справедливої війни» Франсиско де Віторії мала дві головні мети: по-перше, гарантувати, що жодна війна не почнеться без вагомих причин, і, по-друге, якщо війна неминуча, її продовження і закінчення не спричинять нових несправедливостей, які можуть призвести до нових воєн у майбутньому. Це означає, що вжиття заходів переможцем має досягти балансу, внаслідок чого, з одного боку, буде справедливо відшкодовано збитки, а з іншого – не породжено образ, які призведуть до нового протистояння, тобто князь-переможець повинен поводитися більше як суддя, ніж як сторона конфлікту. Однак доктрина князя як судді – це не більше, ніж вираз «доброго наміру» з боку Віторії. Крім цього, Франсиско де Віторія зазначав, що «у війні не повинні безпосередньо брати участь некомбатанти, і у використовуваних засобах має бути пропорція» [160, с. 147]. Проте така позиція Франсиско де Віторії стосовно заборони вчиняти воєнні злочини була досить хиткою, свідченням

чого є таке твердження: «Інколи правомірно вбивати невинних не помилково, а з повним усвідомленням того, що ти робиш, якщо це випадковий ефект, наприклад, під час виправданого штурму фортеці чи міста, де, як відомо, є багато невинних людей, але де неможливо вести вогонь з артилерії та інших снарядів або підпалювати будівлі, не розгромивши чи не спаливши невинних разом із комбатантами» [134, с. 315]. Крім того, неоднозначним було і його бачення покарання за порушення правил ведення війни.

Франциско Суарес (1548 – 1617), іспанський філософ і теолог відстоював позицію можливості використання війни як покарання держави-агресора за вчинення воєнних злочинів і відмічав, що «хоча природний закон допускає покарання у випадках порушення загальнолюдських прав, спосіб покарання не повинен бути жорстоким; однак війна може бути природним засобом справедливості у відносинах між державами. Водночас захист є реакцією на дії, що тривають (*iniuria in fieri*), агресія передбачає завдання травм (*iniuria facta*)». Франциско Суарес вважав «справедливими» такі причини використання війни як покарання за вчинення воєнних злочинів: окупацію території, нехтування міжнародним правом (зокрема проти імунітету легатів або свободи проходу) та порушення доброї репутації. Усі військові заходи, які є сатисфакцією за вже завдану шкоду, не належать до агресії, адже «така наступальна війна була необхідною для держави, щоб запобігти травмам і поставити ворога на його місце. Інакше нації не могли б зберегти мир» [128, с. 159].

Натомість Гуго Гроцій (1583 – 1645), якого називають засновником міжнародного права як науки, вважав, що будь-яка людська істота наділена основоположними правами, а порушення цих прав – це злочин. Гроцій першим висловив думку, що держава має притягувати до відповідальності не тільки внутрішніх злочинців, а й «порушників» міжнародного права. В основній праці «Про право війни і миру», яка побачила світ у 1625 році, Гуго Гроцій констатував, що європейські війни того часу – це війни, учасники яких не дотримуються гуманітарних правил війни. На противагу думкам Вікторії,

Гроцій стверджував, що з точки зору логіки чи «за самою природою справи» війна може бути об'єктивно справедливою щонайбільше для однієї сторони. Саме тому Гроцій зазначав, що дії, які заподіюють шкоду, несправедливі, навіть якщо вчинені ненавмисно, а тому постраждалі особи мають право на відшкодування. Винні агресори та їхні спільники мають бути покарані. Виступаючи за розширення карального правосуддя у контексті війни, Гроцій явно розійшовся в думках з більшістю іспанських схоластів і фактично виправдав те, що нині можна назвати універсальною кримінальною юрисдикцією та гуманітарним втручанням [98, с. 197]. Якщо не брати до уваги, що він сприймав цю відповідальність як відшкодування збитків (у їх розумінні як цивільно-правових), Гуго Гроцій був першим, хто порушив питання індивідуальної відповідальності особи за порушення законів та звичаїв війни. Отже, саме Гуго Гроцій першим порушив питання відповідальності за вчинення воєнних злочинів.

Самуель Пуфендорф (1632 – 1704), німецький юрист, політичний мислитель, державний діяч та історик вважав, що людським істотам властиво жити у суспільстві мирно. Війна ставала виправданою, якщо необхідно було відновити й підтримувати цей мир. Як і Г. Гроцій, С. Пуфендорф прагнув, щоб виправданням війни були принципи справедливої причини та правильного наміру. На його думку оборонна війна, хоч і викликає негативні наслідки, може бути справедливою, якщо основним мотивом є бажання захистити себе та свою власність від невиправданої агресії. Наступальну війну особливо важко виправдати, тому слід проявляти максимальну обережність під час встановлення фактів, «оскільки природа не дозволяє кидатися у війну з найменшої провокації, навіть якщо людина повністю впевнена у справедливості своєї справи» [99, с. 98]. Проте наступальна війна може бути справедливою, якщо її ведуть, щоб повернути заборгованість та отримати відшкодування за поранення і збитки; заподіяння шкоди є виправданим, щоб змусити порушника взяти на себе зобов'язання про те, щоб ця шкода не повторилася.

Стосовно відповідальності за воєнні злочини Самуель Пуфендорф вважав, що покарання потребує верховного суверена, отже, може бути застосоване лише в межах держави. Принцип відплати, відповідно до якого покарання має відповідати злочину, застосовний лише до цивільних трибуналів, де вищий авторитетно виносить вирок, а мета покарання полягає насамперед у виправленні злочинця. Пропорційність під час війни не застосовується. Також С. Пуфендорф наголошував, що відшкодування шкоди у більшому розмірі, ніж її було завдано під час війни, є справедливим, адже це відшкодування не є покаранням за своєю суттю, а тому тут не може бути задіяний принцип пропорційності. Крім того, Самуель Пуфендорф наголошував, що завдана шкода має бути достатньою для застосування війни, тобто війну він частково розглядав як засіб покарання за порушення правил ведення війни.

Отже, в давні часи і в часи античності та середньовіччя зародилися не лише обмеження та заборони в ході ведення війни, а й практика притягнення до кримінальної відповідальності за серйозні порушення законів і звичаїв війни, що підтверджує перший міжнародний процес, який відбувся у 1474 році над воєнним злочинцем – Петером фон Гагенбахом [111, с. 1].

Питання гуманізації війни та притягнення до відповідальності за порушення її звичаїв та законів розробляли представники епохи Просвітництва. Наприклад, швейцарський юрист Еммеріх де Ваттель у праці «Право людей, або Принципи природного права, що застосовуються до поведінки та справ націй і суверенів» (1758) окреслив важливі засади майбутнього МГП, тобто «права збройних конфліктів». Науковець зазначав, що «сторони, які воюють, не повинні мати необмеженого вибору засобів ведення війни» та необхідно утримуватися від заподіяння зайвої шкоди» [67, с. 23 – 24].

Також у 1758 році Еммеріх де Ваттель опублікував посібник для державних діячів «Le droit des gens» («Право людей»), в якому наголосив на «справедливій війні» без посилання на теологічну основу, яка існувала у працях Августина та Фоми Аквінського. Еммеріх де Ваттель писав, що кожна нація

має право на війну (*jus ad bellum*). За його словами, це право не підпорядковане вищій владі, оскільки «суверенітет походить від народу як природний наслідок його соціальної організації» [109]. Учений також обмежив спосіб ведення воєн (*jus ad bello*), але, на відміну від попередніх розробників концепції справедливої війни, обмежив війну лише на основі гуманітарних «ідеалів», а не релігійних переконань. На його думку, мистецтво є ідеалом, частиною людського буття, тому де Ваттель засуджував руйнування чудових будівель та інших культурних цінностей.

Як і Гроцій, де Ваттель вважав, що війни тривають між усіма громадянами обох націй, але не кожен громадянин робить безпосередній внесок у війну, тому його слід щадити. Його список некомбатантів, на яких не можна нападати, включав священнослужителів, учителів, жінок, дітей і людей похилого віку. Ваттель стверджував, що «жінки, діти, немічні старі та хворі підпадають під опис ворогів, і ми маємо певні права на них, оскільки вони належать до нації, з якою ми воюємо», «але це вороги, які не чинять опору, отже, ми не маємо права жорстоко поводитися з ними чи застосовувати проти них будь-яке насильство, тим більше позбавляти їх життя». «Право людей» також торкалося питання поводження з військовополоненими. «Як тільки ваш ворог склав зброю і здався, – писав Ваттель, – ви більше не маєте права на його життя, якщо тільки він не надасть вам таке право якоюсь новою спробою», тому заборонено використовувати гарячі гарматні ядра під час бомбардування міст, оскільки це може спричинити пожежі, які ненавмисно завдадуть шкоди людям, які не воюють [115].

Отже, де Ваттель захищав право націй вести війну (*jus ad bellum* – право на війну / законність війни) і розширював правила ведення війни (*jus ad bello* – право у війні / ведення війни), але робив це, використовуючи цілком світські міркування. Християнської теології зовсім не було в його творах про справедливу війну, як і в Джона Локка – його сучасника, який вирішально вплинув на засновників Америки. Моральні міркування були повністю замінені практичними, теологію замінили «ідеали» та «права».

Таким чином, Еммеріх де Ваттель проклав шлях для сучасних мислителів справедливої війни. З цього моменту доктрину «справедливої війни» почали створювати військові та уряди, а не теологи, оскільки вона продовжувала розвиватися під впливом прагматизму, а не біблійної науки. Війна стала цілком світською темою.

У Ранній новітній період (XVI – XVIII ст.) ідею про те, що лідери та їх посадовці особи можуть бути притягнуті до відповідальності, закріплено у прецедентах, сформованих імперським сеймом у Регенсбурзі, який відбувся після вторгнення Фрідріха II у Саксонію в 1756 році, і Віденським конгресом 1815 року, який оголосив Наполеона «порушником спокою світу» після його втечі з вигнання в місті Ельба [131].

Ранній новітній період став важливим етапом розвитку кримінальної відповідальності та покарання за воєнні злочини через сформування сучасних уявлень про кримінальну відповідальність за воєнні злочини та гуманізацію збройних конфліктів. Саме у Ранній новітній період відбулося формування уявлень про відповідальність держав та окремих осіб за порушення правил ведення війни, що стало основою для подальшого розвитку міжнародного кримінального права Новітнього періоду.

У Новітній період (XIX ст. – поч. XX ст.), зокрема другій половині XIX ст. посилилася роль міжнародного права у сфері кримінальної відповідальності за воєнні злочини. У тогочасний період дослідження питань кримінальної відповідальності за воєнні злочини було спрямоване здебільшого на вивчення ідей обмеження тих, хто воює (зокрема притягненням до кримінальної відповідальності), у можливості вибору методів та засобів ведення воєнних дій. У цей час вказані ідеї почали відображатися в актах не лише національного, а й міжнародного права. Надалі відбувається удосконалення кримінального законодавства: розроблення правил кримінального судочинства, створення органів військової юстиції, у віданні яких перебували питання притягнення до кримінальної відповідальності

військових за вчинення ними воєнних злочинів, у тому числі стосовно цивільного населення та його власності.

Відомий швейцарський юрист-міжнародник І. Блюнчлі видав у 1866 році трактат «Сучасне військове право», матеріали якого згодом були покладені в основу документів Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років. У цьому документі автор наголосив на важливості створення спеціального Положення про поводження з військовополоненими, а також наголосив на введення кримінальної відповідальності за порушення їх загальнолюдських прав та свобод. Трактат «Сучасне військове право» мав за основу працю Френсіса Лібера (так званий Кодекс Лібера), створений 1863 року для федеральної армії під час громадянської війни у США [130].

У Кодексі Лібера визначено та детально охарактеризовано стан громадянської війни, поняття військової окупації, окреслено військово-політичні цілі війни, встановлено перелік дозволених військових засобів ведення війни, а також порушено ряд інших важливих під час війни питань. Цим документом було передбачено вимогу етичного та гуманного ставлення до цивільного населення, яке опинилося під військовою окупацією, а також заборонено вбивство військовополонених, за винятком, якщо взяття в полон ворога ставить під ризик існування підрозділу.

Кодекс Лібера забороняв тортури як військові дії. Так у ст. 44 розділу II документа було заборонено «будь-яке необдумане насильство, вчинене проти осіб у країні, яка зазнала вторгнення, будь-яке знищення власності без наказу уповноваженої посадової особи, будь-яке пограбування, будь-який грабіж або звільнення, навіть після захоплення місця основними силами, будь-яке згвалтування, поранення, каліцтво або вбивство таких мешканців... під страхом смертної кари або іншого суворого покарання, яке може здаватися відповідним тяжкості правопорушення. Солдат, офіцер або рядовий, вчиняючи таке насильство, за непослух начальника, який наказує йому утриматися від цього, може бути законно вбитий на місці таким начальником» [130]. Крім того, Кодексом було заборонено використовувати отруту будь-яким способом, це

діяння визнавалося порушенням законів та звичаїв війни і тягло за собою покарання.

Всі вище вказані та ряд інших положень були доопрацьовані та вдосконалені І. Блюнчлі у праці «Сучасне військове право», виданій 1868 року.

Крім Ф. Лібера та І. Блюнчлі, у цей час питанням вивчення методів і засобів ведення війни, а також притягнення винних осіб до відповідальності за серйозні порушення правил її ведення приділяли увагу викладачі Берлінського університету Ф. Ліст та А. Гефтер.

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. активно розвивалося кримінальне міжнародне право, зокрема тривали дискусії щодо визначення поняття, важливості запровадження екстериторіальної дії кримінальних законів, обговорено питання екстрадиції та надання правової допомоги потерпілим у кримінальних справах. Також у цей час все частіше з'являється ідея створення МКС, який би поширював свою юрисдикцію на серйозні порушення законів і звичаїв війни, триває підготовка перших проєктів формування такої кримінальної правосудної структури. Крім цього, наприкінці XIX – на початку XX ст. утверджується позиція, що до індивіда, який вдається до порушення законів і звичаїв війни, слід застосовувати кримінальну відповідальність за воєнні злочини, а накладати таку відповідальність має новостворений міжнародний кримінальний суд з юрисдикцією щодо таких злочинів.

Крім цього, слід відмітити посилення ролі міжнародно-правової складової у досліджуваній сфері, що особливо активізувалась у другій половині XIX ст. У цей час почали з'являтися та реалізовуватися ідеї державних і приватних осіб, спрямовані на об'єднання міжнародної спільноти та спільнот окремих держав з метою утвердження правових засад і механізмів захисту поранених, військовополонених та цивільного населення. Таким чином, у 1863 році було створено перший у світі Міжнародний комітет допомоги пораненим, який у 1876 році перейменовано на Міжнародний Комітет Червоного Хреста [85, с. 152]. Крім цього, за участі 12 держав – членів міжнародної конференції,

організованої скликанням швейцарського уряду у 1864 році у Женеві, було ухвалено першу у світі багатосторонню Конвенцію про поліпшення долі поранених на полі бою, учасниками якої з часом стали більш ніж 50 країн [103].

Друга дипломатична конференція була скликана в Женеві у жовтні 1868 року для уточнення деяких положень Конвенції 1864 року зокрема адаптації принципів Конвенції до морської війни. Додаткові статті, ухвалені 20 жовтня 1868 року, однак, не були ратифіковані і не набули чинності.

Конвенцію 1864 року замінили Женевські конвенції 1906, 1929 і 1949 рр. з того ж питання. Однак Конвенція 1964 року припинила чинність лише 1966 року, коли остання держава-учасниця, яка ще не приєдналася до пізнішої Конвенції (Республіка Корея), приєдналася до Конвенцій 1949 року.

Першу у міжнародному праві спробу криміналізації воєнних злочинів та створення механізму реалізації кримінальної відповідальності, заснованого на міжнародному праві, зробив президент Міжнародного Комітету Червоного Хреста Г. Муаньє, який ініціював у 1872 році проєкт Конвенції про створення міжнародного судового механізму, основними завданнями якого мали стати попередження та переслідування осіб, винних у порушенні Женевської конвенції 1864 року. [6, с. 188]. Відповідно до проєкту передбачалася можливість сторін, що воюють, звертатися до Міжнародного трибуналу зі скаргою на порушників Конвенції 1864 року. Структура трибуналу мала бути такою: серед п'яти суддів два представники сторін що воюють, троє інших – представники нейтральних сторін, визначені жеребкуванням. Якщо держава, яка має у трибуналі «нейтрального» представника, вступила у війну на боці однієї зі сторін, суддя, який є її представником, вибуває із трибуналу, а на його місце за усталеною практикою призначають іншого представника нейтральної держави, якого визначають також за жеребкуванням. Лише за наявності скарги, поданої однією зі сторін, що воює, трибунал має право розглядати справу та засуджувати винних осіб до покарання, відповідно до додаткової до Женевської конвенції угоди. Крім засудження до покарання, суд міг призначити

відшкодування потерпілому завданих збитків. Однак цей проєкт так і не був затвердженим та реалізованим [6, с. 189].

Під час Гаазьких мирних конференцій, які відбулися в 1899 і 1907 рр., було кодифіковано закони і звичаї війни, внаслідок чого порушено питання міжнародного співробітництва під час переслідувань серйозних порушень права війни та притягнення конкретних посадових осіб до відповідальності за них.

Період міжвоєнного та післявоєнного розвитку міжнародного права (1920-ті рр. – кінець ХХ ст.), пов'язаний з Паризькою мирною конференцією 1919 року. Основною метою її проведення було «підбиття підсумків» Першої світової війни. Проведення цього міжнародного заходу сприяло утвердженню кваліфікації воєнних злочинів як підгрупи міжнародних та встановленню індивідуальної кримінальної відповідальності. Створеною учасниками Паризької мирної конференції Комісією п'ятнадцяти у доповіді від 29 березня 1919 року був оприлюднений список із 32 складів міжнародних злочинів, скоєних військовослужбовцями Німеччини під час Першої світової війни, класифікований на дві групи.

До першої групи належали протиправні діяння, кваліфіковані як воєнні злочини, скоєні із порушенням загально визнаних правил ведення воєнних дій. До цієї групи належали: застосування розривних куль та отруйних газів; потоплення будь-яких невійськових суден; вбивства військовополонених; розграбування приватної власності; вчинення жорстоких дій стосовно поранених та хворих.

До другої групи злочинів належали вчинені німецькою владною верхівкою стосовно громадян Німеччини: застосування без належних на те причин репресій і судових переслідувань; заподіяння тілесних ушкоджень; завдання шкоди здоров'ю чи гідності людської особистості.

Однак згодом та ж Комісія п'ятнадцяти вирішила провести класифікацію з урахуванням суб'єктів злочинів, які підпадали під судове переслідування та

кримінальне покарання, в екстериторіальному спеціалізованому порядку [6, с. 188].

Частиною VII Версальського договору, яка мала назву «Санкції», встановлено такі три різновиди юрисдикції у справах щодо воєнних злочинів:

1. Створення спеціального міжнародного суду представниками п'яти союзних держав (США, Великої Британії, Франції, Італії, Японії) з метою розгляду справи колишнього німецького імператора Вільгельма II. Як бачимо, Версальський мирний договір встановлював кримінальну особисту відповідальність за порушення міжнародних договорів для кайзера Німеччини Вільгельма II (проте кайзер попросив притулку у Нідерландів, а після його отримання уникнув видачі союзникам і своєчасного засудження) [6, с. 188].

2. Військові суди держав, юрисдикція яких поширювалася на розгляд справ стосовно вчинення злочинів, спрямованих на порушення законів та звичаїв війни.

3. Змішані суди, до складу яких входили представники кількох зацікавлених країн у справах стосовно воєнних злочинів, що одночасно стосуються їх інтересів [154].

Також слід відмітити, що розділом III частини IV Версальського договору було закріплено зобов'язання стосовно переслідування сторонами у кримінальному порядку та видачі встановлених воєнних злочинців. Крім цього, створення Комісії п'ятнадцяти стало першим кроком на шляху до закріплення концепції індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності.

Після завершення Першої світової війни також утвердився термін «воєнні злочинці» (*war criminals*), який почали розуміти широко (винуватці воєнної агресії і ті, хто безпосередньо винен у порушенні законів і звичаїв війни), та вузько (особи, безпосередньо винні у порушенні законів і звичаїв війни) [154].

Друга світова війна, яка була по суті типово агресорською, знову стала проявом грубого порушення норм міжнародного права у вигляді скоєння систематичних злочинів проти комбатантів та мирних громадян. Питання створення міжнародної інстанції для засудження воєнних злочинців було

порушено ще під час війни. У 1942 році створено Міжнародну комісію з розслідування воєнних злочинів. Цього ж року, перебуваючи у вигнанні, уряди окупованих нацистами країн підписали у Лондоні декларацію, відому як «Декларація від *Saint James Palace*», що стала першим документом, у якому йшлося про припинення воєнних злочинів та інших діянь, спрямованих проти мирного населення. Трохи пізніше було підписано ще ряд документів щодо встановлення покарання за воєнні злочини – Декларація про жорстокість і звірство [21], ухвалена на Московській конференції у жовтні 1943 року, Ялтинська угода [93], від лютого 1945 року, Потсдамська угода [135], від серпня 1945 року, «Угода про переслідування та покарання найбільших воєнних злочинців, діяння яких не мають географічних кордонів» [96] (серпень 1945 р.). Остання слугувала базою для створення Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу.

Вперше воєнні злочини стали предметом міжнародного судового розгляду під час Нюрнберзького процесу, так само вперше за результатами його розгляду встановлено реальні покарання за воєнні злочини. Створення Міжнародного військового трибуналу відбулося на основі домовленостей між Сполученими Штатами Америки, Францією, Великою Британією та СРСР. У статуті Нюрнберзького трибуналу, погодженому за участі 23 країн – учасниць міжнародної конференції, було визначено перелік дій, регламентованих як злочинні, що юрисдикційно входять до компетенції Трибуналу та приводять до індивідуальної відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів під час Другої світової війни. Такими діями визнано: вбивства, катування, взяття у рабство чи для інших незаконних цілей мирних жителів окупованих територій; вбивства або катування військовополонених або осіб, що перебувають у морі; вбивства заручників; розграбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст або сіл; розорення, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини [6, с. 190]. Трибунал розглядав злочини винятково у зв'язку з воєнними діями. До відповідальності було притягнуто 24 особи, яким висунуті обвинувачення за

злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності. 1 жовтня 1946 року Трибунал визнав винними 19 підсудних і виправдав трьох. З-поміж визнаних винними 12 осіб засуджено до смертної кари, 3 – до довічного ув'язнення, 4 – до позбавлення волі на строк від 10 до 20 років.

З грудня 1946 року до квітня 1949 року Сполучені Штати Америки провели в Палаці правосуддя серію з 12 додаткових військових трибуналів за воєнні злочини проти лідерів нацистської Німеччини. Підсудними були 177 високопоставлених лікарів, суддів, промисловців, командирів СС і поліції, військовослужбовців, державних службовців і дипломатів. Судові процеси викрили німецьке керівництво, яке підтримувало нацистську диктатуру. Зі 177 обвинувачених 24 засуджено до смертної кари, 20 – до довічного ув'язнення, 98 – до іншого ув'язнення, 25 обвинувачених визнані невинними [150].

Не менш важливе значення відіграв Токійський судовий процес, реалізований МТДС. Його проведення було спричинене діяннями японських військових під час Другої японсько-китайської війни та Другої світової війни. Токійський судовий процес у справах про воєнні злочини тривав з травня 1946 року до листопада 1948 року. Всіх 29 обвинувачених було притягнуто до кримінальної відповідальності. З Сюмея Окави звинувачення знято, оскільки його визнано психічно непридатним для суду. Двоє підсудних, Йосуке Мацуока та Осамі Нагано, померли природною смертю під час судового процесу. Шестеро обвинувачених були засуджені до смертної кари через повішення за воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини проти миру. Одного обвинуваченого, Мацуї Іване, було засуджено до смертної кари за воєнні злочини та злочини проти людяності. Шестеро обвинувачених засуджені до довічного ув'язнення. Австралія, Китай, Франція, Нідерландська Індія, Філіппіни, Велика Британія та Сполучені Штати Америки скликали окремі процеси, засудивши понад 5500 військових злочинців нижчого рангу. Суди відбувалися по всій Азії і Тихоокеанському регіону, останній відбувся у 1951 році. У Китаї було проведено 13 трибуналів, за результатами яких винесено 504 вироки та 149 осіб страчено [153].

Для виконання положень Московської Декларації 1943 року, Лондонської Угоди 1945 року і Статуту Міжнародного військового трибуналу, а також закріплення єдиних засад судового переслідування у Німеччині воєнних та інших злочинців було ухвалено Закон Контрольної ради Німеччини № 10, що разом із двома вище охарактеризованими процесами сформував «сприятливі умови» для затвердження національного німецького законодавства стосовно переслідування національними судами осіб, на яких падає підозра у вчиненні воєнних злочинів.

Загалом існування Нюрнберзького і Токійського трибуналів привело до подальшого розвитку засад міжнародного кримінального переслідування і міжнародного правосуддя стосовно воєнних злочинців (ці засади є актуальними і в наш час). Зокрема, слід наголосити на принципі невідворотності відповідальності осіб, які серйозно порушили положення МГП. Судові процеси такого роду стали основою утвердження на рівні міжнародного співтовариства прецеденту тлумачення в контексті збройного конфлікту норм МГП під час розслідування та судового розгляду справ стосовно міжнародних злочинів.

У другій половині ХХ ст. тривали розвиток і тлумачення положень МГП. До цього часу у всьому світі продовжують виникати різноманітні міжнародні та внутрішньодержавні конфлікти, в яких постійно гине велика частка населення, відбувається руйнування міст, розкрадання приватної власності, що вказує насамперед на недотримання приписів МГП. Серед найвідоміших відомих слід пригадати війни у В'єтнамі, Іраку, палестино-ізраїльський конфлікт, події у Сирії, Лівії, Чечні, нині – і російсько-українська війна, яка набула небачених масштабів з часів Другої світової війни. У всіх конфліктах простежується та сама проблема – запровадження універсальної кримінальної юрисдикції за воєнні злочини, що в сучасних умовах стикається з рядом об'єктивних і суб'єктивних перешкод.

У квітні 1966 року англійський філософ і математик Бертран Рассел запропонував французьким філософам Жану-Полу Сартру та Сімоні де Бовуар створити судовий трибунал для розслідування і засудження американських

воєнних злочинів у В'єтнамі [156, с. 216]. Трибунал Рассела – Сартра зібрав групу філософів, юристів, активістів та істориків, щоб оцінити провину Сполучених Штатів у воєнних злочинах, скоєних у В'єтнамі. До складу трибуналу увійшли провідні інтелектуали того часу, зокрема Альорред Джус Еєр, Леліо Бассо, Сімона де Бовуар, Ісаак Дойчер, Володимир Дедієр, Махмуд Алі Касурі та Девід Деллінгер. Недоброзичливці у Сполучених Штатах, Франції та Об'єднаному Великій Британії висміювали його як «суд-кенгуру», але трибунал намагався дотримуватися суворих стандартів правового прецеденту щодо подання доказів і показань свідків. Трибунал сповідував принцип «цілковитої відкритості», оскільки пропонував почути свідчення кожного, хто бажав взяти у ньому участь [132]. Трибунал провів дві сесії, але не мав жодних легітимних повноважень, а його рішення, відповідно, не мали юридичної сили. Проте йому вдалося привернути увагу широких суспільних мас до американської політики, заснованої на мовчанні та запереченні участі американських військ у подіях у В'єтнамі, чим підтвердив готовність до визнання та застосування норм МГП. Примітно, що ще під час відкриття першої сесії трибуналу у травні 1967 року, яка відбувалася у Стокгольмі, Жан-Поль Сартр вперше висловив ідею про створення постійно діючого судового органу, компетенція якого поширювалася би на розгляд справ стосовно таких кримінальних злочинів: геноциду, воєнних злочинів, злочинів агресії.

Незважаючи на те, що коментатори традиційно відкидають розуміння цього зібрання як «показового процесу», засідання трибуналу стали джерелом натхнення для численних «народних трибуналів» ХХ і ХХІ ст. – Трибуналу стосовно Латинської Америки 1973 року, Трибуналу стосовно Чилі 1974 – 1976 рр., Трибуналу стосовно Іраку 2004 року, Трибуналу стосовно Палестини 2009 – 2012 рр. Крім цього, за ініціативи ООН було створено Спеціальний комітет стосовно розгляду випадків порушення Ізраїлем прав людини на територіях, які перебували під окупацією, а також Комісію з

перевірки відомостей про погане поводження з військовополоненими під час ірано-іракської війни 1980 – 1988 рр.

До 1990-х років воєнні злочини розглядали в межах міжнародних збройних конфліктів, однак збройні протистояння, які виникли у 1991 – 2008 рр. на території тогочасної Югославії, призвели до її розпаду на шість незалежних країн та невизнану Республіку Косово. Війни у колишній Югославії за своєю суттю становили сукупність міжнаціональних збройних конфліктів, які виникли на тлі релігійних та етнічних суперечностей: між сербами з однієї сторони і хорватами, боснійцями, албанцями – з іншої, а також між албанцями і македонцями. На той час війна в Югославії стала найбільш кровопролитним протистоянням після Другої світової війни.

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії був заснований у 1993 році згідно з резолюцією 827 Ради Безпеки S/RES/827(1993) для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення МГП, вчинені на території колишньої Югославії [57]. Його дії були спрямовані на притягнення до відповідальності осіб, які вчинили серйозні порушення МГП, щоб забезпечити справедливість для жертв і запобігти майбутнім злочинам. Юрисдикція МТКЮ поширювалася на серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, воєнні злочини, геноцид і злочини проти людяності, вчинені особами на території колишньої Югославії з 1991 року. За результатами роботи МТКЮ висунув звинувачення 161 особі, з них 89 осіб було засуджено, 18 виправдано і 13 направлено в національний суд, 37 особам зняті звинувачення або вони померли. Жоден із фігурантів не зміг сховатися від закону.

Протягом свого мандату, який тривав з 1993 до 2017 року, МТКЮ безповоротно змінив ландшафт МГП, надав жертвам можливість озвучити жахи, свідками яких вони стали або які пережили, і довів, що ті, кого підозрюють, найбільш відповідальні за жорстокості і скоєні під час збройних конфліктів злочини, і їх можна притягнути до відповідальності.

Використання поняття воєнного злочину стосовно збройного конфлікту неміжнародного характеру продовжилося після створення у 1994 році спеціального Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, заснованого Резолюцією Ради Безпеки ООН 955 (1994) як відповідь на серйозні порушення гуманітарного права, вчинені в Руанді та сусідніх державах, і на загрозу миру та безпеці, яку вони становили [149]. Міжнародний трибунал щодо Руанди мав повноваження переслідувати геноцид, злочини проти людяності і порушення статті 3, спільної для Женевських конвенцій і Додаткового протоколу II [22], вчинені між 1 січня і 31 грудня 1994 року руандійцями на території Руанди та на території сусідніх держав, а також негромадянами Руанди за злочини, скоєні в Руанді. Трибунал виніс перше в історії рішення міжнародного трибуналу щодо злочину геноциду та вперше засудив колишнього главу держави за злочин геноциду. Крім того, прецедентне право трибуналу особливо сприяло розгляду сексуальних злочинів у міжнародному кримінальному праві. Ще однієї важливої складової було досягнуто у «справі ЗМІ», де МТР став першим міжнародним трибуналом, який притягнув представників засобів масової інформації до відповідальності за трансляції, спрямовані на підбурювання громадськості до вчинення актів геноциду [149].

Геноцид у Руанді був спланованою акцією тогочасної політичної еліти, яка задля реалізації свого плану заручилася підтримкою армії, жандармерії, угруповань, підтримуваних владою, а також цивільних осіб. За різними статистичними даними загинули від 0,5 до 1 млн. осіб, внаслідок чого населення країни скоротилось на 20%. При цьому основну частку населення, яка зазнала геноциду, становили тутсі [121].

У роки після геноциду понад 120 тис. осіб було заарештовано та звинувачено у злочинах, скоєних під час геноциду. Тюремна система була перевантажена, а люди чекали розгляду своїх справ у переповнених тюрмах в небезпечних для життя умовах. Під час геноциду було вбито багатьох суддів, адвокатів та інших юристів, що посилювало тиск на систему. Щоб мати справу з

такою величезною кількістю злочинців, Руанді довелося знайти спосіб домогтися справедливості створенням трирівневої системи розгляду справ про притягнення до відповідальності за воєнні злочини:

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди;

національна судова система Руанди;

місцеві суди Руанди [121].

З них МТР розглянув справи лише 93 осіб. Національні суди Руанди розглянули справи, що стосувалися ще 10 тис. підозрюваних. Однак і цього виявилось замало. Щоб забезпечити ефективне правосуддя щодо решти 110 тис. осіб, довелося відновлювати традиційну систему правосуддя Руанди, яку представляли місцеві суди [3, с. 102].

Міжнародний трибунал щодо Руанди було створено для реагування на особливі обставини в країні як спеціальний захід для сприяння відновленню та підтримці миру. Оскільки у 2012 році трибунал завершив більшу частину роботи і наближався час його закриття, було визнано, що існує потреба у створенні спеціального механізму для виконання ряду важливих функцій МТР, які з часом зменшаться. Резолюцією 1966, ухваленою 22 грудня 2010 року, Рада Безпеки ООН вирішила замінити МТР залишковим механізмом, який взяв на себе низку функцій МТР з 1 липня 2012 року – Механізмом ООН для міжнародних кримінальних трибуналів, який також взяв на себе низку функцій МКТЮ.

Діяльність та ефективність трибуналів щодо Югославії і Руанди тривалий час була причиною дискусій серед науковців-міжнародників у всьому світі. Критика діяльності трибуналів стосувалася здебільшого тривалості судових розглядів, вибірковості обвинувачених і не можливості їх засудження до смертної кари [6, с. 195]. Однак, не зважаючи на велику кількість дискусій стосовно ефективності і результативності діяльності зазначених трибуналів, вважаємо доцільною позицію М.В. Кондро, який зауважує, що «за роки існування міжнародні кримінальні трибунали щодо колишньої Югославії та щодо Руанди зробили важливий внесок у розвиток міжнародної кримінальної

юстиції, посиливши боротьбу міжнародного співтовариства з міжнародними злочинами, і ця їх діяльність залишається одним із пріоритетних напрямів розвитку міжнародного права» [38, с. 133].

Надалі під час створення судових трибуналів (Судових камер стосовно Камбоджі, Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне, а також Тимчасових судових комісій зі Східного Тимору і Косово) у міжнародній практиці склалася неоднозначна позиція:

для розгляду справ про притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів створювали судовий орган, який входив до чинної системи національного судочинства відповідної держави: (Судові камери щодо Камбоджі, а також у Косово та Східному Тиморі);

для розгляду справ про притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів створювали самостійний судовий орган, який не входив до складу національної судової системи відповідної держави (підписання угоди між ООН та урядом Сьєрра-Леоне стосовно утворення Спеціального суду). Беручи до уваги той факт, що Спеціальний суд – це відокремлений від національної судової системи судовий орган Сьєрра-Леоне, до його складу входили як судді, призначені урядом держави, так і кілька міжнародних суддів, що вказує на специфічність діяльності такого органу порівняно з міжнародними трибуналами *ad hoc*, які існували до того [8, с. 311].

Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне (далі – СССЛ) був створений у 2002 році за зверненням уряду Сьєрра-Леоне до Організації Об'єднаних Націй у 2000 році про створення «спеціального суду» для розгляду серйозних злочинів проти цивільного населення та миротворців ООН, скоєних протягом десятиліття у країні, де тривала громадянська війна (1991 – 2002). Розташований у країні, де були скоєні звірства, та поєднуючи міжнародне і національне право, СССЛ відкрив нове покоління міжнародних трибуналів, які, на думку експертів, мали забезпечити правосуддя швидше та за нижчою ціною, ніж його аналоги для Руанди та Югославії [144]. Важливими досягненнями суду стали перші в історії засудження за напади на миротворців ООН,

засудження за примусовий шлюб як злочин проти людяності та вербування дітей для участі у бойових діях. Це вказує на рішучість прокурорів і суддів спеціального суду, а також багатогранність мандата суду. Однак діяльність цього Суду зазнала критики, через надмірність суддів, а також незадоволеність його триванням утрічі довшим, ніж планувалося, і більшою вартістю, ніж очікувалося.

Відзначимо, що спеціально створені трибунали припиняють діяльність, проте у випадку збройного конфлікту будуть створені знову, щоб притягнути до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, як, наприклад, на території України під час російсько-української війни, зважаючи на масовість та масштабність злочинів.

Стосовно питання розвитку кримінального покарання за воєнні злочини зауважимо, що у ст. 227 підписаного після Першої світової війни Версальського мирного договору закріплено, що союзні та об'єднані держави публічно засуджують Вільгельма II Гогенцоллерна, колишнього німецького імператора, за найвищий злочин проти міжнародної моралі та святості договорів. Для суду над обвинуваченим був створений спеціальний трибунал, який забезпечив йому гарантії, необхідні для права на захист. До складу міжнародного трибуналу було включено п'ять суддів і по одному зі Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Франції, Італії та Японії. У своєму рішенні новостворений трибунал мав «керуватися найвищими мотивами міжнародної політики для виправдання урочистих зобов'язань за міжнародними зобов'язаннями та чинності міжнародної моралі». Його обов'язком мало бути визначення покарання, встановлення якого – прерогатива виключно трибуналу. При цьому союзні та об'єднані держави передбачали звернення з проханням до уряду Нідерландів про видачу їм экс-імператора з метою його постання перед судом.

Союзні та об'єднані держави планували створити міжнародний трибунал для суду над німецьким імператором Вільгельмом II, але через втечу у нейтральні Нідерланди державні органи відмовилися видати його, оскільки вважали, що злочин, за який вимагали екстрадицію, був політичним.

Проте саме у Версальському договорі було прописано положення про відповідальність та покарання за воєнні злочини. Статтями 228 – 229 (право створювати «військові трибунали») передбачено, що «німецький уряд визнає право союзних та об'єднаних держав притягувати до відповідальності осіб, звинувачених у вчиненні дій, що порушують закони і звичаї війни. У разі визнання винними такі особи будуть засуджені до покарань, передбачених законом. Це положення застосовуватиметься незалежно від будь-якого провадження чи судового переслідування трибуналом у Німеччині або на території її союзників». Також у положенні Версальського договору зазначено, що «особи, винні в злочинних діях проти громадян однієї із Союзних та Об'єднаних держав, постануть перед військовими трибуналами цієї держави. Особи, винні у злочинних діях проти громадян більш ніж однієї з Союзних та Об'єднаних держав, постануть перед військовим трибуналом, що складатиметься з членів військових трибуналів відповідних держав» [154]. Це вказує на те, що кримінальне право може бути застосовано до воєнних злочинців через міжнародні воєнні трибунали. Однак Німеччина не погодилася з такими положеннями, тому було досягнуто компромісу: союзні сили підготували списки підозрюваних німців і судовим органам Німеччини було дозволено їх судити. Процеси, проведені у Рейхсгеріхті та Лейпцигу (1921 – 1923), були визнані невдалими, адже в їх ході винесено ряд сумнівних виправдувальних і занадто м'яких вироків.

Наслідком проведення неналежних судових процесів стало те, що світові довелося пережити Другу світову війну, перш ніж ідея створення справді функціонуючого міжнародного кримінального трибуналу була реалізована. Саме після завершення Другої світової війни члени союзних сил створили Міжнародні трибунали в Нюрнберзі і Токіо для винесення вироків щодо злочинних діянь, скоєних під час війни. Ці трибунали заклали принципи, які на сьогодні залишаються основою міжнародного кримінального права. До 1946 року Генеральна Асамблея ООН підтвердила «принципи міжнародного

права» і почала створювати резолюції, які передбачають покарання для осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності.

Зокрема, в резолюції «Питання про покарання військових злочинців та осіб, які вчинили злочини проти людства», затвердженій на XXIV сесії Генеральної Асамблеї ООН 1969 року, зазначено, що ретельне розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, а також виявлення, арешт, екстрадиція та покарання осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти людяності, є важливим елементом запобігання таким злочинам, захисту прав людини та основних свобод, заохочення довіри, сприяння співробітництву між народами і сприяння міжнародному миру та безпеці [137].

Як вже було зазначено, Нюрнберзький трибунал розглядав злочини винятково у зв'язку з воєнними діями. До відповідальності було притягнуто 24 особи, яким висунуто обвинувачення за агресію, злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності. 1 жовтня 1946 року Трибунал визнав винними 19 підсудних і виправдав трьох. Із визнаних винними 12 осіб було засуджено до смертної кари, трьох – до довічного ув'язнення, чотирьох – до позбавлення волі на строк від 10 до 20 років.

За результатом проведення Токійського трибуналу було призначено такі покарання за воєнні злочини: усіх 25 підсудних визнано винними й засуджено до покарання у вигляді або смертної кари, або призначення покарання до 7 років ув'язнення [137]. Імператору Японії Хірохіто та іншим членам імператорської сім'ї не були висунуті звинувачення.

Отже, Нюрнберзький і Токійський процеси стали вагомим внеском у розвиток міжнародного кримінального права і «моделлю» для створення нової серії міжнародних кримінальних трибуналів, створених у 1990-х рр. Зокрема, з 1993 до 2017 року. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії висунув звинувачення 161 особі, 90 з яких були засуджені, а вироків приведено у виконання в 14 країнах світу або штатах країн. Що щодо трьох осіб вироків було виконано у Великій Британії [122].

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди притягнув до відповідальності тільки 70 осіб із тисяч тих, хто був учасником 100-денного геноциду в Африці, де загинуло понад 800 тис. осіб [146]. Це вказує на те, що у міжвоєнний та післявоєнний період ХХ ст. було істотно посилено міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Також наприкінці ХХ ст. було також ухвалено Римський статут МКС (1998), що ознаменувало початок сучасного етапу розвитку кримінальної відповідальності та покарання за воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид і злочин агресії. Початок ХХІ ст. став часом переходу до якісно нового етапу розвитку міжнародного кримінального права, що відбулося відразу після набуття чинності Римським статутом МКС, який започаткував створення нової інституції – Міжнародного кримінального суду у 2002 році. Цей період характеризується консолідацією засад індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Міжнародний кримінальний суд набув ролі постійного та універсального органу, покликаного доповнювати національні юрисдикції у випадках, коли на національному рівні держави не можуть чи не бажають притягнути до кримінальної відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах.

Особливого значення набуває розвиток інституту кримінальної відповідальності та покарання за воєнні злочини, зокрема у контексті триваючої російсько-української війни. Поштовхом до активізації розроблення міжнародно-правових механізмів відповідальності за воєнні злочини стала видача МКС 22 лютого 2023 року ордерів на арешт В. Путіна та М. Львової-Белової, а згодом – ордерів на арешт генерал-лейтенанта збройних сил РФ С. Кобилаша (05 березня 2024 року), адмірала військово-морських сил РФ В. Соколова (05 березня 2024 року), міністра оборони РФ С. Шойгу (24 червня 2024 року) та начальника генерального штабу збройних сил РФ та першого заступника міністра оборони РФ В. Герасимова (24 червня 2024 року) [140].

Серед покарань за воєнні злочини смертну кару за їх вчинення не передбачено, але засуджених за воєнні злочини може бути покарано тривалим або довічним ув'язненням. Незважаючи на ратифікацію державами Женевських конвенцій 1949 року воєнні злочини часто залишаються безкарними. Як зазначає Марк Драмбла, це можна пояснити кількома чинниками, включно з труднощами в отриманні доказів поза розумним сумнівом, високими вимогами, такі як доведення наміру, і, що найважливіше, політикою влади [146]. Це вказує на те, що сучасний період характеризується наявністю нових викликів і перешкод, які можуть стати на заваді притягненню до кримінальної відповідальності воєнних злочинців.

Зауважимо, що тема покарання за воєнні злочини набуває нової актуальності, зважаючи на триваючий збройний конфлікт на території України. Враховуючи це, Україна за підтримки міжнародних партнерів збирає докази про факти вчинення воєнних злочинів на окупованій та деокупованій території, щоб притягнути до відповідальності і встановити справедливу міру покарання для осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів.

Таким чином, проведений аналіз дає змогу виокремити етапи формування законодавства щодо кримінальної відповідальності за воєнні злочини:

I етап – Давній та античний період (до V ст. н.е.) – початок еволюції ідей про відповідальність за воєнні злочини, а також покарання за їх вчинення;

II етап – середньовіччя (V – XV ст.) – подальший розвиток ідей обмеження насильства та жорстокості під час збройного конфлікту, затвердження морально-правових засад відповідальності за воєнні злочини;

III етап – Ранній новітній період (епохи Відродження та Просвітництва) (XVI – XVIII ст.) – етап розвитку кримінальної відповідальності та покарання за воєнні злочини, формування уявлення про кримінальну відповідальність за воєнні злочини та гуманізацію збройних конфліктів;

IV етап – Новітній період (XIX ст. – поч. XX ст.) – формування основ сучасного міжнародного кримінального права щодо встановлення відповідальності за воєнні злочини – перехід від морального осуду до

правового закріплення норм гуманного поводження під час війни, а також початок застосування норм МГП;

V етап – період міжвоєнного та післявоєнного міжнародного права (1920-ті роки – кінець XX ст.) – посилення міжнародно-правових механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини;

VI етап – сучасний період (з початку XXI ст.) – розвиток кримінальної відповідальності і покарання за воєнні злочини через інституційне зміцнення та практичне застосування норм міжнародного права.

Висновки до розділу 1

1. Підвищений рівень суспільної небезпеки воєнних злочинів зумовлений особливою жорстокістю вчинення їх воєнними злочинцями через впевненість у безкарності і латентності.

2. Як воєнні злочини слід розуміти сукупність грубих або серйозних порушень норм МГП у контексті як міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру, вчинення яких тягне за собою настання індивідуальної (командної) кримінальної відповідальності. Перелік воєнних злочинів визначено спеціальними міжнародними угодами (конвенціями) і відповідно до класифікації міжнародних кримінальних злочинів їх зараховують до «конвенційних».

3. Злочини проти миру та безпеки людства, які належать до транснаціональних злочинів, посягають на нормальні відносини між державами, завдають шкоди мирному співробітництву, порушують права й інтереси громадян та організацій. Цю групу злочинів характеризує підвищений рівень суспільної небезпеки через їх особливу жорстокість, спрямованість на вчинення значної шкоди, не викликані військовою необхідністю, спрямованість на суспільні цінності тощо.

4. Суспільна небезпека під час вчинення воєнних злочинів є їх об'єктивною властивістю і реальним порушенням відносин у сфері МГП. Крім того, небезпека воєнного злочину полягає не тільки в завданні або

можливості завдання шкоди, а насамперед у посяганні на цінності суспільства.

5. Історико-правовий аналіз розвитку кримінальної відповідальності і покарання за воєнні злочини дав змогу виокремити шість етапів:

I етап – Давній та античний період (до V ст. н.е.) – початок еволюції ідей про відповідальність за воєнні злочини, а також покарання за їх вчинення;

II етап – середньовіччя (V – XV ст.) – подальший розвиток ідей обмеження насильства та жорстокості під час збройного конфлікту, затвердження морально-правових засад відповідальності за воєнні злочини;

III етап – Ранній новітній період (епохи Відродження та Просвітництва) (XVI – XVIII ст.) – етап розвитку кримінальної відповідальності і покарання за воєнні злочини, формування уявлення про кримінальну відповідальність за воєнні злочини та гуманізацію збройних конфліктів;

IV етап – Новітній період (XIX ст. – поч. XX ст.) – формування основ сучасного міжнародного кримінального права щодо встановлення відповідальності за воєнні злочини – перехід від морального осуду до правового закріплення норм гуманного поведіння під час війни, а також початок застосування норм МГП;

V етап – період міжвоєнного та післявоєнного міжнародного права (1920-ті роки – кінець XX ст.) – посилення міжнародно-правових механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

VI етап – сучасний період (з початку XXI ст.) – розвиток кримінальної відповідальності і покарання за воєнні злочини через інституційне зміцнення та практичне застосування норм міжнародного права.

Сучасний етап розвитку є періодом інституційного зміцнення і практичного застосування норм міжнародного права щодо кримінальної відповідальності та покарання за воєнні злочини. Зважаючи на це, варто детальніше дослідити міжнародно-правові та національні основи притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

РОЗДІЛ 2

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

2.1. Порівняльно-правовий аналіз відповідальності за воєнні злочини за законодавством зарубіжних країн

Як зазначає Д. В. Каменський, порівняльний аналіз у галузі кримінального права має чимало корисного. Наприклад, для законодавця це може бути джерелом важливої інформації про законодавче регулювання схожих кримінально-правових відносин в інших країнах. Судам такий аналіз може стати у нагоді завдяки демонструванню переваг чи недоліків альтернативних способів інтерпретації кримінального закону в іноземних юрисдикціях. Юридична доктрина, у свою чергу, лише виграла б від нових теоретичних знань та наукових підходів до вирішення сучасних проблем кримінальної відповідальності [33, с. 206].

Цілком зрозуміло, що нині в Україні відбувається процес реформування кримінального законодавства, тому вкрай важливо привести його до європейських стандартів, адже розвиток України як країни-кандидата в члени Європейського Союзу потребує поглибленого осмислення позитивного зарубіжного досвіду щодо протидії злочинності. Водночас порівняння теорій, поглядів, думок, ідей, міркувань, нормативних стандартів формує нові конструктивні підходи, визначає місце та роль права у контексті загального цивілізаційного розвитку людства [81, с. 12]. Крім того, сучасне порівняльне правознавство, акумулюючи досвід чинних правоустроїв країн світового співтовариства, дає змогу не лише використовувати різні варіанти рішень конкретної юридичної проблеми, а й розглядати їх за історичним аспектом,

надаючи можливість оцінити через порівняння ефективність рішень, прийраних на національному рівні [25, с. 22 – 23].

Досліджуючи питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини в умовах збройного конфлікту у законодавстві зарубіжних країн, важливо також детально вивчити окремі міжнародні документи, що регулюють питання протидії. Адже, як зауважує В. В. Щербаков, питання міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів сягає далеко в давнину а не починає існувати з появою традиційного міжнародного публічного права. Конфлікти між державами завжди існували у різні часи, чим зумовлювали необхідність їх регулювання відповідними актами чи усними домовленостями, як це було у середньовіччі та в давні часи. Конфлікти у міжнародних відносинах виникали з різних причин залежно від епохи: релігійні, династійні, через поділ природних чи людських ресурсів, як спокуса захопити нові землі, що перебували під юрисдикцією іншої держави, що для давніх часів було досить звичним явищем і не викликало відповідного «міжнародного» обурення або обов'язкової реакції від інших держав, як це відбувається зараз [91, с. 200].

Проблема нормативного визначення «воєнних злочинів» залишається однією із найбільш актуальних і дискусійних у міжнародному кримінальному праві та кримінальному праві зарубіжних країн. Це зумовлено тим, що збройні конфлікти породжували злочини, які порушували основні принципи гуманного поведження та положення міжнародного права. Крім того, сучасні реалії також вносять корективи в розуміння них, оскільки агресивна війна РФ проти України зумовила необхідність конкретнішого розуміння ознак складу воєнних злочинів. Цілком очевидно, що теоретичне розуміння ознак певного складу злочину може не давати відповідей на запитання, які виникають у практиці правозастосування. Та й прогалини у вивченні різних проблем проявляються зазвичай саме через потреби практичного правозастосування наявних правових норм [12].

У розділі 1 дисертації ми детально зупинилися на історико-правових засадах формування кримінальної відповідальності за воєнні злочини та

визначили, що гострим питанням у період збройних конфліктів та в післявоєнний період є створення міжнародної інстанції для засудження воєнних злочинців. Саме для покарання осіб, які вчиняли найтяжчі злочини, почали створювати перші міжнародні кримінальні трибунали, а після ухвалення Римського статуту – Міжнародний кримінальний суд. Саме Нюрнберзький і Токійський трибунали, а також статути трибуналів для колишньої Югославії та Руанди відіграли важливу роль у формуванні правової основи для судового переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, під час створення Римського статуту МКС.

Зауважимо, що кожний міжнародний судовий орган має певні особливості у визначенні і класифікації воєнних злочинів. Це дає змогу простежити трансформацію міжнародного кримінального права щодо формування переліку таких діянь. За цим аспектом статути МВТ та МТДС стали актами для подальшого розвитку нормативної бази щодо воєнних злочинів, адже, як зазначає В. П. Пилипенко, «стали важливою віхою на шляху до створення єдиного міжнародного кримінального судового органу» [60, с. 140]. Саме у Римському статуті систематизовано воєнні злочини, визначено порядок їх розслідування та переслідування, судовий розгляд, оскарження і перегляд ухвалених рішень. Крім того, визначено принципи, що стосуються компенсацій потерпілим або їх правонаступникам, включно з реституцією, компенсаційною виплатою і реабілітацією та особливостями призначення покарання.

Зауважимо, що після Другої світової війни уряди країн-переможців створили перші міжнародні кримінальні трибунали для судового переслідування високопоставлених політичних чиновників і військового керівництва за воєнні злочини та інші вчинені жорстокості. Зокрема, у червні 1945 року після капітуляції Німеччини делегації чотирьох союзних держав – Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Франції та Радянського Союзу – зустрілися у Лондоні, щоб підписати угоду про притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців Другої світової війни. 8 липня 1945 року в

Лондоні було підписано Угоду про переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейської осі, яка послужила правовою основою для створення Міжнародного військового трибуналу. Невід'ємною складовою угоди став Статут для суду та покарання основних воєнних злочинців європейських держав «осі» [18, с. 61]. Це вказувало на визначення найтяжчих злочинів та необхідності покарання за їх вчинення.

У статті 6 Статуту МВТ визначено групи злочинів, на розгляд яких МВТ мав повноваження:

1. Злочини проти миру – планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни, війни з порушенням міжнародних договорів, угод чи переконань, або участь у плануванні чи змові, спрямованих на вчинення будь-якої з перерахованих дій [83].

2. Воєнні злочини – порушення законів чи звичаїв війни – вбивства, катування або оборнення у рабство чи застосування для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства чи катування військовополонених або осіб, які перебувають у морі; вбивства заручників; пограбування громадської чи приватної власності; безглузде руйнування міст чи сіл; руйнування, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини [83]. Зауважимо, що словосполучення «інші злочини» може мати доволі широке трактування, тобто визначення переліку діянь не є вичерпним.

3. Злочини проти людяності – вбивства, знищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, чи переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою вчинення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу [83].

Такий перелік вказує на визначену у Статуті МВТ структуру найтяжчих злочинів, які можуть бути вчинені в умовах збройного конфлікту (війни). Крім того, нормативне закріплення поняття «воєнних злочинів» дало змогу визначити не тільки їх перелік, а й розмежувати зі «злочином проти людяності» та «злочинами проти миру».

На основі аналізу положень Статуту МВТ визначено, що підставою для звинувачення у воєнних злочинах були міжнародні закони та звичаї. Злочини проти миру та злочини проти людяності вперше визначені саме у цьому Статуті як кримінально карані злочини відповідно до норм міжнародного права. Укладачі Статуту стверджували, що нові категорії злочинів мають ґрунтуватися на ухвалених до Другої світової війни міжнародних конвенціях і деклараціях, які засуджували агресивні війни та порушення законів людяності.

Однак положення Статуту МВТ мають, на нашу думку, й недоліки. Одним із недоліків у статті 6 (b) Статуту у визначенні «воєнних злочинів» була наявність для більшості з них строку давності. Зважаючи на те, що відсутність постійно діючого міжнародного трибуналу може призвести до утвердження безкарності перелічених у Статуті Нюрнберзького трибуналу воєнних злочинів, 26 листопада 1968 року ООН ухвалила Конвенцію про незастосовність строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності (Резолюція № 2391 ГА ООН) [104]. Згодом цей принцип був закріплений і у Статуті МКС 1998 року.

Закріплення переліку «воєнних злочинів» (ст. 6 (b) Статуту МВТ) відображає:

1. Визначення переліку «воєнних злочинів» як порушення законів і звичаїв війни. Саме кримінальне діяння «порушення законів і звичаїв війни» включає вбивства, катування або оборнення у рабство або застосування для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства чи катування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; вбивства заручників; пограбування громадської чи приватної власності; безглузде руйнування міст чи сіл; руйнування, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини. Однак перелік таких діянь є не вичерпним через застосування словосполучення «інші злочини».

2. Визначення і закріплення захисту цивільного населення та військовополонених. Надання цим категоріям особливого статусу вказує на

перші кроки у розвитку МГП та необхідності захисту прав людини у період збройного конфлікту.

3. Зарахування до воєнних злочинів пограбування громадської чи приватної власності, безглузлого руйнування міст чи сіл, руйнувань, не виправданих військовою необхідністю, вказує на важливість збереження економічних і культурних ресурсів в умовах війни. Також важливим аспектом є закріплення терміна «військова необхідність» як руйнувань, що можуть бути виправдані з позиції сторони ведення воєнних дій.

4. Вперше Статутом МВТ закріплено принцип індивідуальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини. Це підтверджує Т. Градіцький: «було оголошено всьому світові про існування індивідуальної кримінальної відповідальності за певні діяння, що суперечать нормам міжнародного права» [113, с. 35].

5. Визначення «воєнних злочинів» у Статуті МВТ створило «правовий прецедент» для переслідування винних у їх вчиненні в майбутньому, зокрема в межах наступних військових трибуналів: МТКЮ, МТР тощо. Цю точку зору підтримує А. Кассезе, який зазначає, що військові трибунали, проведені після Другої світової війни (йдеться не тільки про Нюрнберзький, а й про Токійський військовий трибунали – *авт.*), сформували не тільки правову основу для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, й утвердили передумови та підґрунтя для притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності, незалежно від того, яку сторону конфлікту представляють такі особи [100, с. 15].

Отже, основні положення щодо воєнних злочинів, закріплені у ст. 6 (b) Статуту МВТ, стали поштовхом для подальшого розвитку міжнародного кримінального права та формування сучасних підходів до притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні таких злочинів. Крім того, закріплені у Статуті МВТ основні принципи згодом були відображені у резолюції 95 (I) Генеральної Асамблеї ООН. На той час Генеральна Асамблея ООН включала 55 країн-членів і висловила свою підтримку загальній концепції та

правовій конструкції кримінального права щодо воєнних злочинів і встановлення основних засад притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Вважаємо, що завдяки Нюрнберзькому судовому процесу було затверджено принципи притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини та сформовано положення, що вплинули на розвиток міжнародного кримінального права та МГП:

1. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом, який базується на рішенні МВТ, що злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні суб'єкти, і лише покаранням осіб, які вчиняють такі злочини, можна забезпечити дотримання положень міжнародного права [148].

2. Принцип невідворотності відповідальності полягає у тому, що за міжнародним правом існує кримінальна відповідальність, навіть якщо національне законодавство не передбачає покарання за діяння, яке є міжнародним злочином. Цей принцип вважають похідним від принципу індивідуальної кримінальної відповідальності. Ідея, що міститься в цьому принципі, також була викладена у ст. 6 (с) Статуту МВТ, де зазначено, що відповідальність настає за «злочини проти людяності ... незалежно від того, були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх скоєно, чи ні» [83]. Принцип невідворотності покарання дієвий і в разі, коли особа діяла відповідно до наказу свого уряду чи начальника, однак мала моральний вибір щодо вчинення злочинних діянь. Ця ідея містилася у ст. 8 Статуту МВТ.

3. Принцип відмови від надання імунітету особам, що діяли як глава держави або відповідальні посадові особи уряду, впливає зі змісту ст. 7 Статуту. Приймаючи рішення про покарання осіб, які вчинили воєнні злочини, МВТ зауважив, що той, хто порушує закони війни, не може отримати імунітет, діючи на виконання повноважень держави, якщо держава дозволяє вчинити дії, що виходять за межі своєї компетенції згідно з міжнародним правом [148].

4. Принцип справедливого судового розгляду закріплений у розділі 4 Статуту, який має назву «Прикінцеві гарантії для підсудних».

5. Принцип кодифікації трьох категорій злочинів, закріплених ст. 6 Статуту – злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності.

6. Співучасть у вчиненні кодифікованих відповідно до попереднього принципу злочинів також визначають злочином за міжнародним правом, що у контексті нашого дослідження вказує на те, що Статутом МВТ передбачена кримінальна відповідальність за співучасть у вчиненні воєнних злочинів. Вважаємо, що цей принцип охоплює виключно співучасть, тоді як підбурювання чи наказ вчинити певний воєнний злочин не згадані. На нашу думку, цей принцип також охоплює відповідальність за бездіяльність, якщо це має аналогічні наслідки з активними діями, спрямованими на вчинення воєнних злочинів.

Отже, Статут і рішення МВТ надали міжнародному праву нові принципи, яких не існувало до їх ухвалення, – принципи міжнародного кримінального права та міжнародного кримінального процесу, що заклали основу для структури і механізму міжнародного кримінального правосуддя [118, с. 34]. Статутом МВТ було закріплено поняття «воєнні злочини» через визначення їх переліку з приміткою, що цей перелік не є вичерпним. Положення щодо воєнних злочинів стали базисом для подальшого розвитку норм міжнародного кримінального права у цій сфері та положень статутів інших міжнародних кримінальних трибуналів.

Аналіз принципів, які закріплено у Статуті МВТ, вказує на наявні прогалини та розбіжності під час визначення воєнних злочинів і притягнення винних осіб до відповідальності за них. Зокрема, це стосується недостатньої конкретизації деяких складів злочинів, через що виникали правові колізії в ході застосування норм у діяльності суду. Наприклад, Статут МВТ не закріплює на нормативному рівні ознаки таких злочинів, як «пограбування майна» та «руйнування, не виправдане військовою необхідністю», що значно ускладнює

їх визначення та кваліфікацію. Завдяки цьому особи, які вчинили воєнні злочини, мали змогу маніпулювати тлумаченням поняття «воєнна необхідність» і в окремих випадках уникати відповідальності. Також Статут МВТ не закріплює положення про захист підозрюваних та обвинувачених осіб. Це вказує на порушення права на справедливий суд. Однак під час розроблення статутів інших трибуналів, зокрема Статуту МКТЮ і Статуту МТР, а також Римського статуту МКС, зазначені недоліки були враховані.

Ще одним важливим судовим процесом щодо воєнних злочинців за підсумками Другої світової війни став Міжнародний воєнний трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал), який тривав у Токіо з 3 травня 1946 року до 12 листопада 1948 року [55, с. 327]. Для притягнення винних до відповідальності був створений МТДС та затверджений його Статут [141], що мав за мету «справедливий і швидкий суд і покарання головних воєнних злочинців на Далекому Сході» [141]. У ст. 5 Статуту визначено злочини, що підпадали під юрисдикцію МТДС:

1. Злочини проти миру – планування, підготовка, початок чи ведення оголошеної чи неоголошеної агресивної війни, а також тієї війни, яку ведуть із порушенням міжнародного права, міжнародних договорів, угод чи певних гарантій.

На відміну від Статуту МВТ, у Статуті МТДС до «злочинів проти миру» належали не тільки фактичне ведення агресивної війни, а й діяння, спрямовані на участь у спільному плануванні чи змові з метою їх вчинення. Цим положенням підкреслено важливість відповідальності не тільки безпосередніх «виконавців» злочинів, а й їх організаторів.

2. Звичайні воєнні злочини – порушення законів і звичаїв війни. На відміну від Статуту МВТ, у Статуті МТДС не визначено конкретного переліку таких діянь, що вказує на доволі «розпливчасте» його формулювання.

3. Злочини проти людяності – вбивство, винищення, поневолення, депортація, переслідування через мотиви раси, політики чи інші діяння, що вчинені проти цивільного населення як до війни, так і під час неї. Крім того,

відповідальними визнано не тільки виконавців, а й співучасників, які брали участь у розробленні чи реалізації спільного плану або змови з метою вчинення будь-якого із зазначених злочинів.

Таким чином, і Статут МТДС, і Статут МВТ визначали злочини проти миру, воєнні злочини (звичайні воєнні злочини) та злочини проти людяності як найтяжчі злочини, вчинені в умовах війни. Специфіка визначення «воєнних злочинів» у Статуті МТДС зумовлена місцем збройного конфлікту – Далеким Сходом, та особами винних – японськими військовими під час Другої світової війни.

Враховуючи особливості Нюрнберзького і Токійського судових процесів, а також їх вплив на формування принципів міжнародного кримінального права, можна виокремити такі напрями розвитку міжнародного права:

1. Формулювання міжнародно-правових норм, спрямованих на підтримку миру, запобігання агресивній війні та воєнним злочинам; закріплення у правовому полі поняття «воєнних злочинів» як найтяжчих міжнародних протиправних діянь проти всієї міжнародної спільноти та міжнародної системи права, вчинених разом з двома іншими групами злочинів такого рівня – злочинами проти миру та злочинами проти людяності [150].

2. Визначення поняття «воєнних злочинів», що сприяло удосконаленню основ міжнародно-правового захисту прав людини та міжнародного співробітництва у цій сфері. Зокрема, це сприяло ухваленню Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року. Досягнутий прогрес у цій сфері на сучасному етапі залежав від Нюрнберзького і Токійського судових процесів.

3. Впровадження принципу відповідальності вищих посадових осіб держав за діяння, спрямовані на планування чи вчинення воєнних злочинів. Відповідальність настає як для безпосередніх виконавців, так і для співучасників – керівників, організаторів і пособників. Такі особи не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Трансформація цих положень у міжнародне право сприяла формуванню галузі міжнародного кримінального права.

4. Розроблення та вдосконалення міжнародних документів про захист культурних цінностей в умовах збройних конфліктів.

5. Розвиток та удосконалення положень щодо захисту військовополонених, поранених і хворих у сухопутній війні та війні на морі, а також захисту цивільного населення.

6. Вдосконалення кримінального законодавства держав імплементацією окремих положень Статутів МВТ і МТДС щодо відповідальності за воєнні злочини як найтяжчі міжнародні злочини.

7. Застосування механізму практичної реалізації вироку міжнародних трибуналів щодо воєнних злочинів. Зазначимо, що такого механізму не існувало, а його створення було неможливим через спеціальну кримінально-процесуальну юрисдикцію та правосуб'єктність винних осіб [41, с. 228].

Водночас саме у ст. 8 Римського статуту МКС закріплено найповніший перелік воєнних злочинів – 50 окремих складів злочину [78]. Відзначимо, що особливість цього переліку є вичерпність. У Римському статуті воєнними злочинами визначено грубі порушення Женевських конвенцій 1949 року, порушення спільної для Женевських конвенцій ст. 3 та інші серйозні порушення норм МГП, зокрема навмисні напади на цивільних осіб або цивільні об'єкти, умисне заподіяння великого страждання або серйозних тілесних ушкоджень. Також у Римському статуті передбачено кримінальну відповідальність не тільки для виконавців злочинних діянь, а й тих, хто відповідає за їх організацію чи замовляє їх вчинення [51, с. 520]. Недоліком визначення «воєнних злочинів» у Римському статуті, на нашу думку, є неврахування того факту, що глобальний розвиток людства може привести до нових форм їх вчинення, тобто обмеженість цих форм та закріплення лише тих, які належать до загальноновизнаних.

Класифікація воєнних злочинів у Римському статуті МКС (детально у Додатку Б), складена на основі Елементів злочинів, які допомагають Суду тлумачити і застосовувати ст. 8 Статуту.

Так, ст. 8 Римського статуту встановлено, що МКС має юрисдикцію щодо воєнних злочинів лише тоді, коли їх вчинення відбулося в межах широкомасштабних плану чи політики. Таке формулювання було обговорено під час дипломатичної конференції в Римі та закріплено у Статуті. Прибічники вищого порогу юрисдикції МКС воєнних злочинів відстоювали необхідність включення у текст Статуту формулювання стосовно надання МКС юрисдикції щодо воєнних злочинів тільки тоді, коли «їх вчинено в межах плану або політики, або вони є широкомасштабними» [59, с. 6].

Крім того, критерії криміналізації воєнних злочинів визначила Апеляційна палата МТКЮ у справі Душка Тадича, у рішенні стосовно якої розроблено «тест Тадича»:

діяння має бути порушенням звичайної чи договірної норми МГП;

діяння має бути серйозним, тобто включати порушення найважливіших цінностей та спричиняти тяжкі наслідки для жертви;

діяння має спричиняти індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до звичаєвого чи договірного міжнародного права [19, с. 164].

Для кваліфікації воєнних злочинів за Римським статутом обов'язковим є зв'язок зі збройним конфліктом. Також суб'єктивна сторона воєнних злочинів характеризується умислом у таких випадках: а) стосовно діяння – особа має намір вчинити таке діяння; б) стосовно наслідку – особа має намір спричинити цей наслідок або усвідомлює, що він настане за звичайного перебігу подій (ст. 30 Статуту МКС) [78]. Також «усвідомлення» означає розуміння того, що обставина існує або наслідок настане за звичайного перебігу подій. «Усвідомлювати» і «свідомо» потрібно тлумачити відповідно [78]. Злочинна поведінка, що становить воєнний злочин, також може відповідати ознакам геноциду або злочину проти людяності. Відповідні склади злочинів можуть

бути застосовані одночасно, оскільки жоден із них не може бути розглянутий як *lex specialis* (спеціальна норма, що витісняє загальну) щодо іншого.

Вважаємо, що під час кваліфікації воєнних злочинів необхідно враховувати такі ознаки:

1. Порухення МГП – це воєнний злочин, що характеризується діянням, яке є грубим порушенням Женевських конвенцій 1949 року, закріпленим у міжнародних конвенціях та звичаєвому праві. Такі діяння включають навмисні напади на мирних жителів, використання забороненої зброї, руйнування цивільних об'єктів без військової необхідності, катування та інші злочини.

2. Індивідуальна кримінальна відповідальність – означає, що конкретні особи можуть бути притягнуті до відповідальності за вчинення або наказ про вчинення воєнного злочину, незалежно від їх офіційного статусу чи звання.

3. Потерпілі серед захищених категорій осіб – це особи, захищені МГП, до яких належать цивільні особи, військовополонені, поранені або хворі солдати.

4. Мотив і умисел – деякі воєнні злочини характеризуються прямим умислом вчинення злочину (*dolus directus*) або свідомим нехтуванням наслідками дій (*dolus eventualis*). Важливим елементом кваліфікації дій як воєнного злочину є встановлення наміру.

5. Зв'язок зі збройним конфліктом – діяння, що прямо або опосередковано пов'язані зі збройним конфліктом, тобто були вчинені з наміром вплинути на хід або результат збройного конфлікту [127, с. 9 – 10].

У ході проведення порівняльно-правового аналізу відповідальності за воєнні злочини за законодавством зарубіжних країн детальніше зупинимося на впровадженні положень Римського статуту до кримінального законодавства зарубіжних країн. Зауважимо, що правова система кожної держави відображає закономірності розвитку цього суспільства, його історичні, національні і культурні особливості. Нині кожна держава має свою правову систему, що загальними рисами збігається з правовими системами інших держав, а також

має специфічні особливості. Правові сім'ї поділяються на романо-германську, англо-американську системи та системи релігійного права.

Романо-германська сім'я, яка походить від римського права, поєднує правові системи багатьох країн сучасного світового співтовариства, адже сформувалася на території Європи в латинських (Італія, Іспанія, Португалія) і німецьких країнах (Німеччина, Франція, Швеція, Норвегія, Данія). До романо-германської правової сім'ї на цей час належать правові системи країн континентальної Європи, уся Латинська Америка, значна частина Африки, країни Близького Сходу. Вплив цієї правової сім'ї проявився у правових системах Японії, Індонезії, інших країн.

Англо-американська (неконтинентальна) правова сім'я заснована на так званому загальному праві. У продовж історії це право стало основою дуже великої правової сім'ї, що на цей поєднує правові системи практично усіх, за деяким виключенням, англомовних країн. Загальне право дуже вплинуло на розвиток правової системи США. Незважаючи на істотні розбіжності в сучасних правових системах Великої Британії і США, ці держави разом утворили родину загального права, що вплинуло і на формування правових систем Індії, Пакистану, ряду країн Африки.

Крім названих, існують і системи релігійного права. До них належить насамперед право азійських країн: право хінді, давнє китайське право, старе японське право. Найбільшу значущість зберегло мусульманське право, географічно поширене на Близькому Сході, в частині Азії та Африки.

Зупинимося детальніше на аналізі положень кримінального законодавства зарубіжних країн, які ратифікували Римський статут МКС. Королівство Данія підписало Римський статут МКС 25 вересня 1998 року і ратифікувало його норми 21 червня 2001 року; Королівство Бельгія підписало Римський статут МКС 10 вересня 1998 року і ратифікувало його норми 28 червня 2000 року; Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН) підписала Римський статут МКС 10 грудня 1998 року і ратифікувала його

норми 11 грудня 2000 року; Республіка Франція підписала Римський статут МКС 18 липня 1998 року і ратифікувала його норми 9 червня 2000 року.

Враховуючи досвід європейських країн із практики притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів, зокрема таких як Королівства Данії, Королівства Бельгії, Республіки Франції та Федеративної Республіки Німеччини зазначимо, що після ратифікації Римського статуту МКС ці країни імплементували у національне законодавство положення щодо забезпечення принципів, передбачених нормами МГП. Водночас в імплементованих положеннях ст. 8 «Воєнні злочини» Римського статуту МКС у зазначених країнах значно системніше і ґрунтовніше сформовано кримінально-правові норми.

Наприклад, у Кримінальному кодексі (*Code pénal*) Франції відповідальність за воєнні злочини передбачена низкою статей. Зокрема, у ст. 461-1 зазначено, що воєнними злочинами або військовими правопорушеннями є правопорушення, визначені цією Книгою, вчинені під час міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту та у зв'язку з таким конфліктом, із порушенням законів і звичаїв війни або міжнародних конвенцій, що застосовуються до збройних конфліктів, проти осіб або майна, зазначених у статтях 461-2 – 461-31 [102].

Крім того, положення КК Франції щодо відповідальності за воєнні злочини включають:

розділ 1 «Визначення воєнних злочинів і військових правопорушень» (ст. 461-1);

розділ 2 «Воєнні злочини і військові правопорушення, спільні для міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів» (ст. 461-2 – 461-18):

підрозділ 1 «Посягання на людську особу, вчинені під час міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту» (ст. 461-2 – 461-7) –

параграф 1 «Посягання на життя та фізичну або психічну недоторканність» (ст. 461-2 – 461-5);

параграф 2 «Посягання на особисту свободу» (ст. 461-6);

параграф 3 «Посягання на права неповнолітніх у збройних конфліктах» (ст. 461-7);

підрозділ 2 «Воєнні злочини і військові правопорушення, пов'язані з веденням воєнних дій» (ст. 461-8 – 461-17) -

параграф 1 «Заборонені засоби та методи ведення війни» (ст. 461-8 – 461-14);

параграф 2 «Посягання на майно під час збройних конфліктів» (ст. 461-15 – 461-17);

підрозділ 3 «Утворення груп або змов з метою підготовки воєнних злочинів чи військових правопорушень» (ст. 461-18);

Розділ 3 «Воєнні злочини і військові правопорушення, властиві міжнародним збройним конфліктам» (ст. 461-19 – 461-29):

підрозділ 1 «Посягання на свободу та права осіб у міжнародних збройних конфліктах» (ст. 461-19 – 461-22);

підрозділ 2 «Заборонені засоби та методи ведення війни в міжнародному збройному конфлікті» (ст. 461-23 – 461-29);

розділ 4 «Воєнні злочини і військові правопорушення, властиві неміжнародним збройним конфліктам» (ст. 461-30 – 461-31) [102].

Кримінальний кодекс (*Bekendtgørelse af straffeloven*) Королівства Данії містить окремий розділ 13а «Окремі міжнародні злочини» Спеціальної частини, зокрема §118 b «Злочин агресії», §118 c «Геноцид», §118 d «Злочини проти людяності», §118 e «Воєнні злочини проти осіб», §118 f «Воєнні злочини проти майна», §118 g «Воєнні злочини проти гуманітарних операцій і розпізнавальних знаків», §118 h «Воєнні злочини із застосуванням заборонених методів ведення війни», §118 i «Воєнні злочини із застосуванням заборонених засобів ведення війни» та §118 j «Командна (начальницька) відповідальність» [97].

Відповідно до §118 e «Воєнні злочини проти осіб» відповідальність за воєнні злочини проти осіб настає для особи, яка у зв'язку зі збройним конфліктом вчиняє одну або кілька з таких дій:

- 1) вбиває захищену особу;

2) завдає захищеній особі:

а) сильного фізичного або психічного болю чи страждань з метою отримання інформації або зізнання, або з метою покарання, залякування чи примусу до виконання, терпіння або утримання від певних дій на будь-якій підставі дискримінації або з іншою подібною метою (катування);

б) сильного фізичного або психічного болю чи страждань (нелюдське поводження);

с) значного фізичного або психічного болю чи страждань або тяжкої шкоди тілу чи здоров'ю.

3) піддає захищену особу рабству;

4) піддає захищену особу зґвалтуванню, сексуальному рабству, примусовій проституції, примусовій вагітності, примусовій стерилізації або іншій формі сексуального чи репродуктивного насильства аналогічної тяжкості;

5) бере захищену особу в заручники;

6) залучає або вербує дитину віком до 15 років для служби у збройних силах або воєнізованих групах чи використовує таку дитину для активної участі у бойових діях;

7) піддає захищену особу медичним, біологічним або науковим експериментам, що спричиняють смерть або серйозну небезпеку для життя чи здоров'я;

8) депортує, насильницько переміщує або позбавляє волі захищену особу з порушенням норм МГП;

9) застосовує або реалізовує покарання щодо захищеної особи з порушенням права на справедливий судовий розгляд за нормами гуманітарного права;

10) грубо принижує гідність захищеної або померлої особи принизливим, принижуючим чи іншим образливим поводженням;

11) завдає шкоди противнику, який безумовно здався або неспроможний до бою, або парламентарю;

12) оголошує права громадян протиборчої сторони та їх доступ до судового захисту анульованими, тимчасово призупиненими або недоступними для реалізації в судових органах [97].

Отже, у КК Королівства Данії воєнні злочини поділено на окремі форми діянь, закріплених у ст. 8 Римського статуту МКС, що вказує на часткову імплементацію положень цього міжнародного документа.

22 лютого 2024 року ухвалено новий Кримінальний кодекс Королівства Бельгії, який набуде чинності 8 квітня 2026 року. У ньому містяться багато новел, але з огляду на предмет нашого дослідження зупинимося детальніше на воєнних злочинах.

У ст. 84 Кримінального кодексу Королівства Бельгії зазначено, що воєнні злочини є злочинами міжнародного права і покарання за них відповідає положенням цього розділу без шкоди для застосування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за правопорушення, вчинені з необережності. Воєнні злочини поділяють на чотири категорії залежно від покарання, яке за них застосовують [95]:

стаття 85 «Воєнні злочини категорії 1» – 1) воєнні злочини, передбачені Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами I і II до них, ухваленими в Женеві 8 червня 1977 року законами та звичаями, що застосовуються у збройних конфліктах, як їх визначено у ст. 2 Женевських конвенцій, ст. 1 Додаткових протоколів I і II, а також ст. 8 § 2 (f) Римського статуту МКС, і які наведені нижче, якщо такі злочини, вчинені умисно, дією або бездіяльністю порушують захист осіб і майна, гарантований цими Конвенціями, Протоколами, законами та звичаями; 2) серйозні порушення спільної ст. 3 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року у разі збройного конфлікту, визначеного цією статтею, що полягають у посяганнях на життя та фізичну недоторканність, зокрема убивстві в усіх його формах, каліцтві, жорстокому поводженні та катуванні, якщо такі порушення, вчинені умисно, шляхом дії або бездіяльності порушують захист осіб, гарантований цими Конвенціями;

стаття 86 «Воєнні злочини категорії 2» – воєнні злочини, передбачені Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами I і II до них, ухваленими в Женеві 8 червня 1977 року законами та звичаями, що застосовуються у збройних конфліктах, як їх визначено у ст. 2 Женевських конвенцій, ст. 1 Додаткових протоколів I і II, а також ст. 8 § 2 (f) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, які наведено нижче, якщо такі злочини, вчинені умисно, дією або бездіяльністю порушують захист осіб і майна, гарантований цими Конвенціями, Протоколами, законами та звичаями;

стаття 87 «Воєнні злочини категорії 3» – 1) воєнні злочини, передбачені Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами I і II до них, ухваленими в Женеві 8 червня 1977 року законами та звичаями, що застосовуються у збройних конфліктах, як їх визначено у ст. 2 Женевських конвенцій, ст. 1 Додаткових протоколів I і II, а також ст. 8 § 2 (f) Римського статуту МКС, які наведено нижче, якщо такі злочини, вчинені умисно, дією або бездіяльністю порушують захист осіб і майна, гарантований цими Конвенціями, Протоколами, законами та звичаями; 2) серйозні порушення, визначені ст. 15 Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, ухваленого в Гаазі 26 березня 1999 року вчинені під час збройного конфлікту, якщо його визначено у ст. 18 § 1 і 2 Гаазької конвенції 1954 року та у ст. 22 зазначеного Другого протоколу, і перелічені діяння, якщо такі порушення вчинено умисно, дією або бездіяльністю, що порушують захист майна, гарантований цією Конвенцією та Протоколом;

стаття 88 «Воєнні злочини категорії 4» – 1) воєнні злочини, передбачені Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами I і II до них, ухваленими в Женеві 8 червня 1977 року законами та звичаями, що застосовуються у збройних конфліктах, як їх визначено у ст. 2 Женевських конвенцій, ст. 1 Додаткових протоколів I і II, а також ст. 8 § 2 (f) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, і які наведено нижче,

якщо такі злочини, вчинені умисно, дією або бездіяльністю порушують захист осіб і майна, гарантований цими Конвенціями, Протоколами, законами та звичаями; 2) серйозні порушення спільної ст. 3 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року у разі збройного конфлікту, визначеного цією статтею, і які перелічено нижче, якщо такі порушення умисно, дією або бездіяльністю порушують захист осіб, гарантований цими Конвенціями [95].

Аналізуючи КК ФРН зазначимо, що після ратифікації Римського статуту МКС 26 червня 2002 року було підписано закон «Про запровадження Міжнародного кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини» (*Code of Crimes against International Law*) (далі – МКК ФРН), який функціонує одночасно з Кримінальним кодексом ФРН та застосовується до кримінальних караних діянь, що порушують норми міжнародного права. Зауважимо, що МКК ФРН чітко структурований, складається з розділів, параграфів і статей, одним із розділів є другий розділ «Воєнні злочини» [101], що поділяється на п'ять параграфів:

параграф 8 «Воєнні злочини проти осіб»;

параграф 9 «Воєнні злочини проти власності та інших прав»;

параграф 10 «Воєнні злочини проти гуманітарних операцій та емблем»;

параграф 11 «Воєнні злочини, що вчиняються у зв'язку із застосуванням заборонених методів ведення війни»;

параграф 12 «Воєнні злочини що вчиняються у зв'язку із застосуванням заборонених засобів ведення війни» [101].

Таким чином, після імплементації норм Римського статуту МКС ФРН забезпечила відповідність національного законодавства положенням МГП та міжнародного кримінального права. Вважаємо, що МКС втручатиметься у розслідування воєнних злочинів лише у виняткових випадках, оскільки національна система ФРН (національні суди) компетентна відповідно до принципу комплементарності.

Крім того, вбачаємо необхідність у проведенні порівняльного аналізу воєнних злочинів, передбачених у Статутах МВТ і МТДС, Римському статуті МКС та МКК ФРН, з таких причин:

- це міжнародні документи, покладені в основу правового регулювання притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини;
- в них визначено перелік воєнних злочинів, тобто закріплено поняття таких діянь та їх проявів, наприклад, належність сексуального насильства до воєнних злочинів;
- передбачено індивідуальну або командну відповідальність за вчинення таких караних діянь;
- зроблено акцент на строках давності притягнення до кримінальної відповідальності;
- визначено критерії розмежування воєнних злочинів залежно від характеру збройного конфлікту (міжнародний, внутрішній);
- встановлено систему видів покарань за воєнні злочини;
- зосереджено увагу на необхідності створення та забезпечення спеціалізованих судів щодо розгляду справ про воєнні злочини;
- визначено юрисдикцію.

Оскільки серед проаналізованих нами кримінальних кодексів романо-германської правової сім'ї саме кримінальне законодавство ФРН має надійний досвід імплементації положень Римського статуту МКС у національне законодавство, проведемо порівняльно-правовий аналіз воєнних злочинів у статутах МВТ, МТДС, Римському статуті МКС та МКК ФРН (таб. 2.1.).

Таблиця 2.1 – Порівняльна характеристика воєнних злочинів у статутах МВТ, МТДС, Римському статуті МКС та МКК ФРН.

Критерій порівняння	Статут МВТ, Статут МТДС	Римський статут МКС	МКК ФРН
Міжнародні документи, покладені в основу	МГП, Гаазькі конвенції та Женевські конвенції	Принципи Гаазьких конвенцій, Женевських конвенцій та інших	Женевські конвенції, Римський статут МКС

правового регулювання притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини		міжнародних договорів	
Перелік воєнних злочинів (закріплені воєнні злочини)	Відрізняється для кожного з статуту міжнародних військових трибуналів. Статутом МВТ зараховано до воєнних злочинів порушення законів і звичаїв війни, в тому числі вбивства, катування чи введення в рабство або для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства або катування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; вбивства заручників; пограбування громадської або приватної власності;	Визначені ст. 8 та охоплюють широкий перелік діянь (50 елементів злочинів), зокрема грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, навмисне вбивство, катування та будь-які прояви нелюдського поводження, взяття заручників тощо [78]	Воєнні злочини проти осіб (§ 8 включає 14 елементів злочинів); воєнні злочини проти власності та інших прав (§ 9 включає 2 елементи злочинів); воєнні злочини проти гуманітарних операцій та емблем (§ 10 включає 2 елементи злочинів); воєнні злочини вчинені у зв'язку із застосуванням заборонених методів ведення війни (§ 11 включає 8 елементів злочинів); воєнні злочини, вчинені у зв'язку із застосуванням заборонених засобів ведення війни (§ 12

	безглузде руйнування міст чи сіл; розорення, невинуватене необхідністю; інші злочини		включає елементів злочинів) [101]	5
Індивідуальна або командна відповідальність	Індивідуальна кримінальна відповідальність за вчинення воєнних злочинів фізичними особами та командна кримінальна відповідальність. Принцип командної відповідальності сформульований у МВТ та підтверджений у МТДС	Можливість притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів фізичних осіб незалежно від їх посади, а також притягнення до відповідальності за воєнні злочини військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників [78]	Індивідуальна кримінальна відповідальність безпосереднього виконавця злочину (військової та цивільної особи), командна відповідальність командирів і цивільних керівників за недбалість або умисну відсутність контролю за підлеглими [101]	
Строк давності притягнення до кримінальної відповідальності	Не застосовується	Не застосовується (ст. 29 Римського статуту МКС) [78]	Для тяжких воєнних злочинів (умисне вбивство, тяжкі злочини проти цивільних) немає строку давності. Менш тяжкі – стандартні строки кримінального кодексу	
Розмежування воєнних злочинів	Не у кожному Статуті міжнародних	Чітке розмежування між міжнародними та внутрішніми	Чітке розмежування між міжнародним	

залежно від характеру збройного конфлікту (міжнародний, внутрішній)	військових трибуналів розмежовані	конфліктами [78]	збройним конфліктом та збройним конфліктом не міжнародного характеру. Деякі злочини – спільні (тортури, сексуальні злочини)
Види покарань за воєнні злочини	Різні покарання за кожним Статутом. За Статутом МВТ – страта на шибениці, ув'язнення, довічне ув'язнення [60] За статутом МТДС – смертна кара, тривале або довічне позбавлення волі [150]	Ст. 77 Римського статуту МКС закріплено такі види покарань: основні: 1) позбавлення волі на строк до 30 років; 2) довічне позбавлення волі; додаткові: 1) штраф; 2) конфіскація доходів, майна та активів [78]	Умисне вбивство, тяжкі злочини – довічне ув'язнення; тяжкі злочини проти цивільних – 10 і більше років позбавлення волі; тяжкі злочини проти осіб і гуманітарних об'єктів – 5–10 років позбавлення волі; середньої тяжкості злочини – 2–5 років позбавлення волі; менш тяжкі – 1–2 роки позбавлення волі; дрібні порушення – до 1 року позбавлення волі [101]
Визнання сексуального насильства	Не визнано окремим різновидом	Прямо закріплено у пункті XXII ч. 2 ст. 8 Римського статуту	Прямо закріплено у § 8 МКК ФРН [101]

воєнним злочином	воєнного злочину	МКС [78]	
Наявність спеціалізованих судів щодо розгляду справ про воєнні злочини	Створювані як спеціалізовані трибунали для кожного конфлікту окремо, припиняли роботу після реалізації основної місії – винесення вироків воєнним злочинцям у конфлікті	МКС – спеціалізований суд на постійній основі	Немає спеціалізованих воєнних судів, справи розглядають суди загальної юрисдикції ФРН
Юрисдикція	Тимчасова, адже стосується воєнних злочинів, вчинених під час певного конфлікту. Обмежена злочинами, скоєними на певній території	Постійна універсальна юрисдикція. Кожна держава зобов'язана здійснювати свою кримінальну юрисдикцію над особами, відповідальними за воєнні злочини. Міжнародний кримінальний суд може втручатися лише коли держава не може або не бажає провести розслідування та притягнути до відповідальності воєнних злочинців [159]	Універсальна юрисдикція, воєнних злочинців переслідують незалежно від місця вчинення злочину або громадянства воєнного злочинця

Проведений аналіз дає змогу виокремити спільні риси та ознаки воєнних злочинів у цих міжнародних документах:

- 1) в основу проаналізованих правових актів покладено норми МГП – Гаазьку та Женевську конвенції;
- 2) деякі ознаки воєнних злочинів є спільними – вбивство, катування, примусова депортація тощо;
- 3) індивідуальний підхід до кримінальної відповідальності фізичних осіб за вчинення воєнних злочинів не залежить від їх посадового становища;
- 4) закріплено два види основних покарань – позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі;
- 5) передбачена командна відповідальність, тобто притягнення до відповідальності за воєнні злочини військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників.

Кожен із проаналізованих міжнародних актів щодо воєнних злочинів має певні відмінності:

- 1) відсутні строки давності для притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини у статутах міжнародних військових трибуналів та Римському статуті МКС; за нормами МКК ФРН за вчинення тяжких злочинів відсутні строки давності, але за вчинення менш тяжких злочинів передбачений термін давності за стандартними строками кримінального кодексу ФРН;
- 2) кожен міжнародний документ передбачає особливий підхід до характеристики воєнних злочинів, хоча в основу кожного з них покладено норми МГП;
- 3) незважаючи на наявність однакових складів злочинів, більшість воєнних злочинів відрізняються не тільки за проявами діянь, а й за кваліфікацією;
- 4) попри закріплення позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі як основних видів покарання за вчинення воєнних злочинів, кожен з актів містить додаткові види покарань;

5) сексуальне насильство визначається як воєнний злочин у пункті xxii частини 2 ст. 8 Римського статуту МКС та § 8 МКК ФРН, але у статутах міжнародних військових трибуналів не визначається як окремий різновид воєнних злочинів;

6) МКК ФРН не передбачає створення окремих спеціалізованих судів для розгляду справ про воєнні злочини, натомість статутами міжнародних військових трибуналів передбачалося тимчасове їх створення для притягнення винних осіб, що вчинили воєнні злочини, до кримінальної відповідальності, а МКС створений як спеціалізований суд на постійній основі, тобто міжнародні військові трибунали вважалися тимчасовими спеціалізованими судами, а МКС вважається спеціалізованим судом на постійній основі;

7) відрізняється правова регламентація юрисдикції судів міжнародних військових трибуналів, МКС та МКК ФРН, уповноважених розглядати справу про воєнні злочини.

В англо-американській правовій сім'ї Велика Британія, Канада та Австралія ратифікували Римський статут МКС. Зокрема, у кримінальному законодавстві Канади створено окремий Закон про злочини проти людяності та воєнні злочини, ухвалений 29 червня 2000 року, де значено, що воєнний злочин – це дія або бездіяльність, вчинена під час збройного конфлікту, яку на момент і в місці свого вчинення визнають воєнним злочином згідно з міжнародним звичаєвим правом або міжнародним договірним правом, що застосовується до збройних конфліктів, незалежно від того, чи це порушення чинного закону в місці її вчинення [105]. Особливістю є передбачення цим законом командної відповідальності, а також лише одного виду покарання – довічного позбавлення волі. Також цей закон містить таку вказівку: «Якщо не передбачено інше, слова та вирази, що використовуються в цьому законі, мають те саме значення, що й у Кримінальному кодексі» [105].

У Великій Британії Римський статут МКС імплементовано через Закон про Міжнародний кримінальний суд 2001 року, який встановлює відповідальність за найтяжчі злочини. У ст. 50 у частині 5 цього закону

зазначено, що поняття «воєнні злочини» застосовано у значенні, наведеному в ст. 8 (2) Римського статуту МКС [119].

У Кримінальному кодексі Австралії, який складається з Книги 1 та Книги 2, розділ 8 Книги 2 присвячено тлумаченню злочинів проти людяності та пов'язаним з ними злочинами [106]. Детальніший аналіз показав, що частина 268 імплементує положення Римського статуту МКС та встановлює відповідальність за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини проти вчинення правосуддя Міжнародного кримінального суду. Частина 268 поділена на окремі підрозділи:

підрозділ D «Воєнні злочини, що є тяжкими порушеннями Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій» (268.24 – 268.34);

підрозділ E «Інші серйозні воєнні злочини, вчинені під час міжнародного збройного конфлікту» (268.35 – 268.68);

підрозділ F «Воєнні злочини, що є серйозними порушеннями спільної статті 3 Женевських конвенцій і вчинені під час неміжнародного збройного конфлікту» (268.69 – 268.76);

підрозділ G «Воєнні злочини, що є іншими серйозними порушеннями законів і звичаїв, застосованих у неміжнародному збройному конфлікті» (268.77 – 268.94);

підрозділ H «Воєнні злочини, що є тяжкими порушеннями Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій» (268.95 – 268.101) [106].

Таким чином, аналіз положень Кримінального кодексу Австралії показав, що їх положення деталізовано на окремі кримінально протиправні діяння, наприклад «Воєнний злочин – умисне вбивство» (268.24), «Воєнний злочин – переміщення населення» (268.45), «Воєнний злочин – зґвалтування» (268.82) та ін. Проте така деталізація має й недоліки, адже, наприклад «Воєнний злочин – незаконна депортація або переміщення» (268.32) у підрозділі D «Воєнні злочини, що є тяжкими порушеннями Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій» та «Воєнний злочин – переміщення

населення» (268.45) у підрозділ Е «Інші серйозні воєнні злочини, вчинені під час міжнародного збройного конфлікту» застосовують слово «переміщення».

Крім того, покарання, яке застосовують за вчинення воєнних злочинів у Законі про злочини проти людяності та воєнні злочини (Канада), Законі про Міжнародний кримінальний суд 2001 року (Велика Британія) та Кримінальному кодексі Австралії, – довічне позбавлення волі є найсуворішим покаранням, що може бути застосовано до винних.

Лише незначна частина представників держав релігійної правової сім'ї ратифікували Римський статут МКС. Так, наприклад, Афганістан ратифікував та імплементував положення Римського статуту МКС у Кримінальний кодекс. Відзначимо, що воєнні злочини у Кримінальному кодексі Афганістану поділено на дві групи: воєнні злочини міжнародного збройного конфлікту (ст. 339) та воєнні злочини неміжнародного збройного конфлікту (ст. 340) [107]. Ці дві статті повністю відповідають положенню ст. 8 Римського статуту МКС.

Отже, у ході проведеного порівняльно-правового аналізу відповідальності за воєнні злочини за законодавством зарубіжних країн встановлено, що у різних міжнародних інституціях визначено та охарактеризовано воєнні злочини. Аналіз положень статутів міжнародних військових трибуналів, Римського статуту МКС та МКК ФРН дав змогу зробити висновок, що поняття «воєнний злочин» охоплює широкий спектр порушень, які є порушеннями МГП як у міжнародних збройних конфліктах, так і в збройних конфліктах неміжнародного характеру. Водночас зауважимо що Україна матиме істотні переваги, якщо, орієнтуючись на досвід ФРН, імплементує норми ратифікованого Римського статуту МКС щодо воєнних злочинів у національне кримінальне законодавство, що надалі приведе до повної гармонізації з міжнародним кримінальним правом у контексті кваліфікації воєнних злочинів, уникнення правової невизначеності щодо воєнних злочинів та ефективних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів.

2.2. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини за Кримінальним кодексом України

Як зазначають О. Ю. Звонарьов та С. В. Клименко, «норми МГП є головним джерелом регламентації відповідальності за злочини агресії, геноциду проти людяності та воєнні злочини у національних кримінальних законодавствах. Особливістю кримінальної відповідальності за серйозні порушення МГП є той факт, що передбачені більшістю міжнародних актів кримінально-правові норми вимагають встановлення протиправності певного діяння в національному законодавстві» [161, с. 394].

Варто погодитися із З. А. Загиней-Заболотенко та А. В. Шевчук, що після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року Україна зіткнулася не лише зі звірствами російських військовослужбовців, а й змушена була почати застосовувати невитребувані до цього часу правові норми, серед яких – норма, передбачена у ст. 438 «Воєнні злочини» Кримінального кодексу України (далі – КК України). Від початку збройного конфлікту міжнародного характеру всі правозастосовні органи були практично безпорадними, тому перші вироки, ухвалені судами України у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК України, мали істотні змістові і технічні недоліки. Крім того, законодавство України в частині кримінальної відповідальності за воєнні злочини також виявилось недосконалим, хоча пропозиції змінити його та імплементувати відповідні положення міжнародного гуманітарного права лунали в Україні ще задовго до початку кривавої війни [28, с. 6].

21 серпня 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 3909-IX. Ратифікація Римського статуту МКС зумовила також внесення змін і доповнень до КК України, зокрема у ст. 438 КК України назву «Порушення законів і звичаїв війни» змінено на «Воєнні злочини», а також частину другу викладено в такій редакції: «2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини, – караються позбавленням волі на строк від

десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі» [72]. Продовжуючи практику імплементації положень Римського статуту в національне законодавство, у червні 2025 року частину 1 ст. 438 після слів «заборонених міжнародним правом» доповнено словами «незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях» [73]. Враховуючи контекст міжнародного збройного конфлікту та різке підвищення кількості кримінальних проваджень за ст. 438 КК України, необхідно дослідити вплив ратифікації статуту МКС на кваліфікацію діянь за цією статтею Особливої частини КК України.

На думку А. С. Політової, навіть в умовах гібридного збройного конфлікту, який тривав з 2014 до 2021 року, обстріли інфраструктури, вбивства цивільного населення, катування військовополонених та цивільного населення кваліфікувалися як загальнокримінальні правопорушення, зокрема ст. 258 КК України, ст. 115 КК України, ст. 146 КК України, ст. 147 КК України, ст. 260 КК України тощо. Лише 24 лютого 2022 року у зв'язку з воєнною агресією РФ проти України Указом Президента України № 64/2022 введено правовий режим воєнного стану, який продовжується кожні 90 днів. Водночас умисні вбивства військовополонених і цивільних осіб; незаконне позбавлення волі та захоплення заручників; катування та інше жорстоке поводження з військовополоненими та цивільними особами; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; напади чи бомбардування будь-якими засобами міст, селищ, житла та будівель, які не захищені та не є воєнними об'єктами; умисні напади на цивільні об'єкти, що не є воєнними цілями; невибіркові обстріли; знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю; розграбування міста чи населеного пункту кваліфікується за ст. 438 КК України [64, с. 188]. Це вказує на те, що особливістю кваліфікації воєнних злочинів у контексті збройної агресії РФ проти України є їх масштаб і системність, а також на можливе вчинення злочинів проти людяності з боку військово-політичного керівництва РФ.

Саме тому Україна разом із представниками правоохоронних органів інших держав та міжнародними організаціями проводить комплекс заходів для фіксації доказів найтяжчих злочинів, у тому числі воєнних, а також їх правової кваліфікації та подальшого покарання винних у межах не лише національного, а й міжнародного правосуддя.

Важливу роль у процесі здійснення правосуддя відіграють положення національного законодавства, які визначають кримінальну відповідальність за вчинення воєнних злочинів. За цим аспектом значну увагу також приділяють і міжнародному праву, зокрема положенням Римського статуту МКС, якими передбачено судове переслідування осіб за вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії.

Зауважимо, що дискусійними залишаються питання імплементації положень Римського статуту МКС до кримінального законодавства України. Так, наприклад, Р. В. Алієв та О. Ю. Полтораков зазначають, що «застосовуючи всі легітимні засоби протистояння збройній агресії РФ проти України, наша держава не перестає чітко дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, що містяться в численних міжнародних нормативно-правових актах. Саме це слід вважати показовим прикладом діяльності гідного суб'єкта міжнародних правовідносин – на відміну від росії, яка постійно демонструє зухвале нехтування не тільки нормами міжнародно-правових договорів, ратифікованих нею, але також самими принципами міжнародного права, на яких базується вся сучасна система мирного та безпечного співіснування» [1, с. 90].

Як зазначає Н. О. Антонюк, вчинення таких діянь в умовах збройного конфлікту надає їм абсолютно іншого забарвлення, змінює кваліфікацію із загальнокримінального злочину на воєнний. Саме контекст – вчинення відповідного кримінально караного діяння в умовах збройного конфлікту впливає на зміну кримінально-правової оцінки вчиненого [4, с. 32]. З огляду на зазначене вважаємо за необхідне окреслити особливості кримінально-правової характеристики воєнних злочинів за КК України.

Відзначимо, що у законі України про кримінальну відповідальність розрізнено поняття «військові кримінальні правопорушення» (ст. 401 КК України) та «воєнні злочини» (ст. 438 КК України). Як ми зауважили, після ратифікації Римського статуту МКС до КК України було внесено зміни, зокрема у ст. 438 КК України. За змістом «воєнні злочини» охоплюють широкий спектр порушень МГП, включно з вбивством цивільних осіб, катуванням, застосуванням забороненої зброї та іншими грубими порушеннями. Натомість як військові кримінальні правопорушення кваліфікують діяння проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. До таких діянь, наприклад, належать віднесено дезертирство, непокоря наказам, державна зрада та інші кримінальні правопорушення Розділом XIX КК України [42].

Як зазначає І. О. Кучер, Римський статут МКС набрав чинності для України 1 січня 2025 року, що разом із набранням чинності «імплементативним законом» від 09.10.2024 підсилило дискусії про належну імплементативну Римського статуту МКС, оскільки постає низка питань, насамперед щодо необхідності, повноти й завершеності процесу імплементативних положень Статуту [129, с. 475]. Враховуючи викладене, слід зазначити, що ратифікація Україною Римського статуту МКС фактично забезпечила законодавче закріплення терміна «воєнний злочин» у національне законодавство, тому що відповідно до ст. 9 Конституції України [39] та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і застосовується у порядку, передбаченому для норм національного законодавства [75]. Таким чином, вважаємо, що положення Римського статуту МКС, що визначають поняття «воєнних злочинів» набувають чинності як джерело кримінального права та дають змогу

уніфікувати положення національного законодавства із відповідними положеннями міжнародного гуманітарного права.

Ми підтримуємо точку зору М. В. Піддубної, що у розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» КК України та розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» КК України законодавцем закріплено злочини, що мають елементи воєнних злочинів [62, с. 101]. Враховуючи думку М. В. Піддубної аналізуємо положення ст. 438 КК України та окремі статті Розділі XIX Особливої частини КК України.

У розділі XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» визначено такий перелік злочинів, що підпадають під категорію воєнних:

ст. 432 «Мародерство» – викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство) [42].

За своєю сутністю має міжнародно-правове значення, тому що вказане діяння заборонено Женевською конвенцією IV від 1949 року та Додатковим протоколом I 1977 року до Женевських конвенцій, тому підпадає під категорію воєнних злочинів за ст. 8 Римського статуту МКС [78];

ст. 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій»:

1. Насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій та розбій вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій.

2. Розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій [42].

Відповідно до ст. 8 Римського статуту МКС цей злочин кваліфіковано як «умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях» [78];

ст. 434 «Погане поводження з військовополоненими» – погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину [42].

Цей злочин передбачено відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [27] та визначено за ст. 8 Римського статуту МКС як воєнний [78];

ст. 435 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею»:

1. Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах особливого періоду або воєнного стану, прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

2. Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особам, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбування, присвоєним санітарно-транспортним засобам [42].

Цей вид злочину передбачено Женевськими конвенціями та визначено ст. 8 Римського статуту МКС як воєнний [78].

У розділі XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» поточна редакція ст. 438 «Воєнні злочини»:

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне

переміщення або депортація дитини; невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення вищезазначених дій.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини [42].

Всі ці форми злочинів визначені ст. 8 Римського статуту МКС як воєнні [78].

Зупинимось детальніше на кримінально-правовій характеристиці кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України.

На думку А. А. Вознюка, «кримінально-правова характеристика – одна з фундаментальних категорій кримінального права, яку розглядають у нерозривному зв'язку з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-виконавчою та оперативно-розшуковою характеристиками. З'ясування змісту цього поняття важливе для повної та об'єктивної характеристики злочину, а також визначення меж і сфери дії кримінального права. Незважаючи на те, що поняття кримінально-правової характеристики розглянуто в багатьох наукових працях, у теорії кримінального права загалом немає однозначного доктринального розуміння» [13, с. 154]. Не зупиняючись на дискусійних питаннях застосування цього терміна, підтримуємо точку зору вчених, які вважають, що кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення – це опис, визначення істотних, характерних його особливостей та ознак; система відомостей про істотні, характерні особливості й ознаки кримінального правопорушення. Таким чином, кримінально-правова характеристика включає: 1) опис суспільно небезпечного діяння; 2) склад злочину; 3) кваліфікуючі ознаки злочину [13, с. 154].

Склад кримінального правопорушення є ключовою юридичною категорією, яка дає змогу ідентифікувати діяння як кримінально протиправне, встановлюючи його відповідність критеріям, передбаченим кримінальним

законодавством. У контексті аналізу складу кримінального правопорушення у виді воєнних злочинів як сукупності зовнішніх ознак, розглянемо чотири його елементи: об'єкт (суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом і на які посягає кримінальне правопорушення), об'єктивну сторону (сукупність зовнішніх проявів кримінально протиправного діяння у фізичному світі), суб'єкт (зовнішню ознаку суб'єкта, яка полягає у встановленні конкретної особи, що вчинила кримінальне правопорушення) та суб'єктивну сторону (внутрішнє, психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків).

Щодо складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, можна погодитися з твердженням, що, не зважаючи на незмінність диспозиції ст. 438 КК України, склад цього кримінального правопорушення зазнає трансформації через набрання чинності для України Римського Статуту МКС, а також зміни, запроваджені в загальній частині Кримінального кодексу [86, с. 240].

На відміну від традиційної структури складу кримінального правопорушення (суб'єктивні та об'єктивні ознаки), воєнним злочинам притаманна інша структура, передбачена нормативними документами Міжнародного кримінального суду: матеріальний елемент, ментальний елемент і контекстуальний елемент (або контекстуальні обставини), тому має бути встановлено наявність збройного конфлікту, а також усвідомлення особою, яку притягують до кримінальної відповідальності, того, що вона порушує норми міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, в описовій диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України встановлено кримінальну відповідальність за різні форми порушення законів та звичаїв війни: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) незаконне переміщення або депортація дитини, невинуватна затримка

репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях; 6) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 7) віддання наказу про вчинення таких дій [42].

Водночас вчені неодноразово вказували на бланкетність характер ст. 438 КК України [94], такий спосіб викладення не змінився і після внесення змін Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024 № 4012-IX.

Відзначимо, що родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, є встановлений відповідними міжнародними актами порядок ведення війни. Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є порушення встановленого порядку ведення війни, що визначено відповідними міжнародними нормативно-правовими актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Крім того, з урахуванням низки обставин (наприклад, жорстокого поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт) у цьому складі кримінального правопорушення може бути й додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт здоров'я військовополоненого або цивільної особи, відносини щодо охорони трудових прав цивільного населення, відносини власності, нормальний розвиток дитини за ч. 1 ст. 438 КК України, а у разі вчинення діяння, передбаченого ч. 2 ст. 438 КК України, – життя потерпілого від кримінального правопорушення.

Обов'язковими ознаками воєнних злочинів за КК України є також потерпілий та предмет кримінального правопорушення. Зокрема, з огляду на положення ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [27], потерпілими від кримінального правопорушення,

передбаченого ст. 438 КК України, є військовополонені, а також цивільні особи – мирні жителі сторони, що воює, які не беруть участі у воєнних діях і опинилися під владою противника на окупованій ним території.

Предметом кримінального правопорушення передбачено також національні цінності, зокрема будь-яка власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих юридичних та фізичних осіб, щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим, у тому числі культурні цінності (пам'ятники архітектури, мистецтва, історії), а види інших предметів можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК України та відповідних норм міжнародного гуманітарного права (чуже майно, будівлі та споруди, об'єкти рослинного і тваринного світу). Це стосується однієї з форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення – розграбування національних цінностей на окупованій території (примусове вилучення таких цінностей із музеїв, інших приміщень та сховищ, із житла чи іншого володіння фізичних осіб і вивезення їх за межі окупованої території з метою повернення у власність іншої держави або окремих осіб).

Як зазначають А. А. Вознюк та І. В. Жук, питання про серйозність порушення міжнародного гуманітарного права вирішують орган досудового слідства та суд у кожному випадку індивідуально з урахуванням обставин кримінального провадження [14, с. 7]. Як вважають З. А. Загинеї-Заболотенко та А. В. Шевчук, такий підхід вбачається цілком слушним, оскільки міжнародно-правова протиправність зобов'язує звертатися під час кваліфікації до джерел міжнародного гуманітарного права, в яких названо перелік діянь, які визнають серйозними порушеннями законів та звичаїв війни. У вказаних Конвенціях якраз наголошено на серйозних порушеннях законів та звичаїв війни, що й становить серцевину воєнних злочинів [28, с. 68].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується переважно діями, в окремих випадках воєнними злочинами можуть бути порушення через бездіяльність. Крім того, порушення законів та звичаїв війни сформульовано за типом бланкетних ознак, що передбачає під час кваліфікації

звернення до кодифікованих та некодифікованих джерел міжнародного гуманітарного права, ратифікованих Верховною Радою України. Також законодавець сформулював форми вчинення воєнних злочинів у вигляді відкритого переліку, назвавши окремі з них та вказавши на таке узагальнююче поняття, як «інше порушення законів та звичаїв війни». Використання в цьому разі абстрактно-казуїстичного способу опису ознак складу воєнного злочину дає змогу максимально широко враховувати особливості його об'єктивної сторони [28, с. 67].

Таким чином, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, може бути виражена в таких формах.

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням – це будь-який протиправний акт або бездіяльність щодо військовополоненого чи цивільної особи, що супроводжується насильством над ними або приниженням їх честі і гідності (зокрема, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, катування, біологічні експерименти, вилучення органів і тканин людини, гвалтування, примушування до вступу у статевий зв'язок (до проституції), вимушена вагітність, вимушена стерилізація та інші види сексуального насильства тощо) [54, с. 304].

Військовополоненими визнають осіб, які потрапили під владу супротивної сторони і належать до будь-якої з категорій, передбачених у ч. А ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року [27] та у ст. 44 Додаткового протоколу I 1977 року Основні правила поводження з військовополоненими і цивільним населенням передбачені у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року: «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях» «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі» «Про поводження з військовополоненими» «Про захист цивільного населення під час війни», а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 року.

До цієї категорії належать такі особи: 1) особовий склад збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті; 2) особовий склад ополчення та добровільних загонів, що входять до складу збройних сил; 3) особи, які супроводжують збройні сили, проте до них не входять; 4) населення неокупованої території, яке добровільно береться за зброю для боротьби з окупаційними військами, відкрито носить цю зброю і дотримується законів та звичаїв війни.

Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними, тобто особами, що не належать до жодної з категорій осіб, зазначених у п. 1–3 і 6 частини II ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року та у ст. 43 Додаткового протоколу I 1977 року та особи, які не входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, і не беруть участі у воєнних діях [27].

У ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб за будь-яких обставин на особисту повагу, повагу до своєї честі, а ст. 31 цієї Конвенції передбачено, що жодний фізичний чи моральний примус не може бути застосований до осіб, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Крім того, державам заборонено застосовувати будь-які заходи, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові дослідження, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше брутальне поводження з боку як цивільної, так і військової влади (ст. 32 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни). Заборонені колективні покарання, так само як і будь-які залякування і терор (ст. 33 Конвенції). В умовах міжнародного збройного конфлікту судові гарантії для військовополонених відповідають мінімальним стандартам ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, дотримання яких обов'язкове. У національному законодавстві відповідно до наказу Міністерства

оборони України від 23.03.2017 № 164 було затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, у якому відтворено положення міжнародних договорів [74].

Відповідні міжнародні акти містять норми, які забороняють: убивати чи ранили ворога, який здався; застосовувати щодо цивільного населення та військовополонених тортури, мордування, образливе, принизливе та жорстоке поводження, взяття заручників, інші акти насильства, що мають на меті тероризувати цивільне населення; піддавати військовополонених науковим чи медичним дослідженням, які не виправдовуються їхнім лікуванням та інтересами, тощо. Усі подібні дії, вчинені щодо військовополонених або цивільного населення, мають бути визнані жорстоким поводженням. Також ст. 31 цієї Конвенції передбачено, що жодний фізичний чи моральний примус не може бути застосований до осіб, зокрема, для отримання від них або третіх осіб якихось відомостей. Державам заборонено застосовувати будь-які заходи, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою [32, с. 249]. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові дослідження, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше brutальне поводження з боку як цивільної, так і військової влади (ст. 32 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни). Заборонені колективні покарання, так само як і будь-які залякування і терор (ст. 33 Конвенції). В умовах міжнародного збройного конфлікту судові гарантії для військовополонених відповідають мінімальним стандартам ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, дотримання яких обов'язкове [32, с. 250].

2. Вигнання цивільного населення для примусових робіт. Так, ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб за будь-яких обставин на особисту повагу, повагу до своєї честі. Примусові роботи – це такі, під час яких цивільне населення без його добровільної згоди примушують брати участь у військових операціях; роботи,

які виконують за межами окупованої території, де перебуває це населення; роботи, які не оплачують чи оплачують несправедливо; роботи, які явно не відповідають фізичним чи інтелектуальним здібностям працівників; роботи, до яких залучають осіб, що не досягли 18-річного віку; роботи, пов'язані з мобілізацією працівників у військову чи напіввійськову організацію.

Важливе значення для кваліфікації таких діянь має те, що виконання таких примусових робіт спеціально заборонено міжнародним правом. Наприклад, роботи, де населення примушують брати участь у військових операціях, чи роботи у військових або напіввійськових організаціях. Проте примусове направлення цивільних осіб, які досягли 18-річного віку, для виконання робіт, необхідних для потреб окупаційної армії (наприклад, зі спорудження оборонних рубежів противника), або робіт, пов'язаних із комунальними підприємствами, харчуванням, житлом, одягом, транспортом і здоров'ям населення зайнятої місцевості, не може тягнути за собою відповідальність за ст. 438, оскільки такі дії прямо дозволені Конвенцією про захист цивільних осіб під час війни. До примусових не належать також роботи, виконання яких зазвичай вимагають під час ув'язнення, призначеного відповідно до встановленої законом процедури, а також інші роботи, перелічені у ст. 4 Європейської конвенції з прав людини [32, с. 250].

Таким чином, примусові роботи – ті дії, які цивільні особи виконують за межами окупованих територій, тобто за межами району проживання, без добровільної згоди, які не були оплачені або були оплачені несправедливо, не відповідають фізичним або інтелектуальним здібностям працівника, до яких залучають осіб, що не досягли 18-річного віку, які пов'язані з мобілізацією працівників до військових чи напіввійськових організацій. При цьому вжиті у цій статті слово «вигнання» треба розуміти як направлення (видання наказу про залучення) цивільного населення для примусових робіт [54, с. 304].

3. Розграбування національних цінностей на окупованій території – це привласнення окупантами цінностей та переміщення їх за межі державного кордону з метою привласнення іншою державною або особою [54, с. 304]. Крім

того, як розграбування національних цінностей на окупованій території слід розуміти примусове вилучення таких цінностей із музеїв, інших приміщень та сховищ, із житла чи іншого володіння фізичних осіб та вивезення їх за межі окупованої території з метою повернення у власність іншої держави або окремих осіб.

Міжнародні акти прямо забороняють захоплювати власність ворога, крім випадків воєнної необхідності, віддавати на пограбування міста і місцевості, розграбовувати громадську чи приватну власність. До національних цінностей як предмета цієї форми злочину належить будь-яка власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих юридичних та фізичних осіб, щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим, у тому числі культурні цінності (пам'ятники архітектури, мистецтва, історії тощо).

Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх поверненням на користь іншої держави або окремих осіб, а також, як правило, із вивезенням за межі окупованої території. Предметом цих дій є майно, що має культурну або іншу національну цінність. Визначення культурних цінностей та їх особливий міжнародно-правовий захист передбачені Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року. Незаконне, довільне і у великому масштабі привласнення іншого майна, не викликане військовою необхідністю, кваліфікують за ст. 438 КК України [42] як інше порушення законів та звичаїв війни (ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року).

4. Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Як засоби ведення війни слід розуміти предмети, речовини та гази, використовувані збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю. Ці предмети, речовини та гази можуть бути спеціально створені як різновиди зброї чи військової техніки або лише фактично використовувані як зброя. Заборона

міжнародним правом означає, що засоби ведення війни спеціально заборонені нормами, наведеними в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або вони є предметом всеосяжної заборони іншими нормами чи принципами міжнародного права.

Заборони застосування певних засобів ведення війни закріплені у Гаазькій декларації про заборону застосування куль, що легко сплющуються і розвертаються у тілі людини, від 29 липня 1899 року, Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 року, Гаазькій конвенції про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від доторку, від 18 жовтня 1907 року, Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 року, Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року і Додатковому протоколі I від 10 червня 1977 року, Конвенції про заборону розроблення, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року, Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 року, Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію, від 10 жовтня 1980 року і Додатковому протоколі IV про засліплюючу лазерну зброю від 13 жовтня 1995 року, Конвенції про заборону розроблення, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року, Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 року.

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, здатні заподіяти зайві ушкодження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу

(ст. 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року) [23]. До конкретних видів заборонених засобів ведення війни належать: зброя «невибіркової» дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, нейтронна бомба, зброя, основна дія якої полягає в завданні пошкоджень осколками, що не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівського випромінювання, міни-пастки (наприклад, замасковані під виглядом дитячих іграшок, продуктів харчування або напоїв тощо), лазерна зброя, спеціально призначена для використання у бойових діях виключно або в тому числі для того, щоб спричинити постійну сліпоту органам зору людини, та інші.

Міжнародними актами заборонено застосування певних видів зброї, методів ведення війни, обмежено об'єкти воєнних дій. Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, означає: а) застосування під час війни та збройних конфліктів окремих видів зброї; деяких видів наземних і підводних мін, куль і розривних снарядів, мін-пасток, запалювальної та лазерної зброї, що осліплює; бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів; нейтронної зброї; будь-якої зброї, що ранить осколками, які не можна виявити в тілі за допомогою рентгенівського випромінювання; задушливих, отруйних та інших газів і рідин; б) використання як зброї штучно викликаних явищ природи (землетрусів, цунамі тощо); в) використання присутності чи пересування цивільного населення для захисту певних пунктів чи районів від воєнних дій, або використання голоду серед цивільного населення; оголошення про те, що нікому не буде дано пощади; г) бомбардування незахищених міст, сіл, осель і будівель, інших споруд і засобів транспорту, що використовуються виключно цивільним населенням; бомбардування госпіталів та інших місць і будівель, де зібрані хворі і поранені, якщо ці місця та будівлі позначені помітними знаками та не слугують одночасно військовим потребам; затоплення торговельних суден, які не відмовляються зупинитися та не вчинять опору під час огляду та обшуку; д) напад на гребелі та дамби, нафтопромисли та супертанкери, атомні електростанції та інші об'єкти, що містять небезпечні сили, об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення (запаси продуктів харчування, посіви,

споруди для постачання питної води тощо) і т. ін. Такий вид порушення законів і звичаїв війни, як застосування забороненої зброї масового знищення, кваліфікують за ст. 439 КК України, а якщо це поєднано з умисним вбивством за ч. 2 ст. 438 КК України і ч. 2 ст. 439 КК України [88, с. 467]. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кваліфікують за ст. 439 КК України.

5. Незаконне переміщення або депортація дитини, невинуватна затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях. Щоб запобігти протиправному переміщенню та свавільному утриманню (невинуватній затримці репатріації) дітей та унеможливити ситуацію безкарності за вчинення відповідних злочинів щодо українських дітей, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення зміни до ст. 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватну затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях» від 17.06.2025 № 4499-IX [29].

Зазначимо, що проблема примусового переміщення і депортації дітей виникла ще до широкомасштабного вторгнення у лютому 2022 року, – у так званий гібридний період збройного конфлікту з березня 2014 року до 23 лютого 2022 року [63, с. 44]. У засобах масової інформації неодноразово зазначалося, що «після анексії Криму за програмою «Поїзд надії» дітей переміщували в російські регіони, де віддавали на всиновлення. Тоді в Криму було близько 5 тис. сиріт, де вони зараз – достеменно невідомо. Відтоді депортації відбувалися на всіх окупованих землях. Крім того, за даними Національного інформаційного бюро понад 19 тис. дітей було переміщено російською федерацією з лютого 2022 року» [2].

Як зазначають Г. В. Татаренко та І. В. Татаренко, загалом до суду направлено понад 5,7 тис. обвинувальних актів щодо злочинів, пов'язаних із

неповнолітніми, з яких понад 2 тис. завершилися обвинувальними вироками. Така статистика відображає не лише масштаб злочинної активності проти дітей у зоні воєнного конфлікту, а й високу пріоритетність, яку держава надає цьому питанню на рівні кримінального переслідування. Однак очевидно, що навіть за умови такої процесуальної активності, наявна правова система потребує адаптації до викликів, які диктує гібридна війна, зокрема її цифровий компонент [147, с. 110].

На сьогодні доволі дискусійним залишається питання щодо необхідності доповнення ч. 1 ст. 438 КК України такою формою воєнних злочинів. Ми підтримуємо точку зору, що «внесення діянь щодо дітей як додаткового елемента диспозиції ст. 438 КК України є несистемним рішенням з погляду законодавчої техніки. На відміну від усталеного підходу, коли діяння проти дітей кваліфікують як окрему частину статті або як кваліфіковану ознаку складу злочину, зміни до ст. 438 КК України просто додають ці діяння до переліку «інших порушень законів та звичаїв війни». Така конструкція не забезпечує чіткої ієрархії складів злочинів за об'єктом посягання і не враховує особливого статусу дітей як особливо уразливої групи у міжнародному гуманітарному праві. Без окремої частини або спеціальної статті, присвяченої злочинам проти дітей у збройних конфліктах, виникає ризик фрагментації кримінально-правового захисту і конкуренції норм, коли та сама поведінка може підпадати під кілька статей без чітких критеріїв розмежування. Це ускладнює єдність і передбачуваність правозастосування, а також гармонізацію національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами, які визнають дітей особливо захищеною категорією цивільного населення» [147, с. 115].

6. Інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Закони та звичаї війни мають бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною

Радою України. За ст. 438 КК України не може настати відповідальність за порушення звичаю війни, який не отримав юридичного закріплення у відповідному міжнародному договорі.

Інші порушення законів та звичаїв війни вчиняють на порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Найнебезпечнішими порушеннями є застосування заборонених методів ведення війни, тобто певних способів застосування зброї, проведення військової операції чи окремих воєнних дій, вирішення воєнних завдань. Наприклад, забороненим методом є віроломство – дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри. Віроломством, зокрема, визнають: симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції; симулювання виходу зі строю внаслідок поранення або хвороби; симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта тощо (ст. 37 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року).

Кримінально протиправними порушеннями законів та звичаїв війни також визнають:

- 1) використання голоду серед цивільного населення;
- 2) бомбардування й атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будівель;
- 3) умисний напад на цивільне населення чи осіб, які надають гуманітарну допомогу;
- 4) депортація або насильницьке переміщення населення окупованої території;
- 5) вчинення нападу на установки і споруди, що містять небезпечні сили (греблі, дамби, атомні електростанції), якщо це може викликати вивільнення небезпечних сил і подальші тяжкі втрати серед цивільного населення;

6) перетворення необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу;

7) вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях;

8) віддання наказу не залишати нікого живим, погроза цим противнику або ведення воєнних дій таким чином та ін.

Водночас, як зазначає М. К. Зубанський, серед науковців протягом досить тривалого часу точиться дискусія, у якій можна виокремити дві точки зору: перша – про необхідність включення проаналізованих вище суспільно небезпечних діянь до диспозиції ст. 438 КК України, щоб конкретизувати поняття порушення законів і звичаїв війни, а також форми вчинення цього злочину і друга, яку ми підтримуємо, подальше застосування бланкетної норми у диспозиції ст. 438 КК України, яке дає змогу повністю визначити поняття порушення законів та звичаїв війни через призму норм міжнародного гуманітарного права, а також положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [31, с. 143]. Позицію М. К. Зубанського варто підтримати, адже переліки таких порушень, зокрема, передбачені ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року [23] і ст. 8 Римського статуту МКС, натомість диспозиція ч. 1 ст. 438 КК України є бланкетною.

Іншими порушеннями законів та звичаїв війни також можна вважати примушування підданих ворога брати участь у військових діях, спрямованих проти їх країн; порушення недоторканності парламентарів; порушення договору про перемир'я; взяття в полон представників санітарного складу, священнослужителів та деяких інших категорій осіб, які користуються спеціальним захистом; незаконне користування парламентськими чи національними прапорами, військовими відзнаками і форменим одягом ворога, знищення культурних цінностей та споруд, головним призначенням яких є збереження цих цінностей (музеї, бібліотеки, архіви). Вид порушення законів і звичаїв війни, зокрема застосування забороненої зброї масового знищення,

кваліфікується за ст. 439, а якщо таке застосування поєднане з умисним вбивством, – за ч. 2 ст. 438 КК України і ч. 2 ст. 439 КК України.

7. Віддання наказу про вчинення вищезазначених дій. Відзначимо, що висновками Нюрнберзького, Токійського і Гаазького трибуналів підтверджено, що провідну роль під час війни чи збройного конфлікту відіграють саме представники військового командування. Це пояснюється централізацією керівництва, єдиноначальністю і військовою дисципліною, а в Україні, крім того, і розширенням в умовах воєнного стану повноважень військового командування, якому за рішенням Верховної Ради України можуть бути передані функції органів державного управління у сфері оборони.

Кримінальна відповідальність за ст. 438 КК України щодо віддання наказу про вчинення таких дій поширюється як на осіб – безпосередніх виконавців, так і на тих, хто віддає накази вчиняти злочини. Як віддання наказу про вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, розуміють пряму, обов'язкову для виконання вимогу начальника про вчинення підлеглими певних дій по службі, відповідно до яких вони повинні жорстоко поводитися з військовополоненими або цивільним населенням, виганяти цивільне населення для примусових робіт, розграбовувати національні цінності на окупованій території, застосовувати засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, вчиняти інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У випадках, коли особа – громадянин України вчиняє кримінальні правопорушення, а потім переходить на бік агресора, наймається на службу у збройному формуванні країни-агресора і продовжує вчиняти кримінальні правопорушення, але вже як службовець регулярної армії, ці та інші дії правопорушення слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Також воєнні злочини за ст. 438 КК України можуть бути вчинені одноособово за попередньою змовою чи групою осіб, тому під час кваліфікації враховуються норми, що стосуються відповідальності за співучасть. Під командну відповідальність можуть підпадати як офіційні

військові командири, що мають владу в певному підрозділі, так і особи, які не є офіційними військовими командирами, але відіграють важливу роль завдяки своєму авторитету. Крім того, під командну відповідальність можуть потрапляти так звані цивільні начальники, які керують діями своїх підлеглих. Підставою для кримінальної відповідальності таких осіб може бути те, що командир знав про злочини своїх підлеглих, але не вчинив дій, щоб запобігти їм чи припинити, тобто не наказував знущатися з військовополонених, але знає, що підлеглі роблять це, не перешкоджає чи не припиняє такі кримінально протиправні дії, не повідомив компетентному органу, який міг би перевірити ці факти. У разі віддання військовою службовою особою наказу про порушення законів та звичаїв війни, вчиненого в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, її дії слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 424 КК України, а якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством, – додатково за ч. 2 ст. 438 КК України. Вчинення військовослужбовцем порушення законів та звичаїв війни, а саме мародерства, насильства над населенням у районі воєнних дій, поганого поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вчиненого неодноразово, пов'язаного з особливою жорстокістю чи спрямованого проти хворих і поранених, тягнуть відповідальність за ст. 432, 433 і 434 КК України. При цьому ст. 438 КК України не охоплює діяння, вчинені стосовно цивільного населення чи військовослужбовців власної сторони, а поширюються лише на діяння протилежної сторони збройного конфлікту.

Таким чином, за конструкцією об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 438 КК України, є формальним, тобто закінченим з моменту вчинення будь-якого діяння.

Суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, є умисна форма вини. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони всіх форм воєнних злочинів є усвідомлення обвинуваченим контекстуального елемента воєнних злочинів: фактичних обставин, які вказують на захищений статус осіб, потерпілих від міжнародних злочинів (наприклад, захищеного статусу потерпілого як цивільної особи,

військовополоненого); факту збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру. Також до обвинуваченого не висувають вимогу диференціювати й усвідомлювати, участь в якому конфлікті (міжнародному чи неміжнародному) він бере, оцінювати цей конфлікт з правової точки зору. Достатньо, щоб обвинувачений усвідомлював фактичні обставини, які визначають існування збройного конфлікту самого по собі [28, с. 67].

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, в перших шести його формах загальний. В окремих випадках таким суб'єктом не може бути військовослужбовець. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України в сьомій формі, спеціальний: ним є службова особа, яка за своїми повноваженнями може віддавати накази, які стосуються права війни. За ст. 438 КК України до відповідальності можуть бути притягнуті як комбатанти, так і некомбатанти. Накази про порушення законів та звичаїв війни можуть бути віддані не тільки військовим, а й політичним керівництвом країни. Однак висновками Нюрнберзького, Токійського і Гаазького трибуналів підтверджено, що провідну роль під час війни чи збройного конфлікту відіграють саме представники військового командування. Це пояснюється централізацією керівництва, єдиноначальністю і військовою дисципліною, а в Україні, крім того, і розширенням в умовах воєнного стану повноважень військового командування, якому за рішенням Верховної Ради України можуть бути передані функції органів державного управління у сфері оборони.

Звернемо увагу, що у разі вчинення воєнного злочину у формі віддання відповідного наказу суб'єктом може бути командир або інший начальник, який виконує відповідну функцію та має право віддавати такі накази. Для встановлення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, необхідно орієнтуватися на те, що законодавець диференціював кримінальну відповідальність за воєнні злочини з урахуванням ознак суб'єкта. Ураховуючи рішення міжнародних трибуналів, відповідно до яких за вчинення воєнних злочинів засуджували осіб, які не були

комбатантами, а також з огляду на суб'єктивну сторону цих злочинів, цивільні особи можуть бути суб'єктами воєнних злочинів, якщо їх дії були пов'язані зі збройним конфліктом, а метою відповідних дій – сприяння цьому конфлікту. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432–434 КК України, у яких передбачені спеціальні норми.

Відзначимо, що до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 438 КК України, не застосовується давність притягнення до кримінальної відповідальності і виконання обвинувального вироку (відповідно до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК України).

Проведений нами аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення показав необхідність нормативного закріплення поняття «воєнного злочину» у Кримінальному кодексі України. Наприклад, на підставі Указу Президента України «Питання Головнокомандувача Збройних Сил України» від 27.03.2020 № 123/2020 та з метою повідомлення слідчих органів безпеки про можливі випадки вчинення воєнних злочинів наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 19.08.2025 № 406 затверджено Інструкцію про порядок дій військовослужбовців у бойовій обстановці у випадку виявлення інформації, що може свідчити про вчинення воєнних злочинів [61]. У зазначеній інструкції термін «воєнний злочин» вжито в такому значенні: «воєнний злочин – кримінальне правопорушення, передбачене ст. 438 Кримінального кодексу України та ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду». Отже, закріплене у цій Інструкції формулювання не дає змоги вказати його ознаки та перелік діянь, які законодавець визначив кримінально протиправними.

Якщо порівняти з поняттям «військові кримінальні правопорушення», визначення якого закріплене у ст. 401 КК України, то, на нашу думку, поняття «воєнний злочин» також потрібно закріпити у примітці до ст. 438 КК України. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне закріпити у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та

міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України поняття «воєнний злочин» та викласти його у такій редакції:

«воєнний злочин – грубе або серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у контексті як міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру, вчинення якого тягне за собою настання індивідуальної (командної) кримінальної відповідальності».

У наукових дослідженнях вже неодноразово було вказано на необхідність закріплення у КК України поняття «воєнного злочину». Ми підтримуємо точку зору В. В. Ємельяненка та К. М. Оробця, які відзначали, що через актуалізацію поняття воєнного злочину для України його потрібно закріпити у правовій доктрині як усталене, а також таке, що відображає положення міжнародного й національного законодавства [26, с. 125]. На думку інших, успішний досвід закріплення визначення цього поняття у кримінальному законодавстві інших державах, зокрема й тих, які є членами ЄС та претендують на членство у ньому, виділяючи при цьому Німецький міжнародний кримінальний кодекс, кримінальні кодекси країн Балтії, Грузії та Молдови [82, с. 226 – 228].

Ми підтримуємо зазначені вище точки зору, оскільки необхідність закріплення поняття «воєнного злочину» у чинному КК України зумовлена:

- 1) критеріями розмежування із поняттям «військові кримінальні правопорушення» через неправильне застосування їх у практичній площині;
- 2) Встановленням єдиного підходу до розуміння поняття «воєнний злочин» як на законодавчому, так і на науковому рівнях, щоб позбавити його формулювання дискусійності;
- 3) встановленням ефективного кримінального переслідування осіб, які вчинили воєнні злочини, що сприятиме відновленню справедливості і недопущенню безкарності за вчинення воєнних злочинів;
- 4) уніфікацією судової практики кваліфікації та призначення покарання за воєнні злочини, а також мінімізації ризиків правової невизначеності;
- 5) підвищенням рівня правової обізнаності суспільства про воєнні злочини.

Крім того, ратифікація Верховною Радою України Римського статуту МКС 21 серпня 2024 року також загострює необхідність нормативного закріплення поняття «воєнний злочин» у кримінальному законодавстві України. Саме ратифікація Римського статуту МКС надала Україні інструментарій для притягнення до кримінальної відповідальності вищого політичного та військового керівництва, а також військовослужбовців Російської Федерації, які скоїли воєнні злочини на території нашої країни та проти українських громадян. Зважаючи на те, що Римським статутом МКС закріплено створення інституту міжнародного кримінального правосуддя на доповнення до чинних національних систем, ратифікацією Римського статуту Україна одержала доступ до ресурсів МКС, що особливо важливо у контексті притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини на території України російських злочинців. Також акт ратифікації Україною Римського статуту значно підвищив її репутацію на міжнародній арені як країни, що поділяє засади міжнародного кримінального правосуддя та є відкритою до тісного співробітництва для забезпечення безповоротного притягнення винних у вчиненні воєнних злочинів осіб до кримінальної відповідальності [15]. На цей час дуже важливо «притягнути воєнних злочинців до кримінальної відповідальності, адже це допоможе врятувати сотні життів, не залишаючи безкарними, найбільш суспільно небезпечні злочини» [68, с. 590].

Однак, ратифікація Римського статуту і така швидка імплементація його норм у чинне національне законодавство, зокрема Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, може мати негативні наслідки для правозастосовної практики [50]. Зокрема, запроваджені зміни до КК України у частині кваліфікації злочинів прямо суперечить іншим статтям цього ж кодексу. Наприклад, кваліфікація за ст. 442-1 КК України передбачає покарання за рабство чи торгівлю людьми у вигляді позбавлення волі на строк від 7 до 15 років. При цьому ст. 149 «Торгівля людьми» КК України встановлює покарання строком від 3 до 8 років. Це стосується й інших форм, передбачених ст. 149 КК України, а саме вербування, переміщення,

переховування, передання або одержання людини, вчинених із метою експлуатації (в тому числі рабства), із застосуванням примусу, обману, викрадення, шантажу, наявної матеріальної чи іншої залежності потерпілої особи, її уразливого стану чи підкупу третьої особи, що контролює потерпілу особу, для отримання згоди на експлуатацію потерпілої особи.

Отже, незважаючи на імплементацію ряду положень Римського статуту у кримінальне законодавство України, Закон України про кримінальну відповідальність потребує подальшого удосконалення. Наша держава повинна продовжувати імплементацію положень Римського статуту МКС, щоб особи, які вчинили воєнні злочини та продовжують їх вчиняти на території України та проти її населення, були покараними.

Висновки до розділу 2

1. За результатами аналізу положень Статутів міжнародних трибуналів і Римського статуту зроблено висновок, що поняття «воєнний злочин» охоплює широке коло порушень від серйозних порушень Женевських конвенцій до порушень законів і звичаїв ведення війни у міжнародних збройних конфліктах і збройних конфліктах не міжнародного характеру.

2. Доведено, що законодавство держав із різних правових сімей, які ратифікували та імплементували положення Римського МКС у національне законодавство, має певні особливості. На прикладі дослідження імплементації положень Римського статуту МКС у кримінальне законодавство ФРН як країни романо-германської правової системи із положеннями Статутів МВТ, МТДС, Римського статуту МКС та МКК ФРН виокремлено спільні риси та ознаки воєнних злочинів у цих міжнародних документах, а також відмінності. Розглянуто особливості кримінального законодавства Республіки Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Королівства Данії, Королівства Бельгії, Канади, Великої Британії, Австралії та Афганістану щодо імплементації положень Римського статуту МКС.

3. Відзначено, що ратифікація Україною Римського статуту МКС фактично забезпечила законодавче закріплення терміна «воєнний злочин» у національне законодавство України. Зважаючи на те, що Україна уніфікувала національні норми з міжнародними стандартами гуманітарного права, які встановлюють відповідальність за воєнні злочини, зокрема Римський статут МКС, а також закріпила визначення окремих з цих злочинів у власному кримінальному законодавстві, вважаємо за доцільне закріпити у чинному КК України поняття «воєнний злочин».

4. На підставі порівняльно-правового аналізу воєнних злочинів у статутах міжнародних кримінальних трибуналів, Римського статуту та КК України встановлено спільні та відмінні риси.

До спільних рис належать: 1) спільна міжнародно-правова база, яка регламентує їх основу; 2) наявність однакових видів злочинів у переліках, вміщених у статутах міжнародних кримінальних трибуналів, Римському статуті та кримінальному законодавстві України; 3) закріплення індивідуального підходу до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів; 4) не застосування строків давності щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів; 5) визначення позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі основними різновидами покарань за вчинення воєнних злочинів.

Відмінними рисами є: 1) різні підходи до визначення поняття «воєнний злочин»; 2) відмінності у визначенні переліку та кваліфікації воєнних злочинів; 3) встановлення індивідуальної відповідальності для фізичних осіб, які займають окремі посади (для КК України та Римського статуту МКС характерно, для статутів міжнародних кримінальних трибуналів – ні); 4) різні підходи до закріплення колективної відповідальності за воєнні злочини (для статутів міжнародних кримінальних трибуналів та Римського статуту – характерно, натомість у чинному українському законодавстві не регламентовано можливість її застосування, хоча й прямо не заперечено);

5) різні додаткові покарання за вчинення воєнних злочинів для всіх актів, відмінні від позбавлення волі на певний строк чи довічного позбавлення волі; 6) різні підходи до визнання сексуального насильства різновидом воєнних злочинів (Римський статут визнає, інші акти – ні); 7) відмінність підходів до створення спеціалізованих судів щодо розгляду справ про воєнні злочини; 8) уповноважені на розгляд справ про воєнні злочини суди мають різну юрисдикцію відповідно до статутів міжнародних кримінальних трибуналів, Римського статуту і кримінального законодавства України.

5. Проведений аналіз кримінальної відповідальності за воєнні злочини за КК України показав наявність певних прогалин у кримінальному законодавстві.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Стандарти Міжнародного кримінального суду щодо практики притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини

Збройний конфлікт, розпочатий та підтримуваний РФ на території України, починаючи з 2014 року створив нові виклики для системи як міжнародного, так і національного правосуддя. З 2015 року Міжнародний кримінальний суд попередньо вивчає як події на території Криму, так і на сході України, щоб визначити, чи є розумні підстави для відкриття повноцінного розслідування з метою притягнення до відповідальності винних осіб за найтяжчі злочини. Однією з таких підстав, яку оцінює Суд, є спроможність національної правоохоронної та судової систем самостійно розслідувати і притягати до відповідальності за найтяжчі злочини, вчинені в зоні конфлікту на території України – принцип комплементарності, за яким діє МКС [71]. Крім того, як зауважує О. Кваша, від початку широкомасштабного вторгнення РФ на територію України до 2025 року зареєстровано понад 143 тис. воєнних злочинів. На жаль, агресія триває і після звільнення тимчасово окупованих територій України відкриваються нові факти злочинів [79]. Це вказує на необхідність дослідження механізму притягнення до кримінальної відповідальності Міжнародним кримінальним судом.

Міжнародний кримінальний суд – це єдиний постійно діючий міжнародний судовий орган, створений для переслідування винних (осіб) у випадках вчинення ними найтяжчих порушень гуманітарного права [7, с. 55]. Відмінність МКС від інших судів демонструється тим фактом, що це перший і на цей час єдиний постійний міжнародний кримінальний суд, який діє та виносить рішення відповідно до міжнародної угоди – Римського статуту. Суд

розташований у Гаазі. Робочими мовами МКС є французька та англійська, а офіційними – англійська, китайська, французька, іспанська, російська та арабська [69].

Міжнародний кримінальний суд був створений для заповнення прогалин в міжнародному праві та забезпечення переслідування і покарання за найтяжчі міжнародні злочини. Під час конфліктів упродовж ХХ ст. були скоєні деякі з найжахливіших злочинів. На жаль, багато з цих порушень міжнародного права лишилися безкарними. Нюрнбернський і Токійський трибунали були засновані після Другої світової війни. У 1948 році після ухвалення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього Генеральна Асамблея ООН визнала існування потреби у постійному міжнародному суді, щоб розглядати щойно скоєні подібні злочини [30]. Саме тому в 1998 році в Римі було скликано дипломатичну конференцію, за результатами якої внаслідок складних переговорів ухвалено Римський статут МКС, який набув чинності 1 липня 2002 року.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 № 3909-IX визначено, що Римський статут – це міжнародний договір, який країни підписують і ратифікують, щоб на них поширювалася юрисдикція суду. На цей час до складу суду входять 125 держав-членів після нещодавнього приєднання України (з 1 січня 2025 року набув чинності зазначений Закон України) [76].

Деякі держави не є членами МКС, зокрема Сполучені Штати Америки, РФ, Китай та Ізраїль. Їх відмова від ратифікації Римського статуту створює один із найбільших викликів для глобальної ефективності суду. За понад 20 років існування судді МКС видали 60 ордерів на арешт та домоглися 11 вироків. Одна із гучних справ стосується колишнього президента Філіппін Родріго Дутерте, якого було заарештовано за звинуваченням у вбивстві, пов'язаному з його суперечливою «війною з наркотиками», яку він вів, перебуваючи на посаді. Крім того, МКС видав ордер на переслідування

В. Путіна та М. Львової-Белової за вчинення воєнних злочинів у березні 2023 року.

Як зауважує І. В. Гловюк, відповідно до принципу комплементарності МКС вживає заходів лише тоді, коли держава не переслідує злочинця у судовому порядку або не може цього зробити. Міжнародний кримінальний суд не замінює національні судові органи, а доповнює їх [16, с. 87]. Це положення підтверджено у ст. 5 (2) Римського статуту, де зазначено, що МКС має матеріальну юрисдикцію (*rationae materiae*) для переслідування чотирьох типів злочинів, визначених злочинами за міжнародним правом: злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії [80, с. 370]. Злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, не підлягають строку давності. Юрисдикція охоплює злочини, скоєні на території держав – учасниць Римського статуту. Статут дозволяє державі, яка не є учасницею, визнати юрисдикцію Суду щодо певного злочину.

Структура МКС визначена у ст. 34 Римського статуту, де зазначено, що суд складається з таких органів:

- 1) Президія;
- 2) Судові відділи (дехто іменує їх судовими палатами);
- 3) Офіс Прокурора;
- 4) Секретаріат [53, с. 345].

Міжнародний кримінальний суд складається із 18 суддів, яких обирає Асамблея держав-учасниць відповідно до їх кваліфікації, неупередженості і чесності строком на 9 років без права поновлення. Судді забезпечують справедливий судовий розгляд та виносять рішення, а також видають ордери на арешт або повістки про явку, залучають жертв до участі в судових засіданнях, видають накази щодо вжиття заходів захисту свідків тощо. Також судді обирають зі свого складу Голову МКС та двох віцеголів, які його очолюють [125, с. 496].

Голову МКС та двох його віцеголів обирають абсолютною більшістю голосів суддів МКС на трирічний термін або до часу завершення строку їх

повноважень на посаді судді МКС, якщо такий строк закінчується раніше. Їм надається право бути переобраними повторно. Голова МКС із двома віцеголовами утворюють Президію МКС, на яку покладаються повноваження стосовно належного управління справами суду, крім діяльності Офісу Прокурора. Реалізуючи свої повноваження, Президія координує дії з Офісом Прокурора та реалізовує інші важливі функції, пов'язані із діяльністю МКС: створює палати (призначаючи до кожної певних суддів) і розподіляє справи, проводить судовий перегляд певних рішень Секретаря та укладає угоди про співпрацю в межах Суду з державами. Президія контролює роботу Секретаріату, а також підтримує зв'язки з державами та іншими організаціями, сприяє підвищенню обізнаності і розуміння Суду громадськістю через зовнішні зв'язки.

Судова система Суду складається з трьох відділів:

- 1) відділу досудового розслідування Палати досудового розгляду;
- 2) відділу судового розгляду Судової палати;
- 3) відділу апеляційного розгляду Апеляційної палати [53, с. 345].

Зокрема, відділ досудового розслідування (Палата досудового розгляду) відіграє важливу роль на першому етапі судового провадження та приймає рішення про підтвердження звинувачень проти потенційного обвинуваченого. Зазвичай до кожної справи долучаються 3 судді. Відділ виконує такі повноваження:

вирішує, чи є достатньо доказів для розгляду справи, за їх наявності – підтверджує обвинувачення та передає справу до суду;

видає ордери на арешт або повістки для подання апеляції;

відповідає за збереження доказів, захист підозрюваних та охорону інформації, що впливає на національну безпеку;

стежить за дотриманням прав всіх осіб на етапі досудового розслідування, включно з підозрюваними, потерпілими та свідками;

забезпечує заходи захисту для жертв та свідків;

допомагає призначити адвоката і надає іншу підтримку для сторони захисту;

забезпечує, щоб осіб не утримували під вартою протягом необґрунтованого періоду до судового розгляду через невинувдану затримку з боку Прокурора, та вирішує питання щодо клопотань про тимчасове звільнення до судового розгляду;

вирішує питання про оскарження юрисдикції або допустимості справи тощо [124].

Після підтвердження звинувачень відділ судового розгляду (Судова палата) виконує такі повноваження:

проводить справедливі судові процеси;

вирішує, чи є достатньо доказів, щоб довести поза розумним сумнівом, що обвинувачений винний згідно з висунутим звинуваченням;

виносить вирок винним та оголошує його публічно;

видає наказ про відшкодування збитків жертвам, включно з реституцією, компенсацією та реабілітацією.

Судовий розгляд зазвичай здійснюють 3 судді у кожній справі.

Якщо Прокурор або засуджена особа оскаржують рішення відділу судового розгляду (Судової палати), відділ апеляційного розгляду (Апеляційна палата) може прийняти рішення про скасування або зміну рішення чи вироку або призначити новий розгляд справи іншим відділом (палатою).

Відділ апеляційного розгляду (Апеляційна палата) складається із голови та чотирьох суддів (разом 5 суддів) [124].

У ст. 42 Римського статуту мова йде про Офіс прокурора – незалежну структуру МКС, якій надано повноваження стосовно кримінального переслідування підозрюваних у вчиненні злочинів осіб та висунення їм обвинувачень. Очолює Офіс Прокурора МКС Головний прокурор, який також має одного головного заступника і трьох заступників, які є керівниками трьох його відділів:

відділу юрисдикції;

відділу обвинувачення;
відділу розслідувань [145].

Специфіка Офісу Прокурора МКС зумовлена тим, що Головного прокурора та всіх його заступників обирає Асамблея держав-учасниць строком на 9 років, а не призначає МКС. Прокурори не підлягають повторному обранню та не можуть бути представниками однієї держави.

Статут МКС передбачає три способи початку розслідування: Прокурор може розпочати розслідування на підставі повідомлення держави-учасниці, за умови, що продемонстровано ситуацію, яка вказує на вчинення одного або кількох злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду; Прокурор може розпочати розслідування за запитом Ради Безпеки ООН, в якому описано ситуацію, що вказує на вчинення злочину згідно з розділом VII Статуту ООН; Прокурор діє *ex officio (propriu moto)*, якщо з політичних причин ні держава-учасниця, ні Рада Безпеки ООН не бажають представити ситуацію Прокурору.

Таким чином, надання Прокурору дозволу діяти за власною ініціативою є виразом аполітичності ефективності Суду, а також одночасно незалежності Офісу Прокурора. Однак цю дію не можна вважати «початком розслідування» у вузькому сенсі цього слова, швидше попереднім вивченням справи, яке ініціює весь процес вивчення інформації, отриманої Прокурором.

Як зазначають Т. В. Корнякова та М. С. Владимірова, спочатку Офіс Прокурора МКС попередньо аналізує отримані матеріали та інформацію про злочин, щоб визначити їх відповідальність юрисдикційним вимогам для проведення розслідування. Якщо Офіс Прокурора доходить висновку, що випадок відповідає юрисдикційним вимогам, то проводить розслідування цього випадку. Якщо розслідування дає достатньо доказів для видачі ордерів на арешт, Офіс Прокурора звертається до Палати досудового розгляду з проханням про видачу ордера або виклик до МКС. Після того, як обвинуваченого було заарештовано або викликано до суду, Офіс Прокурора висуває свої звинувачення та докази Палаті досудового розгляду, а остання

визначає, чи підтверджувати звинувачення. Після підтвердження звинувачень Офіс Прокурора веде повне обвинувачення в суді. Якщо за результатами досудового розслідування Прокурор визначить, що немає достатніх підстав для висунення обвинувачень, він повідомляє Відділ досудового розгляду та державу-доповідача про своє рішення та його причини [40, с. 173].

Секретаріат відповідає за адміністрування та обслуговування МКС, не пов'язане з винесенням судових рішень, з урахуванням повноважень Прокурора. Секретаріат очолює Секретар МКС, який є основною адміністративною посадовою особою. Під час виконання функцій Секретар безпосередньо підпорядкований Голові МКС. Секретар та його заступник повинні мати високі моральні якості і відповідну компетентність, а також демонструвати відмінні знання та володіння принаймні однією робочою мовою МКС. Секретаря обирають абсолютною більшістю суддів таємним голосуванням з урахуванням рекомендацій Асамблеї держав-учасниць. У разі потреби судді можуть обрати заступника Секретаря за тією ж процедурою з урахуванням рекомендації Секретаря. Секретар та його заступник обіймають посади протягом 5 років і можуть бути переобрані.

У межах Секретаріату Секретар створює відділ у справах потерпілих та свідків. У ході консультацій з Офісом Прокурора відділ забезпечує захисні заходи, заходи безпеки, консультування і надання іншої допомоги свідкам, потерпілим, які постають перед Судом, та іншим особам, яким загрожує небезпека через свідчення, надані свідками. Відділ наймає психологів, що спеціалізуються на психологічних травмах, зокрема пов'язаних із сексуальним насильством.

Члени Суду, які проживають на території будь-якої держави-учасниці, мають право на привілеї та імунітети. Судді, Прокурор, заступники Прокурора та Секретар, виконуючи свої службові обов'язки для МКС, мають ті ж привілеї та імунітети, що й глави дипломатичних місій. Цей імунітет продовжує діяти навіть після закінчення терміну їхніх повноважень, оскільки проти них не може бути порушено жодне переслідування за будь-які заяви, зроблені ними усно чи

письмово, або за будь-які дії під час виконання ними своїх службових обов'язків.

Адвокати підозрюваного/обвинуваченого – це незалежні особи, які не є співробітниками МКС. Адвокати повинні мати кваліфікацію в контексті розгляду справ МКС [155].

Крім того, Секретаріат надає низку послуг для підтримки роботи груп захисту в отриманні юридичних консультацій та допомоги юрисконсульта виключно зі сприянням захисту конфіденційності, наданням підтримки під час слідчих дій, які проводять на місцях, допомогою заарештованим особам, особам, яких опитує прокуратура, та обвинуваченим. Суд також забезпечує необхідні умови для підготовки груп захисту до розгляду справ та надає іншу логістичну підтримку. Система правової допомоги Суду гарантує, що Суд оплачує розумні витрати на юридичне представництво особам, які не мають достатніх коштів для його оплати.

У Суді групи захисту можуть скористатися допомогою Офісу громадського захисту, створеного Регламентом Суду. Офіс громадського захисту є незалежним входить до складу Секретаріату виключно з адміністративної точки зору [139, с. 169]. Ця незалежність є необхідною умовою для виконання мандату щодо надання допомоги командам у проведенні юридичних досліджень та консультацій, а також для просування заяв від імені підозрюваних, які не мають представника, або з конкретних питань. Така незалежність дає змогу Офісу працювати без будь-якого тиску та зберігати адвокатську таємницю. Офіс також відіграє важливу роль у зміцненні прав захисту в судових процесах, забезпечуючи адвокатську діяльність на різних рівнях та беручи участь у спеціалізованих зустрічах з допоміжними органами Асамблеї держав-учасниць та неурядовими організаціями [155].

На цей час МКС розглядає 33 справи, причому в деяких випадках підозрюваних було більше одного. Судді МКС видали 61 ордер на арешт. Завдяки співпраці з боку держав 22 особи затримані та постали перед Судом. Однак 30 осіб залишаються на волі. Звинувачення із восьми осіб було знято

через їхню смерть. Судді МКС також видали 9 повісток про явку до суду та винесли 11 обвинувальних вироків та 4 виправдувальні [120].

На основі вищевикладеного вважаємо за доцільне виокремити такі процесуальні етапи судочинства МКС:

- 1) попереднє вивчення;
- 2) розслідування;
- 3) попередній (досудовий) розгляд;
- 4) судовий розгляд;
- 5) апеляційний розгляд;
- 6) примусове виконання рішення суду.

Розглянемо кожен процесуальний етап судочинства МКС окремо та визначимо їх особливості.

Попереднє вивчення. Розпочинається попереднє вивчення відразу після того, як в Офіс Прокурора надходять:

інформація, надіслана окремими особами або групами, державами, міжурядовими або неурядовими організаціями щодо вчинення злочину, який входить до юрисдикції МКС;

звернення від держави-учасниці або Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй;

декларація, подана державою про прийняття здійснення юрисдикції МКС відповідно до ст. 12 (3) його Статуту [136].

Після того, як ситуацію, визначено одним із вище вказаних способів відповідно до чинників, викладених у ст. 53 (1) (a) – (c) Статуту МКС, Прокурор встановлює правову основу для попереднього розслідування. Ця стаття передбачає, що в ході визначення наявності достатніх підстав для проведення розслідування ситуації Прокурор має враховувати: юрисдикцію (часову, територіальну, предметну та персональну), допустимість (взаємодоповнюваність і тяжкість) та інтереси правосуддя [136].

Зауважимо, що вимоги до початку розслідування мають такі особливості: часова – МКС може здійснювати юрисдикцію лише щодо злочинів, скоєних

після 1 липня 2002 року (дати набрання чинності Римським статутом). Якщо ймовірні злочини сталися до цієї дати, справа не може бути розглянута в МКС; територіальна – МКС може здійснювати юрисдикцію лише на території держав-учасниць, держав-неучасниць, які погодилися на юрисдикцію, або держав-неучасниць, якщо документи щодо них передані до Суду Радою Безпеки ООН. Якщо ймовірні злочини були скоєні в державі, яка не відповідає цим вимогам, справа не може бути розглянута в МКС. Також справа, подана до розгляду МКС, має відповідати критеріям територіальної юрисдикції, якщо держава прямо не визнала юрисдикцію МКС *ad hoc* або немає рішення Ради Безпеки ООН; предметна – ймовірний злочин має бути або воєнним злочином, або злочином проти людяності, або геноцидом, як це визначено в Римському статуті. Якщо ймовірний злочин не підпадає під одне з цих визначень, справа не може бути розглянута в МКС.

Як зауважують М. А. Суховерський та О. В. Стратій, персональна юрисдикція МКС – Суд може розслідувати злочини та переслідувати лише «фізичних осіб», яким на момент вчинення злочину виповнилося 18 років [84, с. 296]. Міжнародний кримінальний суд не може розслідувати або переслідувати уряди, корпорації, політичні партії чи повстанські рухи, але може розслідувати діяльність осіб, які є членами таких груп. Також МКС може здійснювати юрисдикцію лише щодо громадян держави, що підпадає під юрисдикцію Суду (наприклад, держави-учасниці; держави, що не є учасницею, але погоджується на юрисдикцію або була направлена Радою Безпеки ООН).

Навіть коли часові, територіальні, предметні та персональні юрисдикційні вимоги виконано, Римський статут обмежує типи справ, «допустимі» до розгляду в МКС. Прокурор МКС має визначити, чи інший суд (національний або міжнародний) належно розслідує та здійснює кримінальне переслідування за ймовірні злочини (цю концепцію названо «комплементарністю»), і чи є ймовірні злочини найтяжчими (цю концепцію названо «тяжкістю»).

Принцип «комплементарності» означає, що МКС «доповнює» діяльність інших судів, які мають юрисдикцію щодо ймовірних злочинів. Цей принцип

робить МКС «судом останньої інстанції». Прокурор МКС повинен визначити, чи інший суд «дійсно здатний та бажає» розслідувати і потенційно порушувати справу, чи вже це зробив. Якщо інший суд належно розслідує або порушує справу щодо ймовірних злочинів, справа не може бути розглянута в МКС.

Вчинені злочини, що передбачають кримінальну відповідальність за Римським статутом, мають належати до юрисдикції МКС, вважатися найтяжчими злочинами і стосуватися до геноциду, злочинів проти людяності, злочинів агресії та воєнних злочинів. Прокурор МКС визначає ступінь тяжкості ймовірних злочинів, враховуючи їх масштаб, специфіку, спосіб вчинення та наслідки.

Навіть коли вимоги щодо юрисдикції та допустимості виконано, Прокурор МКС має право визначати, чи відповідає продовження справи в МКС «інтересам правосуддя». Прокурор може вирішити не продовжувати розслідування або кримінальне переслідування, якщо є вагомі підстави вважати, що це не відповідає інтересам правосуддя [116].

Досліджуючи цей етап, В. І. Осіпов зазначає, що в його ході передбачено виконання таких дій:

- 1) збирання інформації та первинного оцінювання підстав для початку розслідування;
- 2) встановлення юрисдикції МКС щодо конкретної справи;
- 3) оцінювання допустимості цієї справи (відповідно до принципу комплементарності);
- 4) подання запиту в палату попереднього провадження для затвердження розслідування [56, с. 316].

Якщо вимоги для початку розслідування дотримані, розпочинається наступна стадія – розслідування. Якщо вимоги для початку розслідування не виконані або ситуація чи злочини не підпадають під юрисдикцію МКС, прокуратура МКС не може проводити розслідування.

Розслідування. Офіс прокурора МКС після прийняття рішення про початок офіційного розслідування йменує справу, яка розглядатиме ситуацію

(наприклад, ситуація в Лівії). Як зазначає В. І. Осіпов, розслідування – це одна із основних стадій у роботі МКС, що визначає, чи є достатньо підстав для початку судового розгляду, забезпечує збирання та аналіз доказів, а також захист прав усіх сторін процесу» [56, с. 315].

Під час розслідування Прокурор збирає як найбільше інформації, щоб розкрити правду про ймовірний злочин, а також визначити, хто найбільш відповідальний за його вчинення. Розслідування може включати:

- огляд місця скоєння ймовірного злочину;

- збирання доказів, наприклад, даних мобільних телефонів, електронних листів, перехоплень радіозв'язку, відео, фотографій, протоколів зустрічей, військових та поліцейських переговорів, промов та судово-медичних матеріалів, наприклад звітів про ексгумацію, тощо;

- опитування свідків та потерпілих;

- консультації з відповідними експертами і спеціалістами;

- аналіз фінансових операцій.

Прокурор юридично зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів для збирання всіх доказів, що стосуються ймовірного злочину, включно з викривальними та виправдними доказами. При цьому що Офіс Прокурора МКС не може діяти односторонньо, оскільки через відсутність власної поліції чи незалежних правоохоронних органів, тому його працівники не можуть в'їжджати на територію суверенних країн або отримувати докази на території цих країн без їх дозволу. Як наслідок, МКС та його органи, зокрема Офіс Прокурора, залежать від співпраці та допомоги країн, які сприяють їм у розслідуванні та кримінальному переслідуванні.

Зауважимо, що відповідно до наказу Генеральної прокуратури України від 07.06.2024 № 136 у структурі Офісу Генерального прокурора України створено Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора. Основними функціями цього Департаменту визначено: в межах компетенції здійснення взаємодії з МКС,

іншими міжнародними судовими установами та їх органами у ході співпраці з Департаментом міжнародного співробітництва [65].

Через триваючу збройну агресію РФ щодо України співпраця та допомога відображаються у таких діях:

наданні доступу до документів та інших доказів;

дорученні місцевому персоналу надавати допомогу співробітникам Офісу прокурора;

наданні допомоги у пошуку свідків та потерпілих;

наданні допомоги у виявленні місць злочинів.

До початку судового розгляду Прокурор має розкрити для захисту основну кількість доказів, зокрема всі докази, на які Прокурор має намір посылатися в суді, а також будь-які докази, які вказують на невинуватість обвинуваченого або впливають на достовірність доказів обвинувачення.

Зібрані докази мають давати достатні підстави вважати, що особа є винною у вчиненні злочину, а Прокурор МКС може звернутися до відділу досудового розслідування із проханням видати повістку або ордер на арешт. Повістку видають, якщо відділ досудового розгляду переконаний, що особа з'явиться в залі суду, і може містити умови, достатні для забезпечення явки цієї особи. Ордер на арешт може бути виданий, якщо відділ досудового розгляду вважає, що арешт особи необхідний для забезпечення її явки до суду, а також якщо судді вважають це необхідним, щоб особа не перешкоджала розслідуванню, або щоб запобігти продовженню скоєння особою злочинів, подібних до тих, у скоєнні яких її підозрюють. Виконання ордера на арешт залежить від співпраці країни, де перебуває втікач, та її поліцейських сил, адже МКС не має власних поліцейських сил.

З практики відомо про різні результати такої співпраці. Наприклад, у справі президента Судану Омара аль-Башира МКС видав два ордери на арешт – за злочини проти людяності, воєнні злочини та геноцид. Проте президент аль-Башир досі не заарештований, хоча ордери на арешт зменшили кількість країн, у які він може безпечно подорожувати, але фактично він з'являється в

багатьох країнах, включно з країнами – учасницями МКС. Суд над аль-Баширом не відбудеться, доки Судан або інша країна не буде готова заарештувати його та передати МКС [152].

Попри певні труднощі в окремих випадках, у багатьох інших випадках співпраця є більш успішною. Так, зокрема, 23 травня 2008 року відділ досудового розгляду видав ордер на арешт президента і головнокомандувача Армії визволення Конго Жан-П'єра Бемби з Центральноафриканської Республіки. Після його арешту наступного дня, 1 липня 2008 року, бельгійський суд постановив, що Ж.-П. Бембу слід передати до МКС. Наказ бельгійського суду було виконано, і Ж.-П. Бемба вперше постав перед МКС 4 липня 2008 року [151].

Важливим для України у механізмі притягнення до кримінальної відповідальності МКС стало видання 22 лютого 2023 року за поданими Офісом прокурора клопотання стосовно ордерів на арешт В. Путіна та М. Львової-Бєлової, однак їх також досі не виконано [117]. Цей механізм не завжди є ефективним, адже у вересні 2024 року В. Путін здійснив державний візит у Монголію, яка є країною - членом МКС. У Римському статуті, ратифікованому Монголією, визначено зобов'язання юридично співпрацювати з МКС, тобто арештувати В. Путіна, однак цього не відбулося. Це вказує на відсутність у МКС механізму примусу, тобто власних силових структур для реалізації виданого ордеру на арешт, натомість зобов'язання з виконання ордеру на арешт покладається на країни - члени МКС.

Схожа ситуація спостерігається і з іншими ордерами на арешт російських політичних та військових високопосадовців, виданих МКС: генерал-лейтенанта збройних сил РФ С. Кобилаша (05.03.2024), адмірала військово-морських сил РФ В. Соколова (05.03.2024), міністра оборони РФ С. Шойгу (24.06.2024), начальника генерального штабу збройних сил РФ та першого заступника міністра оборони РФ В. Герасимова (24.06.2024) [140].

Коли відбулася перша явка особи до МКС, справа переходить на наступну стадію – стадію досудового (попереднього) розгляду.

Попередній (досудовий) розгляд. Після першої явки особи відділ досудового розгляду має провести слухання протягом розумного періоду часу (зазвичай протягом 60 днів), щоб підтвердити або скасувати звинувачення, висунуті Прокурором. Відділ досудового розгляду може:

- 1) підтвердити обвинувачення та направити справу у відділ судового розгляду для подальшого розгляду (на цьому етапі особа стає «Обвинуваченим»);
- 2) зняти обвинувачення та звільнити особу;
- 3) призупинити слухання, щоб звернутися до Прокурора МКС з проханням надати додаткові докази або змінити обвинувачення з урахуванням наданих доказів [98].

В контексті підтвердження звинувачень О. О. Луценко зазначає, що у разі відхилення звинувачення Прокурор МКС може надати додаткові докази пізніше, щоб переконати відділ досудового розгляду у необхідності підтвердження початкових звинувачень, або Прокурор МКС може розпочати весь процес спочатку з іншими обвинуваченнями [49, с. 176].

Коли відділ досудового розгляду підтвердив обвинувачення та направив справу у відділ судового розгляду, розпочинається наступна стадія судочинства МКС – стадія судового розгляду.

Судовий розгляд. Відділ судового розгляду зобов'язаний проводити справедливий та швидкий судовий розгляд, спрямований на захист прав обвинуваченого, потерпілих, свідків та інших осіб. Існує презумпція, що судові засідання мають бути відкритими для публіки. Судовий розгляд може відбуватися у закритому засіданні, якщо це необхідно для захисту свідків або конфіденційності через розгляд делікатних питань [49, с. 177].

Першим кроком судового розгляду є надання Офісу прокурора можливості представити свої докази, щоб довести вину обвинуваченого поза розумним сумнівом. Адвокати захисту мають право перевірити переконливість доказів, наданих Офісом прокурора. Після надання всіх доказів Прокурором

захист може надати власні докази. Прокурору дозволено перевірити переконливість доказів захисту.

Потерпілим дозволено давати свідчення в Суді. Потерпілі можуть свідчити як свідки, викликані Прокуратурою, а також незалежно від Прокуратури. Представникам потерпілих дозволено надавати докази на підтвердження або для демонстрації недостовірності доказів, наданих Прокуратурою та захистом [49, с. 177].

Зауважимо, що потерпілі можуть брати участь майже в кожному етапі судового процесу в МКС, адже згідно з Римським статутом потерпілі мають право бути представленими адвокатом, мають право на захисні заходи, отримання повідомлень про слухання, висловлення своїх думок та занепокоєння під час провадження:

упродовж досудового розгляду потерпілі можуть подавати суддям письмові заяви та робити усні заяви з будь-яких питань, що стосуються їхніх інтересів;

під час судового розгляду потерпілі можуть надавати докази, ставити запитання свідкам, включно з обвинуваченим, та особисто з'являтися для надання свідчень;

після винесення обвинувального вироку потерпілі можуть оскаржити рішення щодо відшкодування збитків [116].

Представникам потерпілих також можуть робити письмові й усні зауваження, якщо Суд їм це дозволяє.

Також слід звернути увагу й на права підсудного/обвинуваченого. Кожен підсудний має право на публічний справедливий судовий розгляд, що проводиться неупереджено та в умовах повної рівності. Римський статут надає підсудному певні права, зокрема:

бути поінформованим про звинувачення;

мати достатньо часу та можливостей для підготовки свого захисту;

бути судимим без невиправданої затримки;

вільно обирати захисника;

допитувати свідків та надавати докази;

не бути примушеним давати показання або визнавати вину;

зберігати мовчання;

отримувати від Прокурора докази, які, на його думку, вказують або мають на меті довести невинуватість обвинуваченого або пом'якшити вину обвинуваченого;

мати можливість стежити за судовим процесом мовою, яку він повністю розуміє, а отже, мати перекладача та переклади за потреби [155].

Після завершення судового розгляду по суті відділ судового розгляду переходить до закритої наради для винесення рішення про винуватість чи невинуватість обвинуваченого. У разі винуватості обвинуваченого відбувається оприлюднення вироку у письмовій формі з обґрунтуванням мотивів прийняття рішення. Якщо обвинуваченого засуджено, відділ судового розгляду (Судова палата) може зобов'язати обвинуваченого виплатити потерпілим компенсацію.

У разі засудження обвинуваченого йому призначають основне, а зважаючи на тяжкість злочинів та роль засудженої особи у цих злочинах, може бути призначене ще й додаткове покарання. До основних видів покарання належать:

позбавлення волі на строк до 30 років;

довічне позбавлення волі у випадках, коли це виправдано виключною тяжкістю злочину та індивідуальними обставинами особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

На додаток до основного виду покарання можуть бути призначені:

штраф;

конфіскація доходів, майна та активів, отриманих прямо чи опосередковано внаслідок злочину [52].

Якщо МКС засуджує обвинуваченого, то також може зобов'язати його відшкодувати завдану шкоду жертвам. Відшкодування може бути призначене лише за ті злочини, за які обвинуваченого було засуджено. Відшкодування може бути присуджено окремим особам або колективним організаціям.

Відшкодування може мати різні форми, включно реабілітацією, компенсацією та реституцією.

Окрему увагу слід приділити практиці МКС із присудження відшкодування шкоди потерпілим. Першим показовим прикладом була справа Жермена Катанги, пов'язана з нападом повстанців під його командуванням на село Богоро у східній частині Демократичної Республіки Конго, внаслідок чого постраждали близько 300 осіб. Постраждали вимагали компенсації у розмірі \$1 млн. [45].

Інше рішення – справа Томаса Лубанги, визнаного винним у вербуванні неповнолітніх до лав конголезьких збройних формувань. У цьому випадку було встановлено близько 3 тис. постраждалих (як чоловіків, так і жінок), яких у дитячому віці примусово залучили до ополчення. Суд визначив загальну суму відшкодування у \$10 млн. Однак згодом до відповідальності притягли ще одного обвинуваченого – Боско Нтаганду. Оскільки частина його злочинів стосувалася тих самих потерпілих, що й у справі Лубанги, суд вирішив розподілити між ними обов'язок сплати суми у \$10 міл. Водночас Нтаганду було визнано винним і в додаткових злочинах, зокрема сексуальному рабстві, примусових вагітностях та інших формах насильства щодо дітей-солдатів. З рештою його засуджено до 30 років ув'язнення та зобов'язано виплатити \$31,3 млн. компенсації [45].

Ще один прецедент стосується Ахмеда аль-Факі аль-Махді, який брав участь у знищенні історичних мавзолеїв у місті Тімбукту (Малі). Суд зобов'язав його компенсувати €2,7 млн. як окремим потерпілим, так і місцевій громаді загалом.

Найбільш резонансним за цим аспектом стало провадження проти Домініка Онгвена – одного з командирів угандійського угруповання «Армія опору Господа». У справі йдеться приблизно про 50 тис. жертв, і суд призначив суму компенсації у €52 млн. [45].

Втім, жоден із засуджених не зміг реально виплатити ці кошти. Саме тому ключову роль відіграє Цільовий фонд для жертв, який перебирає на себе фактичне забезпечення компенсацій.

Апеляційний розгляд. Як Прокурор МКС, так і захист мають право оскаржити рішення відділу судового розгляду (Судової палати) щодо винуватості чи невинуватості особи. Потерпілі та засуджена особа можуть оскаржити постанову про відшкодування збитків.

Апеляцію розглядають п'ять суддів відділу апеляційного розгляду (Апеляційної палати), які ніколи не є тими самими суддями, що й ті, хто виніс початковий вердикт. Відділ апеляційного розгляду (Апеляційна палата) вирішує, чи залишити оскаржене рішення в силі, змінити його чи скасувати. Прийняте відділом апеляційного розгляду рішення є остаточним, якщо цей відділ не прийме рішення про проведення повторного розгляду справи у відділі судового розгляду (Судовій палаті) за участі іншого складу з трьох суддів.

Остаточне рішення відділу судового розгляду (Апеляційної палати) є відправною точкою до переходу на стадію примусового виконання рішення суду.

Примусове виконання рішення суду. Примусове виконання рішень МКС відбувається в тих країнах, які погодилися виконувати вироки МКС. Для цього МКС та країни - учасниці Римського статуту укладають спеціальні угоди про співпрацю у виконанні покарань та стягненні компенсацій. При цьому, як зазначають В. М. Кузьменко та А. Ю. Піменова, «держави (в особі їх компетентних органів), що виконують вироки МКС, зобов'язані дотримуватися міжнародних стандартів поведіння із засудженими» [44, с. 86].

Під час виконання рішень МКС стосовно штрафів, конфіскаційних заходів або заходів із відшкодування збитків, завданих внаслідок вчинення злочинів, вагому роль відіграють сприяння країн (насамперед країн - учасниць Римського статуту) і вжиття цими країнами заходів, які мають на меті реалізувати вищевказані рішення. Відповідно до правила 217 Правил і процедури доказування МКС (далі – ППД), маючи на меті виконання рішень

щодо штрафів, конфіскаційних заходів або заходів із відшкодування збитків, які були завдані внаслідок вчинення воєнних злочинів, Президія Суду у разі потреби може ставити вимогу щодо дієвого сприяння виконанню рішень, а також надавати копії відповідних розпоряджень будь-якій країні, з якою «засуджений може мати безпосередній зв'язок в силу свого громадянства, доміциля чи звичайного місця проживання, або через місце перебування своїх активів і майна, або з якою потерпілий має зв'язок того ж характеру» [138].

Країні - виконавиці вироку МКС не надають права звільнити засуджену особу до закінчення терміну покарання за вироком, винесеним МКС. Тільки МКС, який може винести рішення із дотриманням вимог ст. 110 Римського статуту, має право на винесення постанови щодо звільнення засудженої особи до закінчення терміну покарання після заслуховування клопотання зацікавленої особи. Процесуальний порядок розгляду цього питання регламентований Розділом V Правил процедури та доказування МКС, а до критеріїв, які можуть стати причиною такого звільнення, належать:

поведінка засудженого в ув'язненні вказує на його щире каяття у вчинених злочинах;

поведінка засудженого вказує на подальшу можливість повернення в суспільство та відновлення нормального життя, при цьому береться до уваги той факт, чи не викличе дострокове звільнення засудженого напруження в суспільстві;

вчинення будь-яких значущих дій засудженим на користь потерпілих, при цьому враховуються всі наслідки дострокового звільнення для потерпілих і членів їхніх сімей;

особисті обставини засудженого, зокрема поганий стан здоров'я (як фізичного, так і психічного), а також його похилий вік [78].

На рівні двосторонніх домовленостей між МКС та країнами-учасницями Римського статуту, які погодилися на виконання рішень МКС, визначають порядок прийняття в'язнів, засуджених за вчинення злочинів МКС (ці домовленості є відповідними положеннями Римського статуту). Скерування

засуджених осіб для відбування покарання у вигляді позбавлення волі відбувається відповідно до засади «справедливого розподілу», закріпленої правилом 201 ППД, при цьому має бути взято до уваги думку засудженого (правило 203 ППД) [138].

Доставка засудженої особи до країни-виконавиці вироку відбувається тільки тоді, коли вирок набув статусу остаточного. У ході набуття рішенням статусу остаточного Президія МКС надсилає повідомлення призначеній державі, в якому інформує про своє рішення та направляє її компетентним органам пакет документів, який містив таку інформацію: прізвище, громадянство, дату і місце народження засудженої особи; остаточне рішення про засудження особи за вчинення злочину і копію винесеного вироку про це; тривалість покарання і дату його початку, а також термін, який ще не відбутий цією особою; після ознайомлення з думкою засудженої особи – будь-яку важливу інформацію про стан її здоров'я, зокрема необхідність лікування [44, с. 88-89].

У разі незгоди призначеної Президією Суду держави на прийняття особи для відбування покарання Президія має компетенцію призначити іншу країну для виконання вироку. Правилом 210 ППД закріплено процесуальний порядок зміни держави виконання вироку [78].

Зауважимо, що відповідно до ст. 106 Римського статуту за МКС закріплено повноваження з нагляду за виконанням покарань та умовами утримання під вартою осіб, яких суд засудив до позбавлення волі, на території держав, які погодилися прийняти для виконання покарань засуджених МКС осіб [78]. Всі інші важливі рішення, які стосуються виконання покарання, також приймає виключно суд, однак умови утримання засуджених осіб встановлює відповідно до національного законодавства держав, які прийняли засуджену особу для відбування покарання, яке має відповідати широко визнаним у міжнародному праві стандартам поводження з ув'язненими особами.

Ми погоджуємось з думкою В. М. Кузьменко та А. Ю. Піменова, які зауважують, що саме на стадії виконання вироків МКС виникає найбільше проблем, серед яких найпомітнішими є:

невідповідність національного законодавства держав, які погодилися на прийняття засуджених для відбування ними покарання на їх території, міжнародним стандартам поводження із засудженими;

складність імплементації міжнародних норм у внутрішнє право;

відсутність уніфікованого механізму виконання покарань;

небажання окремих держав брати на себе зобов'язання із прийняття засуджених МКС осіб для відбування покарання на їх території [44, с. 89].

Таким чином, кримінальне провадження та судочинство не тільки щодо воєнних злочинів, а й злочинів агресії, геноциду і злочинів проти людяності у межах діяльності МКС передбачає складну, багатоетапну процедуру, в ході якої вдається досягти справедливого судового розгляду, а також забезпечити невідворотність покарання осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів.

Зауважимо, що діяльність МКС у сфері переслідування воєнних злочинців – це важливий крок у боротьбі з безкарністю і формування глобальної системи притягнення винних у їх вчиненні осіб до кримінальної відповідальності. Саме послідовність і чітка структурованість процесу – від попереднього вивчення ситуації до примусового виконання вироку – забезпечують системний підхід до притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили найтяжчі злочини, у тому числі воєнні. Кожен із шести вказаних етапів (попереднє вивчення, розслідування, досудовий та судовий розгляди, апеляція, примусове виконання рішень) дають змогу досягти процесуальної впорядкованості і доказової обґрунтованості прийнятого МКС рішення. Незважаючи на складність та довготривалість процедур МКС, наявність проблем під час перебігу окремих етапів, а також виконання рішень, практика суду доводить, що міжнародне кримінальне судочинство – це не тільки ефективний механізм покарання осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, а й дієвий механізм відновлення справедливості для потерпілих.

Проте проблемним питанням залишається відсутність у МКС механізму примусового арешту воєнних злочинців за виданими ордерами, оскільки до його повноважень не належить управління уповноваженими на це правоохоронними органами відповідних держав. Виконання ордерів на арешт, виданих МКС, покладається на державу, яка ратифікувала Римський статут, тобто примусовий арешт за виданими ордерами залежить від політичної волі держав.

У контексті збройної агресії РФ проти України питання притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів набуло особливої актуальності. З огляду на масштабність та системність вчинення воєнних злочинів на території України впровадження досвіду МКС у практику притягнення до відповідальності та призначення покарання винним у вчиненні воєнних злочинів дуже важливе і може стати орієнтиром для побудови в Україні справедливого, незалежного й ефективного правосуддя.

Саме тому важливого значення набуло підписання 25 червня 2025 року у Страсбурзі Президентом України В. Зеленським та Генеральним секретарем Ради Європи А. Берсе Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [70].

З урахуванням проведеного аналізу пропонуємо впровадити у діяльність судових та правоохоронних органів України такі практики МКС щодо притягнення до кримінальної відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів, що сприятимуть удосконаленню їх діяльності:

створити спеціалізовані судові палати з розгляду справ про воєнні злочини;

внести доповнення у ст. 18 «Спеціалізація судів» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII щодо виділення окремої спеціалізації суддів з розгляду справ про кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

впровадити в Україні міжнародні стандарти збирання доказів вчинення воєнних злочинів;

запозичити практику європейських країн для створення оновленої комплексної системи захисту учасників кримінальних проваджень (свідків та потерпілих), особливо під час роботи з потерпілими та потенційними свідками на тимчасово окупованих територіях України;

створити єдину державну програму комплексного відшкодування шкоди потерпілим від воєнних злочинів (агресії, війни), оскільки часткові державні заходи на відшкодування шкоди існують, але повноцінної державної програми, що працює для всіх випадків вчинення воєнних злочинів та агресії, ще немає;

організувати і проводити навчання суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку взагалі та воєнних злочинів зокрема на базі Національної школи суддів України.

3.2. Імплементация норм Римського статуту в національне законодавство України щодо воєнних злочинів

Перш ніж аналізувати процес імплементации норм Римського статуту МКС у національне законодавство, коротко окреслимо поняття «імплементации» та її важливості в контексті ратифікації Україною положень Римського статуту МКС.

На цей час між науковцями триває дискусія стосовно дефініції «імплементация». Наприклад, І. О. Кучер зазначає, що як поняття «імплементация» (з лат. – наповнювати, виконувати, досягати, здійснювати) слід розуміти таку організаційно-правову діяльність держав, що має на меті реалізацію їх міжнародних зобов'язань [46, с. 475]. Натомість Н. В. Камінська та Є. В. Щербань вважають, що семантично найточніше поняття «імплементация» корелює з український відповідником «впровадження», тому як імплементацию положень Римського статуту МКС слід розуміти таку організаційно-правову державну діяльність, реалізація якої відбувається у законодавчо закріпленому порядку та до складу якої входять послідовні правові

та інші, зокрема організаційні, процедури, спрямовані на забезпечення здійснення юрисдикції МКС щодо осіб, які несуть відповідальність за злочини у порядку, який визначає Римський статут МКС [34, с. 54 – 55].

Ми погоджуємося із визначенням, запропонованим Н. В. Камінською та Є. В. Щербанем, адже, на нашу думку, імплементація охоплюється вжиття не тільки відповідних правових заходів з боку держави до впровадження норм міжнародного права у національне законодавство, а й організаційних заходів, зумовлених вжиттям правових заходів.

Стосовно вжиття правових заходів зауважимо, що у Римському статуті МКС не міститься прямої вимоги імплементації його положень у національне законодавство. Однак, зважаючи на те, що відразу після ратифікації Римського статуту МКС не настає його автоматичне виконання, відповідно до ст. 88 Статуту держава, яка його ратифікувала, має адаптувати власне законодавство таким чином, щоб сформувати на рівні національного законодавства всі процедури для максимально ефективної взаємодії з МКС.

Як зазначає В. В. Гутник, хоча формалізованого зобов'язання про імплементацію норм Римського статуту немає, такі держави на практиці вважають себе зобов'язаними провести імплементацію, зважаючи на особливу природу та завдання, покладені на МКС [20, с. 12].

Для України зобов'язання імплементації положень Римського статуту МКС у національне законодавство є похідними також від принципу співробітництва, яким встановлено обов'язок держави співпрацювати з МКС відповідно до Римського статуту і приймати двосторонні акти у цій сфері. Це означає що для можливості переслідування винних осіб та розслідування злочинів на національному рівні, а не на рівні МКС, Україна на рівні національного законодавства має закріпити процедури щодо проведення розслідувань та притягнення до відповідальності за дії, які вважаються злочинними відповідно до Римського статуту МКС. Це вказує, як зазначають М. В. Лошицький і Б. М. Тична, на «необхідність не лише юридично

ратифікувати Римський статут, а й ефективно імплементувати його положення у правову систему України» [48, с. 7].

Ще з 2014 року коли почалося російське вторгнення на територію України («гібридний» формат збройного конфлікту), виникли активні дискусії стосовно внесення змін у КК України та імплементатії у національне законодавство найтяжчих злочинів, передбачених у Римському статуті. Так, зокрема, народні депутати України ухвалили ряд важливих законодавчих ініціатив:

1) законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» від 20.12.2018 № 9438;

2) законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементатії норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» від 27.12.2019 № 2689;

3) законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» від 15.04.2022 № 7290.

Однак найбільш обговорюваними та дискусійними стали законопроекти, пов'язані саме з процесом ратифікації Римського статуту МКС.

Зауважимо, що Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 року. Процес ратифікації було призупинено у 2004 році, коли Конституційний Суд України визнав договір несумісним з Конституцією. Згодом, у 2016 році Україна внесла зміни до своєї Конституції, визнавши МКС, але жодних конкретних кроків не зробила до серпня 2024 року. Саме 15 серпня 2024 року Офіс Президента України вніс до Верховної Ради України пакет законів щодо ратифікації Римського статуту і змін до нього. Таким чином, 2024 рік – це не тільки рік довгоочікуваної ратифікації Римського статуту МКС Україною, а й час, з якого національне законодавство стало рухатися в бік утвердження міжнародних стандартів кримінального права, до якого наша держава пройшла складний шлях.

24 серпня 2024 року Президент України В. Зеленський підписав Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду» [76] та поправок до нього, після його ухвалення Верховною Радою 21 серпня 2024 року, що відкрило шлях для приєднання України до Статуту МКС. Внутрішній процес ратифікації передбачав ухвалення окремого законопроекту про його імплементацію, як це зазначено у ст. 9 «Ратифікація міжнародних договорів України» Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV.

9 жовтня 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку із ратифікацією Римського статуту МКС та поправок до нього» [72], що стало важливим кроком в імплементації положень цього міжнародного документа в законодавство України. 22 жовтня 2024 року Президент України В. Зеленський підписав цей закон, чим завершив внутрішній процес ратифікації.

25 жовтня 2024 року представники України передали на зберігання документ про ратифікацію Статуту МКС в ООН. Разом з документом про ратифікацію Римського статуту Україна також подала декларацію застосування ст. 124 Римського статуту про те, що «протягом семи років після набрання чинності Римським статутом для України вона не визнаватиме юрисдикцію МКС щодо злочинів, зазначених у ст. 8 (зі змінами), коли існує ймовірність того, що злочин був скоєний її громадянами» [157]. Це перший випадок, коли держава використовує ст. 124 таким чином.

Римський статут набрав чинності для України 1-го числа місяця після 60 днів після передачі на зберігання (ст. 126 Статуту МКС), тобто 1 січня 2025 року

Для нашої держави ратифікація Римського статуту МКС стосується таких важливих аспектів.

По-перше, це важливий крок у відповідь на численні воєнні злочини, які вчиняє РФ на території України. В умовах триваючої широкомасштабної війни

ратифікація Римського статуту МКС надала нашій державі ряд інструментів для можливого притягнення політичного та військового керівництва, а також військовослужбовців РФ до відповідальності за найтяжчі злочини, вчинені ними на території України щодо цивільного населення. Зважаючи на те, що Римським статутом МКС передбачена можливість створення інституту міжнародного кримінального правосуддя на доповнення до чинних національних правохисних систем, його ратифікація Україною вказує на те, що вказані інструменти відкривають доступ до ресурсів МКС та надають позитивні перспективи для притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, які вчинили воєнні злочини в Україні.

По-друге, ратифікація Римського статуту покладає на Україну не лише певний обсяг зобов'язань у процесі її співробітництва з МКС відповідно до поданих нею зобов'язань, а й створює для неї можливості як для повноправного члена бути залученою у діяльність МКС, зокрема наділяє її представницькими повноваженнями та правом голосу в Асамблеї держав-учасниць, а також можливістю висунення кандидатури, яка може увійти до складу суду.

По-третє, ратифікація Римського статуту – це важливий крок на шляху євроінтеграції України та виконання передбачених в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом міжнародних зобов'язань.

Нарешті, підвищується репутація України на міжнародній арені як країни, що цілком поділяє засади міжнародного правосуддя та прагне до відкритої співпраці, щоб забезпечити невідворотне притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів [92].

Ми також вважаємо, що ратифікація є важливим кроком у формуванні правової свідомості українців та встановленні пріоритетів із дотримання міжнародного права на прикладі країн-членів ЄС, проведенні якісних розслідувань міжнародних злочинів, притягненні до відповідальності винних та досягненні справедливості, а також запобіганні вчинення таких протиправних діянь у майбутньому.

Зауважимо, що незважаючи на ратифікацію Римського статуту, злочин агресії залишається поза юрисдикцією МКС. Така ситуація зумовлена тим, що згідно з Кампальськими поправками до Римського статуту МКС має юрисдикцію щодо злочину агресії лише за умови, що держава, яка атакує (держава-агресор), ратифікує Статут, або якщо Рада Безпеки ООН передає цю ситуацію до МКС. Це вказує на те, що Україні потрібно продовжувати створення спеціального міжнародного трибуналу для розслідування злочину агресії України, який матиме необхідну юрисдикцію [158].

Вважаємо, що однією з перешкод на шляху до ратифікації Римського статуту МКС було побоювання, що у разі його ратифікації українські військовослужбовці, залучені до виконання завдань за призначенням у зоні бойових дій, будуть притягнуті до відповідальності за воєнні злочини, скоєні під час захисту незалежності і територіальної цілісності України. Щоб вирішити цю проблему виконано такі кроки:

По-перше, враховуючи комплементарність МКС, Суд не розслідуватиме справи проти українських військовослужбовців, залучених до виконання завдань за призначенням у зоні бойових дій, якщо ці справи належно будуть розслідувані на національному рівні. Водночас, таке розслідування є необхідним, хоча й болісним, оскільки Україна зобов'язана розслідувати і визнавати не лише злочини, скоєні РФ, а й злочини, скоєні українськими військовослужбовцями, інакше звернення до МГП та дотримання загального міжнародного права, а також принципів правової демократичної держави будуть абсолютно необґрунтованими та однобокими. Це також вказує на готовність нашої держави нести відповідальність за порушення міжнародного права, на відміну від держави-агресора.

По-друге, Україна ратифікувала Римський статут, зробивши декларацію відповідно до ст. 124 Статуту, а це означає, що МКС не матиме юрисдикції за категорією воєнних злочинів щодо громадян України протягом семи років після її ратифікації. Це вказує на те, що наша держава має сім років для належного розслідування злочинів на національному рівні, щоб уникнути необхідності

передання справ до МКС. Також у контексті декларації слід розуміти, що протягом попередніх років співпраці України з МКС суд не вказував на необхідність притягнення українських військовослужбовців до відповідальності за воєнні злочини [158].

Як зазначають З. А. Загиней-Заболотенко та А. В. Шевчук, «діяльність Міжнародного кримінального суду ґрунтується на принципі комплементарності, відповідно до якого цей Суд в жодному разі не може підміняти собою національну юрисдикцію щодо воєнних злочинів. Міжнародний кримінальний суд, як це випливає з п. 2 і 3 ст. 17 Римського статуту, переймає розгляд справ про воєнні злочини лише якщо держава не може або не бажає розслідувати конкретну справу. Зважаючи на це Україна вже вибудувала власний вектор кримінально-правової політики – застосування засобів кримінально-правового реагування на факти вчинення воєнних злочинів російськими загарбниками. Ця політика унікальна на світовій арені, оскільки в багатьох випадках наша держава починає вибудовувати власний шлях вирішення проблем індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зокрема проблем кваліфікації та призначення покарання за ст. 438 КК України» [28, с. 6].

Через ратифікацію Римського статуту МКС та внесення змін і доповнень Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024 № 4012-IX [72] проаналізуємо внесені зміни і доповнення, спрямовані на узгодження положень КК України з положеннями Римського статуту МКС.

Зазначений закон закріпив засади універсальної юрисдикції особливо тяжких злочинів, до яких, серед інших, належать і воєнні злочини. Водночас дія закону про кримінальну відповідальність не пов'язана із місцем вчинення воєнного злочину, громадянством винної особи чи потерпілого, їх постійним місцем проживання, а також завданою національним державним інтересам шкодою та потребує внесення змін до ст. 8 КК України.

Доповнення КК України ст. 31¹ щодо кримінальної відповідальності військових командирів, а також інших осіб, які за своїми фактичними діями прирівнені до таких командирів, інших начальників, відповідає ст. 28 Римського статуту МКС [11]. Це означає, що у національне законодавство імплементовано інститут командної відповідальності.

Внесенням змін до ст. 49, 68, 69, 80, 96³, 96⁹ КК України законодавець унеможлиблює уникненню кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 437 – 439, 442, 442¹ КК України [72]. Саме це, на нашу думку, дало змогу закріпити покарання для осіб, які вчинили найтяжчі злочини з урахуванням вимог Римського статуту МКС.

Важливим кроком стала криміналізація деяких діянь передбачених з Римським статутом МКС, зокрема геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, а також закріплення змін щодо процедур розслідування таких злочинів. Наприклад, у новій редакції викладено ст. 442 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої:

- 1) позбавлення життя членів цієї групи;
- 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди;
- 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення;
- 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- 5) насильницьку передачу дітей з однієї групи в іншу [11].

Навіть прямі та публічні заклики до вище зазначених діянь, що мають на меті повне чи часткове знищення національної, расової, етнічної чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами щодо вчинення вказаних дій з метою подальшого їх розповсюдження, стають кримінально караними – за них передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Крім того, КК України доповнено ст. 442¹ «Злочини проти людяності», що відповідає положенням ст. 7 Римського статуту МКС. Ці зміни передбачають внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, закріплення положення про те, що слідчі органи безпеки будуть провадити досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 442¹ КК України [11]. Також це стосується закріплення спеціальної процедури досудового розслідування найтяжчих злочинів, зокрема воєнних. Так, внесено зміни до ст. 176, 183, 214 та 297¹ КПК України, виключено примітку у розділі IX² КПК України [43], що сприяє кращій співпраці України в особі її уповноважених органів з МКС.

До ст. 437 та 438 КК України також було внесено зміни у назвах: ст. 437 КК України, яка мала назву «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», змінено на «Злочин агресії»; ст. 438 КК України – «Порушення законів та звичаїв війни» на «Воєнні злочини». Це зумовлено імплементацією ст. 8 і 8bis Римського статуту МКС.

Україна продовжує приводити національне законодавство у відповідність до Римського статуту МКС. Так, Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях» від 17.06.2025 № 4499-IX, яким частину 1 доповнено словами «незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях» [73]. Внесення таких доповнень, на нашу думку, ще більше наближує закон України про кримінальну відповідальність до положень Римського статуту МКС.

Таким чином, за результатами аналізу імплементації положень Римського статуту МКС у КК України щодо кримінальної відповідальності за воєнний злочин, зокрема, можемо зробити висновок на прикладі воєнних злочинів про

часткову його відповідність Римському статуту. Підтвердженням такого висновку є поточна редакція ст. 438 КК України:

«1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі» [42].

Така редакція ст. 438 КК України має ознаки тільки сім форм воєнних злочинів, які містяться у ст. 8 Римського статуту МКС, що вказує, на нашу думку, на занадто узагальнене формулювання таких діянь. Частина 1 цієї статті містить бланкетне відсилання до «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», що потребує додаткового тлумачення положень цієї статті і їх роз'яснень, а також не дає змогу окреслити чіткий перелік воєнних злочинів, за які може наставати кримінальна відповідальність.

Саме на цей аспект звертав увагу Д. О. Коваль, вказуючи, що відсилання бланкетної диспозиції ст. 438 КК України до міжнародних договорів щодо «законів та звичаїв війни», згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України, не дає можливості встановити чіткий перелік цих договорів. Також вчений наголошує, що для якісного тлумачення доцільно не тільки конкретизувати перелік договорів, а й виокремити ті їх положення, які можуть вважатися кримінально караними у світлі ст. 438 КК України (які за рівнем

суспільної небезпеки та ступенем тяжкості досягають необхідного рівня для кваліфікації діяння як злочинного) [37]. Також варто враховувати, що під час тлумачення цієї бланкетної диспозиції серед всіх міжнародних договорів особливу увагу має бути приділено саме Римському статуту МКС.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що ст. 438 КК України потребує внесення змін, які дадуть змогу конкретизувати і розширити перелік воєнних злочинів відповідно до положень Римського статуту МКС.

Таким чином, підтримуючи точку зору вчених та висловлюючи власну щодо недосконалої редакції ст. 438 КК України, проведеним порівняльно-правовим аналізом щодо відповідальності за воєнні злочини, зокрема на прикладі ФРН стосовно імплементації у кримінальне законодавство положень ст. 8 Римського статуту МКС, пропонуємо внести зміни у закон України про кримінальну відповідальність.

1. Розширити перелік воєнних злочинів та кожен форму виокремити як кримінально протиправне діяння:

воєнні злочини проти особи (ст. 438 КК України);

воєнні злочини проти дітей (ст. 438¹ КК України);

воєнні злочини, пов'язані із примусовим переселенням населення (ст. 438² КК України);

воєнні злочини, пов'язані із використанням заборонених методів ведення війни (ст. 438³ КК України);

воєнні злочини, які полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни (ст. 438⁴ КК України);

воєнні злочини проти власності та культурних цінностей (ст. 438⁵ КК України);

воєнні злочини проти осіб, що входять до складу гуманітарних операцій, медичного та духовного персоналу, а також у зв'язку з неправомірним використанням захисної символіки (ст. 438⁶ КК України);

воєнні злочини проти здійснення правосуддя (ст. 438⁷ КК України).

Такий підхід до нормативного закріплення воєнних злочинів на рівні національного законодавства, як зазначають С. В. Клименко та О. Ю. Звонарьов, простежується у ряді країн, які протягом останнього часу використовують змістовне та системне формування кримінально-правових норм, що проявляється в їх класифікації [35, с. 398]. Хоча класифікація воєнних злочинів у різних країнах має відмінності, на рівні українського законодавства варто закріпити запропоновану нами класифікацію, що відповідає міжнародній практиці нормативного закріплення воєнних злочинів на національному рівні.

2. Пропонуємо викласти статті про воєнні злочини у такій редакції:

Стаття 438. Воєнні злочини проти особи

1. Вчинення під час міжнародного збройного конфлікту:

1) примушування військовополонених чи інших осіб, які перебувають під захистом, до служби у збройних силах держави-противника;

2) примушування громадян ворожої сторони до участі у збройному конфлікті проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі сторони, що воює до початку збройного конфлікту;

3) катування або нелюдського поводження, зокрема проведення біологічних дослідів та експериментів, не обґрунтованих необхідністю медичного лікування відповідної особи, що здійснюються не в її інтересах;

4) умисного заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;

5) віроломного вбивства або завдання поранення особам, що належать до ворожої нації чи армії;

6) незаконного позбавлення волі;

7) посягання на людську гідність, зокрема образливого і принизливого поводження;

8) зґвалтування чи вчинення щодо особи будь-якої іншої форми сексуального насильства, яка є грубим порушенням Женевських конвенцій;

9) взяття особи в сексуальне рабство, примушення її до проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації;

10) захоплення заручників;

11) відання наказу про вчинення вищезазначених дій, – карається ...».

2. Вчинення під час збройного конфлікту неміжнародного характеру:

1) завдання особам, які перебувають під владою протилежної сторони конфлікту, каліцтва чи проведення щодо них різного роду медичних чи наукових експериментів, які є необґрунтованими та не відповідають інтересам особи, а також можуть призвести до її смерті чи несуть серйозну загрозу здоров'ю цієї особи;

2) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;

3) зґвалтування або вчинення щодо особи будь-якої іншої форми сексуального насильства, яка є грубим порушенням ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій;

4) взяття особи в сексуальне рабство, примушення її до проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації;

5) захоплення заручників;

6) відання наказу про вчинення вищезазначених дій, – карається...».

3. Убивство особи, а також вчинення визначених у ч. 1 – 2 цієї статті злочинів, якщо таке вчинення призвело до смерті особи, – карається...».

Примітка. У статтях 438 – 438⁷ як осіб, які мають захист МГП, слід розуміти:

1) у разі міжнародного збройного конфлікту – будь-яких осіб, на яких поширюється дія Женевських конвенцій 1949 року щодо захисту жертв війни та Додаткового протоколу I 1977 року до них, зокрема поранених, хворих, які постраждали від аварії корабля, військовополонених та цивільних осіб;

2) у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру – осіб, які охоплюються захистом, передбаченим загальною ст. 3 Женевських конвенцій

1949 року та Додатковим протоколом II 1977 року, включно пораненими, хворими, особами, які зазнали аварії корабля, а також особами, які не беруть безпосередньої участі у збройному конфлікті;

3) в межах будь-якого збройного конфлікту – міжнародного чи збройного конфлікту неміжнародного характеру – членів збройних формувань або осіб, які брали участь у бойових діях, але склали зброю або з якихось причин більше не можуть чинити опір (*hors de combat*) і не перебувають під контролем протилежної сторони.

2. Положення статей 438 – 438⁷ щодо воєнних злочинів, скоєних у контексті збройного конфлікту неміжнародного характеру, не застосовуються до ситуацій, що стосуються лише порушень громадського порядку, окремих випадків насильства або подібних дій, що не досягають порогу збройного конфлікту.

3. У межах ст. 438 як катування розуміють умисне заподіяння іншій особі сильного фізичного або психічного страждання, чи болю з метою отримання відомостей або визнання, покарання, залякування, примусу, або за мотивами дискримінації за будь-яким критерієм.

Стаття 438¹. Воєнні злочини проти дітей

1. Вчинення під час міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру таких діянь:

- 1) незаконного переміщення або депортації дитини;
- 2) невиправданої затримки репатріації дитини;
- 3) вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях;
- 4) віддання наказу про вчинення вищезазначених дій, – карається...».

1. Дії, передбачені частинами 1, 3, 4 цієї статті, які пов'язані із застосуванням до дітей насильства, погроз, обману, залякування, – карається...».

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель дитини, –

карається...».

Стаття 438². Воєнні злочини, пов'язані із примусовим переселенням населення

1. Вчинення під час міжнародного збройного конфлікту переміщення державою-окупантом частини її власного цивільного населення на окуповану територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території, –

карається...».

2. Дії, передбачені частиною 1 цієї статті, пов'язані із застосуванням насильства, погроз, обману, залякування, створенням умов, що виключають можливість проживання населення на місці його постійного перебування, або вчинені щодо людей похилого віку чи осіб з інвалідністю, –

караються...».

3. Віддання наказу про вчинення вищезазначених дій, –

караються...».

4. Дії, передбачені частинами 1, 2 і 3 цієї статті, якщо вони спричинили смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки, –

караються...».

Стаття 438³. Воєнні злочини, пов'язані із використанням заборонених методів ведення війни

1. Вчинення під час міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру таких діянь:

1) використання цивільних осіб чи інших осіб, які перебувають під захистом МГП, як «живого щита» для забезпечення безпеки певних територій, районів чи воєнізованих утворень від нападу;

2) свідоме використання голоду як методу ведення війни через позбавлення цивільного населення необхідних для його існування засобів чи шляхом перешкоджання доставці гуманітарної допомоги, передбаченої відповідно до Женевських конвенцій;

3) оприлюднення заяв щодо неможливості пощади противника;

4) використання методів ведення бойових дій, які завідомо спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання, або є невибірковими за своєю природою, за умови, коли ці методи підпадають під загальну заборону Римського статуту МКС;

5) віддання наказу про вчинення вищезазначених дій, – карається...».

2. Вчинення під час міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру таких діянь:

1) умисне вчинення нападів на окремих цивільних осіб чи цивільне населення в цілому, за умови, що вони не є безпосередніми учасниками бойових дій;

2) умисне вчинення нападів на об'єкти цивільної інфраструктури, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;

3) вчинення нападу на міста, села, помешкання або будівлі, якщо вони є незахищеними та вважаються такими, що не є військовими цілями, а також їх обстрілу із застосуванням будь-яких засобів;

4) вчинення умисних нападів на призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей будівлі та пам'ятки історії;

5) вчинення умисного нападу з усвідомленням його впливу на випадкову загибель чи поранення цивільних осіб, або заподіяння шкоди об'єктам цивільної інфраструктури, або шкоди навколишньому природному середовищу, яка є масштабною, довготривалою та серйозною, а також помітно надмірною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;

б) віддання наказу про вчинення вищезазначених дій, – карається...».

3. Якщо дії, зазначені в частинах 1, 2, 6 цієї статті, внаслідок міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру призвели до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень особі, яка

належить до протилежної сторони конфлікту, або цивільній особі, або були вчинені підступним пораненням таких осіб, –

караються...».

4. Якщо дії, передбачені в частинах 1, 2, 6 цієї статті, спричинили загибель цивільної особи, що належить до протилежної сторони збройного конфлікту або були вчинені підступним позбавленням життя таких осіб у контексті міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту, –

караються...».

Стаття 438⁴. Воєнні злочини, які полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни

1. Використання під час міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру:

1) отруйних речовин або зброї, що містить отруту;

2) задушливих, токсичних або подібних газів, а також будь-яких інших аналогічних засобів, речовин або матеріалів, включно з біологічною та хімічною зброєю;

3) озброєння, боєприпасів або інших засобів ураження, які відповідно до норм МГП визнаються такими, що приносять зайві страждання або мають невибіркову дію;

4) куль, здатних легко розриватися або деформуватися в тілі людини, зокрема оболонкових куль, у яких тверда оболонка не повністю покриває сердечник або містить надрізи;

5) віддання наказу про використання заборонених засобів ведення війни, –

карається...».

2. Якщо такі дії спричинили тяжкі тілесні ушкодження особі, що не бере участі у збройному конфлікті, або особі протилежної сторони збройного конфлікту, –

караються...».

3. Якщо внаслідок дій, зазначених у частині 1 цієї статті, настала смерть особи, що не бере участі у збройному конфлікті, або смерть особи, що бере участь у збройному конфлікті, такі дії –

караються...».

Стаття 438⁵. Воєнні злочини проти власності та культурних цінностей

1. Вчинення під час міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру всупереч нормам МГП та за відсутності нагальної військової необхідності:

- 1) захоплення майна;
- 2) привласнення майна;
- 3) знищення майна;
- 4) посягання на культурні цінності, пошкодження або знищення культурних цінностей;
- 5) віддання наказу про вчинення вищезазначених дій, – карається...».

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, якщо їх вчинення відбувалось із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування, носило широкомасштабний характер, –

Карається...»

Стаття 438⁶. Воєнні злочини проти осіб, що входять до складу гуманітарних операцій, медичного та духовного персоналу, а також у зв'язку з неправомірним використанням захисної символіки

1. Вчинення у ході міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру умисного спрямування нападів:

- 1) на медичний персонал, духовний персонал, осіб, що входять до складу гуманітарних операцій чи миротворчої діяльності відповідно до Статуту ООН, інфраструктуру, ресурси, транспортні засоби, залучені до реалізації гуманітарних операцій чи миротворчої діяльності;

2) на будівлі, майно, медичні установи і транспортні засоби, осіб, які використовують розпізнавальні емблеми, визначені Женевськими конвенціями;

3) віддання наказу про вчинення вищезазначених дій, – карається...».

2. Використання неналежним чином прапора парламентаря, прапора або військових знаків розрізнення чи форменного одягу противника або ООН, а також визначених Женевськими конвенціями розпізнавальних емблем, яке заподіяло серйозні ушкодження особі чи особам, або віддання наказу про вчинення вищезазначених дій, –

карається...».

3. Ті самі дії, передбачені частиною 1 цієї статті, якщо вони призвели до смерті особи чи осіб, –

караються...».

Стаття 438⁷. Воєнні злочини проти здійснення правосуддя

1. Умисне оголошення в ході міжнародного збройного конфлікту скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони, –

карається...».

2. Здійснення в ході міжнародного збройного конфлікту умисного позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом МГП, права на справедливий та усталений судовий розгляд, –

карається...».

3. Винесення вироку або приведення його до виконання без попереднього судового розгляду, проведеного створеним в установленому порядку судом, що забезпечує додержання всіх судових гарантій, визнаних обов'язковими відповідно до міжнародного права, якщо такі дії були вчинені щодо осіб, як перебувають під захистом МГП, у зв'язку зі збройним конфліктом неміжнародного характеру, –

караються...».

Такий виклад статей 438 – 438⁷ КК України є умовним, однак більш систематизованим та узгодженим із Римським статутом МКС, адже цілком відповідає структурі ст. 8, де воєнні злочини розмежовано залежно від специфіки міжнародного збройного конфлікту та збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Запропонована нами редакція статей 438 – 438⁷ КК України вказує також на необхідність перегляду їх місця в Особливій частині КК України, зважаючи на їх безпосередній об'єкт. Вчені вже пропонували внести відповідні зміни. Саме тому ми погоджуємося з позицією М. В. Піддубної, яка зауважує, що про воєнні злочини йдеться у двох розділах. Це розділ XIX Особливої частини КК України «Злочини проти порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» та розділ XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [62, с. 101]. Зазначені зміни до КК України розширяють повноваження судових органів України та дозволять самостійно розслідувати воєнні злочини, адже діяльність МКС заснована на принципі комплементарності, коли МКС розглядає тільки ті справи, розглядати які національні суди не можуть або не бажають.

Крім позитивних моментів від ратифікації Римського статуту МКС та імплементації його положень у КК України, з'являться проблеми, серед яких А. О. Тимофеев відзначає такі:

- 1) невідповідність Римського статуту МКС національному законодавству України, зокрема положенням Конституції України;
- 2) співвідношення юрисдикції МКС та національних правоохоронної і судової систем;
- 3) невизнання Україною впродовж семи років з дня набуття Римським статутом МКС чинності для неї юрисдикції МКС стосовно злочинів, закріплених ст. 8 (з урахуванням поправок), за умови, що такий злочин був вчинений українськими громадянами [87, с. 535 – 536].

Ми підтримуємо думку І. О. Кучера стосовно основних викликів на шляху імплементації положень Римського статуту МКС у національне законодавство, зокрема кримінальне процесуальне законодавство:

1) невідповідності норм КПК України положенням Римського статуту МКС, зокрема щодо принципу *ne bis in idem*, тобто заборони подвійного притягнення до кримінальної відповідальності;

2) наявної колізії щодо надання права особі клопотати про розгляд її справи судом присяжних в Україні, коли на рівні судочинства МКС такий інститут взагалі не передбачений, при цьому національне законодавство не передбачає винятків, які б давали змогу узгодити це питання із процедурою МКС;

3) неврегульованості на національному рівні застосування пов'язаних із діяльністю МКС документів та його практики;

4) відсутності детально сформульованих та закріплених механізмів співпраці України з МКС, зокрема щодо виконання рішень відділу досудового розгляду (Палати досудового провадження), проведення процесуальних дій представниками Офісу прокурора на її території тощо.

5) відсутності комплексного нормативно-правового акта, який би врегулював співпрацю України з МКС, хоча це питання вже неодноразово сприяло масові дискусії.

6) проблем інституційної та організаційної імплементації, які виходять за межі правових реформ і потребують комплексного підходу до розроблення та впровадження відповідних інституційних та організаційних змін [46, с. 477].

Саме тому зазначені проблеми потребують вирішення через подальше вдосконалення національного законодавства, а також впровадження відповідних інституційних та організаційних змін:

1) системний аналіз положень Конституції України, КК України, КПК України та інших нормативно-правових актів для виявлення невідповідностей, неточностей у формулюваннях, прогалин та подальшої підготовки точкових

змін для приведення у відповідність положень національного законодавства Римському статуту МКС;

2) розроблення та ухвалення спеціального закону, який деталізуватиме актуальні аспекти співробітництва України та МКС у сфері притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності;

3) регламентація порядку застосування пов'язаних із діяльністю МКС практик Суду на національному рівні внесенням відповідних змін до чинного законодавства;

4) створення міжвідомчого координаційного органу чи підрозділу, який відповідатиме за взаємодію з МКС, підготовку кадрів та контроль за дотриманням міжнародних зобов'язань, взятих Україною в цій сфері;

5) розроблення методичних рекомендацій для правоохоронних та судових органів України щодо застосування норм міжнародного кримінального права у випадках, коли провадження здійснюється паралельно чи у зв'язку із діяльністю МКС.

Таким чином, імплементація Римського статуту МКС у національне законодавство України – це не стільки юридична вимога міжнародного права, скільки стратегічний вибір держави, яка понад усе прагне стати рівноправним учасником системи міжнародного кримінального правосуддя.

Висновки до розділу 3

1. Діяльність МКС щодо притягнення винних у воєнних злочинах до кримінальної відповідальності передбачає складну багатоетапну процедуру, завдяки якій вдається досягти справедливого судового розгляду і забезпечити невідворотність покарання. Послідовний та чітко структурований процес – від попереднього вивчення ситуації до примусового виконання вироку – забезпечує системний підхід до притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини. Кожен із шести етапів (попереднє вивчення, розслідування, досудовий та судовий розгляди, апеляція та примусове

виконання рішень) дає змогу досягти процесуальної впорядкованості і доказової обґрунтованості прийнятого МКС рішення.

Діяльність МКС у сфері переслідування воєнних злочинців – це важливий крок у боротьбі з безкарністю та формуванні глобальної системи притягнення винних до кримінальної відповідальності.

2. Досвід МКС щодо покарання винних у вчиненні воєнних злочинів має для України велике значення, зважаючи на системність і масштабність вчинення воєнних злочинів на її території.

В Україні необхідно виокремити спеціалізацію суддів з розгляду справ про кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку взагалі та воєнних злочинів зокрема. Через відсутність єдиного підходу в судовій практиці до кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, організувати і провести навчання суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку взагалі та воєнних злочинів зокрема, на базі Національної школи суддів України. Також необхідно впровадити міжнародні стандарти збирання доказів воєнних злочинів, врахувавши практику європейських країн щодо застосування комплексної системи захисту учасників кримінальних проваджень, єдиної державної програми комплексного відшкодування шкоди потерпілим від воєнних злочинів.

3. Зміни, внесені до КК України, вказують на готовність України не тільки звертатися до МКС як вищої міжнародної судової інстанції, а й самостійно здійснювати кримінальне переслідування і судовий розгляд справ воєнних та інших найтяжчих злочинів, передбачених Римським статутом МКС, з дотриманням засади комплементарності.

4. З урахуванням проведеного аналізу запропоновано внесення до розділу XX КК України змін та наведено авторську редакцію статей про воєнні злочини: ст. 438 «Воєнні злочини проти особи», ст. 438¹ «Воєнні злочини проти дітей»,

ст. 438² «Воєнні злочини, пов'язані із примусовим переселенням населення», ст. 438³ «Воєнні злочини, пов'язані із використанням заборонених методів ведення війни», ст. 438⁴ «Воєнні злочини, які полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни», ст. 438⁵ «Воєнні злочини проти власності і культурних цінностей», ст. 438⁶ «Воєнні злочини проти осіб, що входять до складу гуманітарних операцій, медичного та духовного персоналу, а також у зв'язку з неправомірним використанням захисної символіки», ст. 438⁷ «Воєнні злочини проти здійснення правосуддя».

5. Формального внесення змін до КК і КПК України недостатньо, щоб зробити діяльність правоохоронних та судових органів у сфері кримінального переслідування і розгляду судових справ про воєнні злочини ефективною. Крім того, на сучасному етапі імплементацію положень Римського статуту МКС у національне законодавство не можна розглядати як кінцевий етап, адже попереду ще тривалий процес правових, організаційних та інституційних трансформацій, успішний перебіг який сприятиме підвищенню авторитету держави на міжнародній арені.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретико-прикладного дослідження, присвяченого порівняльно-правовому аналізу кримінальної відповідальності за воєнні злочини, сформульовано рекомендації щодо імплементації норм Римського статуту МКС для вдосконалення закону України про кримінальну відповідальність.

Внаслідок вирішення наукових завдань сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення мети дослідження.

1. Визначено, що становлення механізму притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини розпочалося задовго до того, як на практичному рівні відбулося перше засудження за вчинення воєнних злочинів. В античний період та за часів середньовіччя відповідальності за воєнні злочини не існувало, а перші заборони таких діянь і притягнення винних до відповідальності з'являлися в разі їх порушення.

Проведений аналіз дав змогу виокремити шість етапів формування законодавства щодо кримінальної відповідальності за воєнні злочини: I етап – Давній та античний період (до V ст. н.е.), II етап – середньовічний період (V – XV ст.), III етап – Ранній новітній період (епохи Відродження та Просвітництва) (XVI – XVIII ст.), IV етап – Новітній період (XIX ст. – поч. XX ст.), V етап – період міжвоєнного та післявоєнного міжнародного права (1920-ті рр. – кінець XX ст.), VI етап – сучасний період (з початку XXI ст.).

2. Аргументовано, що ідея покарання за воєнні злочини з'явилася у XX ст. і набула правового закріплення після завершення Другої світової війни. Спроби притягнути осіб, що вчинили воєнні злочини, до відповідальності існували завжди. На сучасному етапі ці питання належать до компетенції національних судів та МКС, які встановлюють вид покарання для осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів.

Також зауважено, що в умовах збройної агресії РФ проти України притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів потребує вироблення нових механізмів протидії таким діям та покаранню винних.

3. Встановлено, що поняття «воєнного злочину» закріплено у статутах трибуналів та Римському статуті МКС та охоплює: 1) серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року у вигляді діянь, передбачених Статутами судів *ad hoc* або Римським статутом щодо осіб чи майна, які охороняються відповідно до положень відповідних конвенцій; 2) інші серйозні порушення законів або звичаїв, застосовувані у збройних конфліктах міжнародного характеру; 3) у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру – серйозні порушення ст. 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а також інші серйозні порушення законів і звичаїв, застосованих у збройних конфліктах неміжнародного характеру.

Зроблено висновок, що поняття «воєнний злочин» охоплює широкий спектр порушень, які включають не лише серйозні порушення Женевських конвенцій, й порушення законів і звичаїв ведення війни у міжнародних збройних конфліктах та збройних конфліктах неміжнародного характеру. Закріплення цих правових норм у Римському статуті і міжнародних документах вказує на прагнення міжнародної спільноти чітко визначити межі воєнних злочинів і вдосконалювати механізми міжнародного правосуддя щодо осіб, які їх вчиняють.

4. За результатами порівняльно-правового аналізу кримінальної відповідальності за воєнні злочини за Статутами МВТ, МТДС, Римським статутом МКС запропоновано класифікацію воєнних злочинів, в якій враховано елементи міжнародних злочинів, які допомагають Суду в тлумаченні і застосуванні ст. 8 Римського статуту МКС.

5. Доведено, що держави із різних правових сімей, які ратифікували та імплементували положення Римського статуту МКС у національне законодавство, мають свої особливості. На прикладі дослідження імплементациї

положень Римського статуту МКС у кримінальне законодавство ФРН як країни романо-германської правової системи із положеннями Статутів МВТ, МТДС, Римського статуту МКС та МКК ФРН, виокремлено спільні риси та ознаки воєнних злочинів у цих міжнародних документах, а також відмінності.

Серед представників англо-американської правової сім'ї розглянуто особливості кримінальної відповідальності за воєнні злочини у кримінальному законодавстві Великої Британії, Канади та Австралії, які ратифікували Римський статут МКС. Відзначено, що положення Римського статуту у Великій Британії та Канаді імплементовано в національне законодавство ухваленням окремих нормативно-правових актів – Закону про Міжнародний кримінальний суд 2001 року і Закону про злочини проти людяності та воєнні злочини. Крім того, відзначено, що покаранням за вчинення воєнних злочинів у цих країнах до осіб, що вчинили такі діяння, є довічне позбавлення волі.

Афганістан як представник релігійної правової сім'ї, ратифікував та імплементував положення Римського статуту МКС у Кримінальний кодекс. Воєнні злочини у Кримінальному кодексі Афганістану поділено на дві групи: воєнні злочини міжнародного збройного конфлікту (ст. 339) та воєнні злочини неміжнародного збройного конфлікту (ст. 340) і відповідають ст. 8 Римського статуту.

6. Доведено, що Україна уніфікувала положення національного законодавства з положеннями Римського статуту МКС. Запропоновано у розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України включити поняття «воєнний злочин».

Запропоновано удосконалене визначення поняття «воєнний злочин» яке слід розуміти як грубе або серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у контексті як міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру, вчинення якого тягне за собою настання індивідуальної (командної) кримінальної відповідальності.

7. За результатами порівняльно-правового аналізу воєнних злочинів у статутах міжнародних кримінальних трибуналів, Римського статуту і КК України виявлено спільні та відмінні риси.

Спільними рисами є: 1) спільна міжнародно-правова база, яка регламентує їх основу; 2) наявність однакових видів злочинів у переліках, вміщених у статутах міжнародних кримінальних трибуналів, Римському статуті та кримінальному законодавстві України; 3) закріплення індивідуального підходу до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів; 4) не застосування строків давності щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів; 5) визначення позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі основними різновидами покарань за вчинення воєнних злочинів.

Відмінними рисами є: 1) різні підходи до визначення поняття «воєнний злочин»; 2) відмінності у визначенні переліку та кваліфікації воєнних злочинів; 3) встановлення індивідуальної відповідальності для фізичних осіб, які займають окремі посади (для КК України та Римського статуту МКС характерно, для статутів міжнародних кримінальних трибуналів – ні); 4) різні підходи до закріплення колективної відповідальності за воєнні злочини (для статутів міжнародних кримінальних трибуналів та Римського статуту така відповідальність характерна, у чинному українському законодавстві не регламентовано можливість її застосування, хоча й прямо не заперечено); 5) різні додаткові покарання за вчинення воєнних злочинів для всіх актів, відмінні від позбавлення волі на певний строк чи довічного позбавлення волі; 6) різні підходи до визнання сексуального насильства різновидом воєнних злочинів (Римський статут визнає, інші акти – ні); 7) відмінність підходів до створення спеціалізованих судів з розгляду справ про воєнні злочини; 8) суди, уповноважені на розгляд справ про воєнні злочини, мають різну юрисдикцію відповідно до статутів міжнародних кримінальних трибуналів, Римського статуту та кримінального законодавства України.

8. Встановлено, що діяльність МКС із притягнення винних у воєнних злочинах до кримінальної відповідальності передбачає складну, багатоетапну процедуру, завдяки якій вдається як досягти справедливого судового розгляду, так і забезпечити невідворотність покарання. Завдяки послідовному та чітко структурованому процесу – від попереднього вивчення ситуації до примусового виконання вироку – забезпечується системність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини. Кожен із шести етапів (попереднє вивчення, розслідування, досудовий та судовий розгляди, апеляція, примусове виконання рішень) дає змогу досягти процесуальної впорядкованості і доказової обґрунтованості прийнятого МКС рішення.

9. Аргументовано, що в Україні необхідно виокремити спеціалізацію суддів з розгляду справ про кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку взагалі і воєнних злочинів зокрема. Через відсутність єдиного підходу в судовій практиці до кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, організувати і провести навчання суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку взагалі і воєнних злочинів зокрема, на базі Національної школи суддів України. Також необхідно впровадити міжнародні стандарти збирання доказів воєнних злочинів, врахувавши практику європейських країн щодо комплексної системи захисту учасників кримінальних проваджень, єдиної державної програми комплексного відшкодування шкоди потерпілим від воєнних злочинів.

10. З урахуванням проведеного аналізу запропоновано до розділу XX КК України внести зміни та викласти статті про воєнні злочини в такій авторській редакції:

Стаття 438 «Воєнні злочини проти особи».

Стаття 438¹ «Воєнні злочини проти дітей».

Стаття 438² «Воєнні злочини, пов'язані із примусовим переселенням населення».

Стаття 438³ «Воєнні злочини, пов'язані із використанням заборонених методів ведення війни».

Стаття 438⁴ «Воєнні злочини, які полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни».

Стаття 438⁵ «Воєнні злочини проти власності і культурних цінностей».

Стаття 438⁶ «Воєнні злочини проти осіб, що входять до складу гуманітарних операцій, медичного та духовного персоналу, а також у зв'язку з неправомірним використанням захисної символіки».

Стаття 438⁷ «Воєнні злочини проти здійснення правосуддя».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алієв Р. В., Полтораков О. Ю. Міжнародно-правовий вимір «стратегічної культури» та російсько-українська війна (концептуально-прикладні аспекти). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2025. № 74. С. 88 – 91. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.17 (дата звернення: 10.09.2025).
2. Андреева М. Україна формує міжнародну коаліцію для повернення дітей, яких викрала росія. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3827951-ukraina-formue-miznarodnu-koaliciu-dla-povernenna-ditej-akih-vikrala-rosia.html> (дата звернення 12.12.2025).
3. Аносова Ю. В. Механізми притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів проти людяності: міжнародний досвід та українські реалії. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. № 168. С. 101 – 105.
4. Антонюк Н. О. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30 – 38. DOI: 10.33498/loiu-2023-05-030 (дата звернення: 14.12.2025).
5. Базов В. П. Воєнні злочини: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 336 с.
6. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ: РУМЕС, 2017. 592 с.
7. Баладига С. П. Проблеми розслідування воєнних злочинів на території України та притягнення до відповідальності осіб за їх вчинення. *Нове українське право*. 2022. № 5. С. 52 – 58. DOI: 10.51989/NUL.2022.5.7 (дата звернення: 18.10.2025).
8. Васильцун І. І. Генеза кримінальної відповідальності за воєнні злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 307 – 312. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-9/76 (дата звернення: 17.10.2024).

9. Васильцiон I. I. Iсторичнi аспекти кримiнальної вiдповiдальностi за вчинення воєнних злочинiв. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 32. С. 80–86.
10. Васильцiон I. I. Поняття та суспiльна небезпека воєнних злочинiв. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 608–611. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-10/146 (дата звернення: 11.11.2025).
11. Верховна Рада України прийняла iмплементацiйний Закон України «Про внесення змiн до Кримiнального та Кримiнального процесуального кодексiв України у зв'язку з ратифiкацiєю Римського статуту Мiжнародного кримiнального суду та поправок до нього». *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/254500.html> (дата звернення: 01.10.2025).
12. Воєннi злочини крiзь призму нацiонального та мiжнародного кримiнального права. *Юридична газета – онлайн версiя*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/voenni-zlochini-kriz-prizmu-nacionalnogo-ta-mizhnarodnogo-kriminalnogo-prava.html> (дата звернення: 12.12.2025).
13. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримiнально-правової характеристики злочинiв. *Науковий вiсник Нацiональної академiї внутрiшнiх справ*. 2013. № 1. С. 154 – 160.
14. Вознюк А. А., Жук I. В. Загальна характеристика ознак об'єктивної сторони порушення законiв та звичаїв вiйни. *Вiсник пенiтенцiарної асоцiацiї України*. 2022. № 4 (22). С. 5 – 19. DOI: 10.34015/2523-4552.2022.4.01 (дата звернення: 10.09.2025).
15. Воронцова Ю. О. Що означає ратифiкацiя Римського статуту для України. *ЮРЛІГА*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/231201_shcho-oznacha-ratifkatsya-rimskogo-statutu-dlya-ukrani (дата звернення: 06.02.2025).
16. Гловюк I. В. Кримiнальне провадження щодо воєнних злочинiв: виклики та вiдповiдi. *Право України*. 2023. № 5. С. 85 – 100. DOI: 10.33498/loou-2023-05-085 (дата звернення: 08.09.2025).

17. Грушко М. В. Воєнні злочини як міжнародні злочини *Jus cogens military crimes as an international jus cogens. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 1. С. 241 – 244.
18. Гусєв В. І. Нюрнберзький трибунал: створення та відкриття. *Віче*. 2015. № 19. С. 60 – 63.
19. Гутник В. В. Збройний конфлікт у колишній Югославії: до проблеми правової кваліфікації. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 23. С. 160 – 167. DOI: 10.32841/PLA.2020.23.19 (дата звернення: 13.12.2025).
20. Гутник В. В. Окремі питання імплементації Римського Статуту МКС у внутрішньодержавне законодавство України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5. Vyd. 4. С. 11–17.
21. Декларація трьох держав від 01.12.1943 № 998_091. *Аналітично-правова система ZAKONONLINE*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140973__140973 (дата звернення: 19.08.2023).
22. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 01.11.2025).
23. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 01.11.2025).
24. Драгоненко А. О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки*. Серія: Право. 2022. № 12. С. 151 – 157. DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-151-157 (дата звернення: 12.11.2025).
25. Дудченко В. В. Багатофункціональні властивості порівняльного правознавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. № 29. С. 18 – 24.

26. Ємельяненко В. В., Оробець К. М. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за Кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 11 (13). С. 123–136. DOI: 10.52058/2786-5274-2022-11(13)-123-136 (дата звернення: 11.11.2025).

27. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153/page (дата звернення: 07.09.2025).

28. Загиней-Заболотенко З. А., Шевчук А. В. Воєнні злочини: проблеми кваліфікації та призначення покарання: монографія. Київ, 2025. 242 с.

29. Запроваджено кримінальну відповідальність за депортацію та вербування українських дітей. *Чернівецька обласна прокуратура*. URL: https://chnr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=398119 (дата звернення: 14.12.2025).

30. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд / Відділ інформації та просвітницької діяльності. Секретаріат Міжнародного кримінального суду. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).

31. Зубанський М. К. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 233 с.

32. Зубанський М. Проблематика розуміння законодавчої конструкції «закони та звичаї війни» в контексті статті 438 Кримінального кодексу України. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 груд. 2021 р.)* / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 248–251.

33. Каменський Д. В. Порівняльні кримінально-правові дослідження: передумови і завдання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія. : Юриспруденція. 2014. № 9-1. С. 205–208.

34. Камінська Н. В., Щербань Є. В. Імплементация Римського статуту Міжнародного кримінального суду: досвід зарубіжних держав та України: монографія. Київ – Одеса: Фенікс, 2021. 214 с.
35. Клименко С. В., Звонарьов О. Ю. Военні злочини в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 394–399. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-3/91 (дата звернення: 10.10.2025).
36. Ковалевська Є. С. Кримінальна відповідальність за знищення та пошкодження військового майна: історичний аспект. *Вісник Донецького національного університету*. Серія В. Економіка і право. 2012. № 1. С. 215–219.
37. Коваль Д.О. Джерела інтерпретації статті 438 Кримінального Кодексу України. *Truth Hounds*. URL: <https://truth-hounds.org/cases/dzherela-interpretacziyi-statti-438-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny/> (дата звернення: 02.10.2025).
38. Кондро М. В. Ефективність процесуальних норм притягнення до кримінальної відповідальності осіб за скоєння міжнародних злочинів у практиці міжнародних трибуналів ad hoc¹². *Держава і право*. Серія: Юридичні і політичні науки. 2022. Вип. 92. С. 131–140. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-92-131 (дата звернення: 14.12.2025).
39. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.12.2025).
40. Корнякова Т. В., Владимірова М.С. Інститут прокурора Міжнародного кримінального суду: принципи організації діяльності та функціональні повноваження. *Право України*. 2015. № 10. С. 171–180.
41. Коруц У. З. Практика Нюрнберзького трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 222–230. DOI: 10.32841/PLA.2020.24.26 (дата звернення: 10.11.2025).

42. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.07.2025).

43. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 01.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2025).

44. Кузьменко В. М., Піменова А. Ю. Проблеми виконання вироків Міжнародного кримінального суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. № 4 (88). С. 84–90. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.4.12 (дата звернення: 02.10.2025).

45. Куренкова О. «Відшкодування, на жаль, ніколи не буде повним», – очільниця цільового фонду МКС про виплати потерпілим через війну. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/997561-vidskoduvanna-na-zal-nikoli-ne-bude-povnim-ocilnica-cilovogo-fondu-mks-pro-viplati-poterpilim-cerez-vijnu/> (дата звернення: 30.09.2025).

46. Кучер І. О. Виклики імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в кримінальне процесуальне законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 474–479. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-1/109 (дата звернення: 14.12.2025).

47. Лапка О. Я., Пендюра М. М. Особливості сучасних збройних конфліктів: теоретико-правова характеристика. *Міжнародне гуманітарне право та основи безпеки у період збройних конфліктів* : матеріали Міжнарод. наук–практ. конф. (м. Київ, 6 лют. 2025 р.). Київ : Київський інститут Національної гвардії України, 2025. С. 213–217.

48. Лошицький М. В., Тична Б. М. Правові механізми розслідування воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип.1–2 (67–68). С. 7–12.

49. Луценко О. О. Роль Римського статуту Міжнародного кримінального суду у розвитку концепції справедливого судового розгляду. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (3). С. 174–179.

50. Мамка Г. М. Римський статут: плюси та мінуси для України. *Pravo.ua*. URL: <https://pravo.ua/rymskyi-statut-pliusy-ta-minusy-dlia-ukrainy/> (дата звернення: 06.02.2025).

51. Медвідь Л. П., Васильцун І. І. Відповідальність за скоєння воєнних злочинів у контексті міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 519–523. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-10/120 (дата звернення: 10.10.2025).

52. Міжнародний кримінальний суд в Гаазі. Які злочини розглядає та кого може притягнути до відповідальності? *Jurfem*. URL: <https://jurfem.com.ua/mizhnarodnyy-kryminalnyy-sud-v-haazi/> (дата звернення: 30.09.2025).

53. Музиченко О. В., Обловацька Н. О., Карандась М. В. Взаємодія з Міжнародним кримінальним судом за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 343–346. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-12/85 (дата звернення: 02.09.2025).

54. Навчальний посібник для підготовки до атестації з курсу «Кримінальне право» / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 444 с.

55. Невінчаний М. О. Виникнення та розвиток ідеї створення Міжнародного кримінального суду як постійного органу міжнародної кримінальної юстиції. *Молодий вчений*. 2021. № 5 (93). С. 325–329. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-5-93-62 (дата звернення: 01.12.2025).

56. Осіпов В. І. Особливості процедури попереднього розслідування справи у міжнародних кримінальних судах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. № 5 (86). С. 313–317. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.45 (дата звернення: 03.03.2025).

57. П'ять питань про Міжнародний Воєнний Трибунал як механізм притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. *Громадський простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=pyat-pytan-pro-mizhnarodnyj-vojennyj-trybunal-yak-mehanizm-prytyahnennya-do-vidpovidalnosti-za-mizhnarodni-zlochyny> (дата звернення: 19.08.2023).

58. Павлова Т. О. Види та форми реалізації відповідальності за воєнні злочини. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 575–585. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-8(14)-575-585 (дата звернення: 03.10.2025).

59. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в Статутах Міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Право.UA*. 2020. № 2. С. 5–11. DOI: 10.32782/LAW.2020.1.1 (дата звернення: 07.09.2025).

60. Пилипенко В. П. Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2024. 465 с.

61. Питання Головнокомандувача Збройних Сил України: Указ Президента України від 27.03.2020 № 123/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/2020#Text> (дата звернення: 10.11.2025)

62. Піддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 98–101.

63. Політова А. С. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконну депортацію дітей. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 2 (28). С. 42–49. DOI: 10.15587/2523-4153.2024.309121 (дата звернення: 15.11.2025).

64. Політова А. С. Протидія воєнним злочинам в Україні. *Протидія злочинності в умовах довготривалої війни*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2025 р.). Харків: Юрайт, 2025. С. 187–192.

65. Положення про Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту : наказ Генерального прокурора від 07.06.2024 № 136.

Київ: Офіс Генерального прокурора, 2024. URL: <https://wd.clarity-project.info/resource/381aa005-c85f-4057-8811-fddc1ada7b1f> (дата звернення: 16.11.2025).

66. Понад 170 тисяч воєнних злочинів: Офіс Генерального прокурора окреслив масштаби злочинів рф на зустрічі з міжнародними партнерами. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-170-tisyac-vojennix-zlociniv-ofis-generalnogo-prokurora-okresliv-masstab-i-zlociniv-rf-na-zustrici-z-miznarodnimi-partnerami> (дата звернення: 16.09.2025).

67. Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 322 с.

68. Потапова Д., Василенко А. Воєнний злочин як кримінально-правове явище. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 587–591. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/142 (дата звернення: 09.09.2025).

69. Початок розгляду справ у міжнародних судових інстанціях. *Екологія – Право – Людина*. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Pochatok-rozglyadu-sprav-u-mizhnarodnyh-sudovyh-instantsiyah.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).

70. Президент України Володимир Зеленський підписав угоду про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://surli.cc/vrcjff> (дата звернення: 07.12.2025).

71. Принцип комплементарності: стандарти міжнародного правосуддя в Україні: звіт команди Української правової консультативної групи. URL: <https://surli.li/vvigkh> (дата звернення: 05.12.2025).

72. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX: станом на 24 жовт. 2024 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 01.10.2025).

73. Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях: Закон України від 17.06.2025 № 4499-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4499-IX#Text> (дата звернення: 02.10.2025).

74. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 : станом на 31.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 05.12.2025)

75. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV : станом на 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 14.12.2025).

76. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 01.10.2025).

77. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Криміналістична класифікація воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 334–338.

78. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Статут міжнародних судів від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 18.09.2023).

79. Розгляд воєнних та міжнародних злочинів потребує додаткової спеціальної підготовки суддів, – Оксана Кваша. *Вища рада правосуддя*. URL: <https://hcj.gov.ua/news/rozglyad-voyennyh-ta-mizhnarodnyh-zlochyniv->

potrebuye-dodatkovoyi-specialnoyi-pidgotovky-suddiv (дата звернення: 07.12.2025).

80. Ругало Ю. І. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду: сучасні виклики у її визначенні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: ВД «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 370–374.*

81. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство США : комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ : КНТ, 2007. 594 с.

82. Сірант М. М. Досвід імплементації норм про воєнні злочини в кримінальному законодавстві країн ЄС. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 845. С. 225–230.

83. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн: міжнародний документ від 08.08.1945. *IAC Консультант*. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00JTY99AEC> (дата звернення: 01.10.2024).

84. Суховерський М. А., Стратій О. В. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану*. 2022. С. 295–298.

85. Сушко С. В., Лютіков П. С. Вплив норм міжнародного гуманітарного права на національне право України у XXI сторіччі. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 152–155.

86. Татаренко І. В., Котова Л. В. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини в Україні в контексті імплементації норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Актуальні проблеми права: теорія і*

практика. 2024. № 48. С. 236–248. DOI: 10.33216/2218-5461/2024-48-2-236-248 (дата звернення: 11.11.2025).

87. Тимофеев А. О. Проблемні аспекти імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 534–536. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-10/124 (дата звернення: 11.07.2025).

88. Чекмарьова І. М. Кваліфікація воєнних злочинів. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : кол. монографія. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 446–470. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-22> (дата звернення: 03.09.2025).

89. Червякова О. В. Воєнні злочини: проблеми регулювання в законодавстві України. *Діджиталізація і безпека*. 2020. С. 379–381. DOI: 10.21564/2414-990x.150.208602 (дата звернення: 03.05.2025).

90. Шевчук А. В. Воєнні злочини як форма порушення прав людини. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. № 61. С. 1.49–1.59.

91. Щербаков В. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України. *Право.ua*. 2020. № 3. С. 199–207. DOI: 10.32782/LAW.UA.2020.3.30 (дата звернення: 05.07.2025).

92. Що означає ратифікація Римського статуту для України. *Ліга Закон*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/231201_shcho-oznacha-ratifkatsya-rimskogo-statutu-dlya-ukrani (дата звернення: 01.10.2025).

93. Ялтинська угода трьох великих держав з питань Далекого Сходу від 11.02.1945. URL: <http://surl.li/kflyk> (дата звернення: 19.08.2023).

94. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / за ред. В.О. Навроцького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 424 с.

95. 29 FEVRIER 2024. Loi introduisant le livre II du Code pénal (1). URL: <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/2024/02/29/2024002088/moniteur> (date of access: 10.10.2025).

96. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis. 1945.
URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/1945a.htm> (date of access: 19.08.2023).

97. Bekendtgørelse af straffeloven. *Retsinformation*
URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2025/1294> (date of access: 08.11.2025).

98. Bergsmo M., Buis E. J. Philosophical Foundations of International Criminal Law: *Correlating Thinkers Torkel Opsahl Academic EPublisher*. 2018. Vol. 34. P. 193–212.

99. Boucher D. The just war tradition and its modern legacy: Jus ad bellum and jus in bello. *European Journal of Political Theory*. 2012. № 11 (2). P. 92–111.

100. Cassese A. From Nuremberg to Rome: International Military Tribunals to the International Criminal Court. The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary. *New York: Oxford University Press*. 2002. Vol. 1. P. 3–19.

101. Code of Crimes against International Law (Völkerstrafgesetzbuch – VStGB). *Gesetze im Internet*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vstgb (date of access: 15.12.2025).

102. Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/ (date of access: 11.10.2025).

103. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 1864. 2 p.

104. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2391 (XXIII) of 26 November 1968.
URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf (date of access: 30.09.2024).

105. Crimes Against Humanity and War Crimes Act. *Department of Justice Canada | Ministère de la Justice Canada*.

URL: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/C-45.9/FullText.html> (date of access: 12.09.2025).

106. Criminal Code Act 1995 – Federal Register of Legislation. *Home Page - Federal Register of Legislation*.

URL: <https://www.legislation.gov.au/C2004A04868/2018-12-29/text/2> (date of access: 05.08.2025).

107. Criminal Code of the Islamic Republic of Afghanistan [جزا ک ود] (Gazette Issue No. 1260, 15 May 2017).

URL: http://moj.gov.af/content/files/OfficialGazette/01201/OG_01260.pdf (date of access: 10.07.2025).

108. Duson N. A. Revisiting the use of Plea Bargaining in International Criminal Trials. *International review of law and jurisprudence (IRLJ)*. 2023. № 5 (1). P. 105–114.

109. Emmerich De Vattel The Law of Nations or the Principles of Natural Law (1758). Of the Just Causes of War. Book 3, Chapter 3. URL: <https://lonang.com/library/reference/vattel-law-of-nations/vatt-303/> (date of access: 18.08.2023).

110. Fowmina C. Crime against Women during Armed Conflict's. *Proceedings of the World Conference on Women's Studies*. 2017. Vol. 2. № 1. P. 12–19. DOI: 10.17501/wcws.2017.2102 (date of access: 11.05.2025).

111. Gordon G. S. The Trial of Peter Von Hagenbach: Reconciling History, Historiography, and International Criminal Law. *Historiography and International Criminal Law*. 2012. 49 p.

112. Gordon G. S. International Criminal Law's' Oriental Pre-Birth': The 1894-1900 Trials of the Siamese, Ottomans and Chinese. *Historical Origins of International Criminal Law*. 2015. № 4. P. 119–180.

113. Graditzky T. Individual criminal responsibility for violations of international humanitarian law committed in non-international armed conflicts. *International Review of the Red Cross*. 1998. № 322. P. 29–56.

114. Güneysu G. Uluslararası ceza hukuku tarihi açısından Peter von Hagenbach'ın yargılanmasının önemi ve anlamı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 2019. № 25 (2). P. 833–849.
115. Haymond J. A. Laws of War: Founding Fathers. *HistoryNet*. URL: <https://www.historynet.com/laws-war-founding-fathers/> (date of access: 18.08.2023).
116. How the ICC Works. *International Criminal Court*. URL: <https://how-the-icc-works.aba-icc.org/> (date of access: 30.09.2025).
117. ICC judges issue arrest warrant for Putin over war crimes in Ukraine. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/icc-judges-issue-arrest-warrant-against-putin-over-alleged-war-crimes-2023-03-17/> (date of access: 30.09.2025).
118. Ilika M. The Nuremberg Trial in the Decade: History, Legal Consequences and Current Challenges. *Ehrlich's Journal*. 2023. P. 32–37.
119. International Criminal Court Act 2001. *Legislation.gov.uk*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/17/2024-01-04> (date of access: 10.12.2025).
120. International Criminal Court. About the Court. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/the-court> (date of access: 12.09.2025).
121. International Criminal Tribunal for Rwanda. *Holocaust Memorial Day Trust*. URL: <https://www.hmd.org.uk/learn-about-the-holocaust-and-genocides/rwanda/international-criminal-tribunal-for-rwanda/> (date of access: 19.08.2023).
122. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. *Holocaust Memorial Day Trust*. URL: <https://www.hmd.org.uk/learn-about-the-holocaust-and-genocides/bosnia/international-criminal-tribunal-for-the-former-yugoslavia> (date of access: 18.09.2023).
123. Islamic law and the rules of war – World. *ReliefWeb*. URL: <https://reliefweb.int/report/world/islamic-law-and-rules-war> (date of access: 18.08.2023).

124. Judicial Divisions. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/judicial-divisions> (date of access: 12.09.2025).
125. Karpova N. Problematic Issues of the Introduction of Criminal Liability for Non-Execution of the Judgment of the International Criminal Court in Ukraine. *Publishing House "Baltija Publishing"*. 2024. № 3. P. 486–518. DOI:10.30525/978-9934-26-562-4-22 (date of access: 13.10.2025).
126. Koritansky P. Thomas Aquinas: Political Philosophy. *The University of Prince Edward Island. Canada*. URL: <https://iep.utm.edu/thomas-aquinas-political-philosophy/> (date of access: 17.08.2023).
127. Kostiuchenko O., Miroshnykov I., Kravchuk I., Karpenko M., Vasylytsiun I. Criminal and Legal Characteristics of War Crimes under International and Ukrainian Legislation: Analysis, Problems, and Prospects for Development. *Relações Internacionais do Mundo Atual Unicuritiba*. 2024. № 43. P. 1–17.
128. Kremer M. Morality and Just War According to Francisco Suárez. From Just War to Modern Peace Ethics. 2012. P. 155–174.
129. Kucher I.O. Challenges to implementing of the Rome statute of the International criminal court into criminal procedural legislation of Ukraine. *Juridical scientific and electronic journal*. 2025. № 1. C. 474–479. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-1/109 (date of access: 14.12.2025).
130. Lieber F. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field. 1863. URL: <https://web.archive.org/web/20010407120840/http://www.civilwarhome.com/liebercode.htm> (date of access: 18.08.2023).
131. Lyons M. A Tyrant goes on Trial. *History Today*. 2021. Vol. 71. URL: <https://www.historytoday.com/archive/history-matters/tyrant-goes-trial> (date of access: 18.09.2023).
132. Manfredi Z. Sharpening the Vigilance of the World: Reconsidering the Russell Tribunal as Ritual. *Humanity Journal*. URL: <https://humanityjournal.org/issue9-1/sharpening-the-vigilance-of-the-world-reconsidering-the-russell-tribunal-as-ritual/> (date of access: 19.08.2023).

133. Mattox J.M. Augustine: Political and Social Philosophy. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://iep.utm.edu/augustine-political-and-social-philosophy/#SH3c> (date of access: 17.08.2023).

134. Pagden A., Lawrance J. Vitoria: Political Writings. Cambridge University Press, 1992. 446 p.

135. Potsdam Declaration. Proclamation Defining Terms for Japanese Surrender. *Potsdam*. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c06.html> (date of access: 19.08.2023).

136. Preliminary examinations. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations-preliminary-examinations> (date of access: 30.09.2025).

137. Question of the punishment of war criminals and of persons who have committed crimes against humanity A/RES/2583 of 15 December 1969. UN General Assembly. 1969. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1d258.html> (date of access: 18.09.2023).

138. Rules of Procedure and Evidence. Published by the International Criminal Court. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/publications/core-legal-texts/rules-procedure-and-evidence> (date of access: 30.09.2025).

139. Serzhanova V. Organization and Functioning of the International Criminal Court. *Journal of Modern Science*. 2014. № 20 (1). P. 153–182.

140. Situation in Ukraine. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (date of access: 01.10.2025).

141. Statute of the International Military Tribunal for the Far East. International document dated January 19, 1946. URL: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.html> (date of access: 01.10.2024).

142. Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 (International Tribunal for the

Former Yugoslavia). Security Council resolution 827 (1993) of 25 May 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-tribunal-prosecution-persons-responsible> (date of access: 17.09.2023).

143. Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Nationals Responsible for Genocide and Other Similar Violations Committed in the Territory of Neighboring States, during the Period from 1 January 1994 to 31 December 1994, adopted on November 8, 1994 by Resolution 955 (1994) at the 3453rd meeting of the UN Security Council./UN Doc. S/Res/955 (1994). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons> (date of access: 18.09.2023).

144. Steelman D. C. The Legal Legacy of the Special Court for Sierra Leone *International Journal for Court Administration*. 2022. № 13 (1). URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&auth type=crawler&jrnl=21567964&AN=157199563&h=6TPcRV7P6G2JGvpxqdDapcvNFHe2v5tKgIwm29S7usNycdpXIn8IEDzIeZgUECB3kHxTcXs2j17o18TWBoPX5w%3D%3D&crl=c> (date of access: 19.08.2023).

145. Structure of the ICC. *International Criminal Court*. URL: <https://www.aba-icc.org/about-the-icc/structure-of-the-icc/> (date of access: 12.09.2025).

146. Swart M. Explainer: What is a war crime? *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/23/explainer-what-is-a-war-crime> (date of access: 18.09.2023).

147. Tatarenko H. V., Tatarenko I. V. War crimes against children in the context of hybrid aggression: challenges of criminal law protection. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025. Vol. 3, no. 4. P. 109–118. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.3.17 (date of access: 14.12.2025).

148. The Charter and Judgment of the Nürnberg Tribunal – History and Analysis: Memorandum submitted by the Secretary-General.

URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_5.pdf (date of access: 01.10.2024).

149. The ICTR in Brief. *United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda*. URL: <https://unictr.irmct.org/en/tribunal> (date of access: 19.08.2023).

150. The Nuremberg Trial and the Tokyo War Crimes Trials (1945 – 1948). *Latest News – Office of the Historian*. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/nuremberg> (date of access: 03.10.2024).

151. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. *International Criminal Court Project*. URL: <https://www.aba-icc.org/cases/case/the-prosecutor-v-bemba/> (date of access: 30.09.2025).

152. The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir. *International Criminal Court Project*. URL: <https://www.aba-icc.org/cases/case/the-prosecutor-v-al-bashir/> (date of access: 30.09.2025).

153. Tokyo War Crimes Trial. *The National WWII Museum | New Orleans*. URL: <https://www.nationalww2museum.org/war/topics/tokyo-war-crimes-trial> (date of access: 19.08.2023).

154. Treaty of Versailles (Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany). *Derecho Internacional Público – dipublico.org*. URL: <https://www.dipublico.org/100757/treaty-of-versailles-treaty-of-peace-between-the-allied-and-associated-powers-and-germany/> (date of access: 18.09.2023).

155. Trying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/defence> (date of access: 12.09.2025).

156. Tulli U. Wielding the human rights weapon against the American empire: the second Russell Tribunal and human rights in transatlantic relations. *Journal of Transatlantic Studies*. 2021. №19. P. 215-237.

157. Ukraine becomes the 125th State Party to the ICC Rome Statute. *Coalition for the ICC c/o Women's Initiatives for Gender Justice*. URL:

<https://www.coalitionfortheicc.org/ukraine-becomes-125th-ICC-state-party> (date of access: 02.10.2025).

158. Ukraine's Path to Ratification of the Rome Statute. *Agency for Legislative Initiatives*. URL: <https://parlament.org.ua/en/analytics/ukraines-path-to-ratification-of-the-rome-statute/> (date of access: 01.10.2025).

159. Understanding the International Criminal Court. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/understanding-the-icc.pdf> (date of access: 06.08.2025).

160. Urbano F.C. Prevention and Intervention in Francisco de Vitoria's Theory of the Just War. *At the Origins of Modernity*. 2017. P. 141–153.

161. Zvonarov O. I., Klymenko S. V. War crimes in the criminal legislation of foreign countries. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. № 3. C. 389–394. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-3/91 (date of access: 14.12.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Васильцюн І.І. Генеза кримінальної відповідальності за воєнні злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 307–312.
2. Васильцюн І.І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 608–611.
3. Васильцюн І.І. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 32. С. 80–86.
4. Kostiuchenko O., Miroshnykov I., Kravchuk I., Karpenko M., Vasylytsiun I. Criminal and Legal Characteristics of War Crimes under International and Ukrainian Legislation: Analysis, Problems, and Prospects for Development. *Relações Internacionais do Mundo Atual Unicuritiba*. 2024. № 43/2024. P. 1 – 17.
5. Медвідь Л.П., Васильцюн І.І. Відповідальність за скоєння воєнних злочинів у контексті міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 519–523.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Васильцюн І.І. До питання воєнних злочинів за законодавством України. *Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України: зб. матеріалів наук.-практ. семінару (Київ, 10 жовт. 2022 р.)* / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України; Мін-во внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. М.М. Прохоренка, А.Л. Бейкуна. Київ: Вида-во ТОВ «ТРОПЕА», 2022. С. 28 – 32.

7. Васильцюн І.І. До питання генези нормативного змісту воєнних злочинів. *Правове забезпечення правоохоронної діяльності у силах оборони України в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України*: зб. матеріалів наук.-практ. семінару кафедри правового забезпечення (Київ, 29 листоп. 2022 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України; Київський інститут Національної гвардії України; за ред. М.М. Прохоренка, А.Л. Бейкуна. Київ: Вид-во ТОВ «ТРОПЕА», 2022. С. 41 – 50.

8. Васильцюн І.І. Порядок надання Збройним Силам України інформації в межах кримінальних проваджень з розслідування воєнних злочинів: виклики сьогодення та перспективи їх подолання. *Організаційно-правові засади участі Збройних Сил України у вирішенні завдань розслідування воєнних злочинів та інших порушень гуманітарного права під час збройної агресії російської федерації проти України*: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 груд. 2022 р.) / упоряд.: П.П. Богуцький, В.Г. Пилипчук, М.О. Теплюк та ін. Київ – Одеса : Фенікс, 2023. С. 99 – 102.

9. Васильцюн І.І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України*: зб. матеріалів наук.-практ. семінару кафедри правового забезпечення (Київ, 15 берез. 2023 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України; Київський інститут Національної гвардії України; за ред. М.М. Прохоренка. Київ: Вид-во ТОВ «ТРОПЕА», 2023. С. 24 – 27.

10. Васильцюн І.І. Нормативно-правова база функціонування приватних військових компаній. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*: зб. наук. пр. кол. авт.; за ред. І.І. Фурмана. Київ : ЦП «Компринт» / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України. Київ, 2023. Вип. 12, С. 56 – 264 с.

11. Васильцюн І.І. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Актуальні проблеми правового регулювання сектору безпеки і оборони*: зб. матеріалів наук.-практ. семінару кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Київ, 15 листоп. 2023 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. О.Ф. Кобзаря, М.М. Прохоренка. Київ: Вид-во ТОВ «ТРОПЕА», 2023. С. 52 – 55.

12. Васильцюн І.І. Суспільна небезпека воєнних злочинів. *Публічна влада: проблеми реалізації повноважень в умовах воєнного стану та відбудовного періоду*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лют. 2024 р.): електр. зб. ред. кол.: О. Васильченко, П. Діхтієвський, Т. Коломoeць та ін. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 257 – 260.

13. Васильцюн І.І. Воєнні злочини в кримінальному законодавстві деяких європейських країн. *Актуальні проблеми правового регулювання відсічі збройної агресії російської федерації проти України*: зб. матеріалів II Наук.-практ. семінару кафедри військового права та правоохоронної діяльності, кафедри правового забезпечення діяльності Національної гвардії України (Київ, 20 берез. 2024 р.) / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України, Мін-во внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. Ю. В. Гаруста, А. Л. Бейкуна. Київ: Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2024. С. 65 – 68.

14. Васильцюн І.І. Протидія воєнним злочинам, вчиненим під час агресії РФ проти України. *Проблеми правового забезпечення оборони України* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2024 р.) / упоряд.: П. П. Богуцький, Ю. В. Гаруст, Л. В. Заславська, В. Г. Пилипчук. Київ – Одеса : Фенікс, 2024. С. 275 – 279.

15. Васильцюн І.І. До питання нормативного змісту воєнних злочинів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.) / редкол.:

В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 452 – 456.

16. Медвідь Л.П., Васильцун І.І. Поняття та сутність воєнних злочинів та злочинів проти людяності. *Актуальні проблеми правового регулювання сектору безпеки і оборони України: зб. матеріалів III Наук.-практ. семінару кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Київ, 28 листоп. 2024 р.)* / Мін-во оборони України, Національний університет оборони України; Мін-во внутрішніх справ України, Київський інститут Національної гвардії України; за ред. О.П. Котляренка, А.Л. Бейкуна. Київ: Видавництво ТОВ «ТРОПЕА», 2024. С. 186 – 191.

17. Васильцун І.І. Протидія злочинам, вчиненим під час агресії рф проти України. *Проблеми правового забезпечення оборони України: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 верес. 2025 р.)* / упоряд. В.Г. Пилипчук. Київ – Одеса, 2025. С. 335 – 338.

Воєнні злочини за Римським статутом МКС

Грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції

1. Умисне вбивство;
2. Каткування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;
3. Умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;
4. Широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;
5. Примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;
6. Умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;
7. Незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;
8. Взяття заручників

Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь

1. Умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
2. Умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;
3. Умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом

збройних конфліктів;

4. Умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою

5. Напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;

6. Вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;

7. Неналежне використання прапора парламентаря, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень;

8. Переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;

9. Умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

10. Заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

11. Віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;

12. Заява про те, що пощади не буде;

13. Знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю;

14. Оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів

громадян ворожої сторони;

15. Примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни;

16. Розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

17. Застосування отрути або отруєної зброї;

18. Застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;

19. Застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи;

20. Застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невибірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси і матеріали та методи ведення війни є предметом всеохоплюючої заборони і включені до додатка до цього Статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у статтях 121 і 123;

20. Посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;

21. Зівалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в статті 7 Римського статуту, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;

22. Використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій;

23. Умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;

24. Умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій;

25. *Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях.*

У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини

1. *Посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство в будь-якій формі, каліцтво, жорстоке поводження та катування;*

2. *Посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;*

3. *Захоплення заручників;*

4. *Ухвалення вироків і приведення їх до виконання без попереднього рішення, ухваленого створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які загально визнані обов'язковими.*

Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких діянь

1. *Умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях;*

2. *Умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;*

3. *Умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;*

4. *Умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;*

5. Розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

6. Зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в статті 7 Ризмського статуту, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій;

7. Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях;

8. Віддання розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення або настійна необхідність військового характеру;

9. Віроломне вбивство або поранення комбатанта ворога;

10. Заява про те, що пощади не буде;

11. Заподіяння особам, які перебувають під владою іншої сторони конфлікту, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, що не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

12. Знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються обставинами конфлікту.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

полковник

Олексій СІРОШТАН

2025 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
підполковника Васильцюна Івана Івановича
на тему: “Кримінальна відповідальність за воєнні злочини: порівняльно-
правовий аналіз” в освітню діяльність Військового інституту Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Комісія у складі голови – кандидата військових наук, старшого наукового співробітника, заступника начальника Військового інституту з наукової роботи полковника Попкова Б.О.; членів комісії: заступника начальника військового факультету міжнародних відносин та права підполковника Полтавського М.В; доктора юридичних наук, професора, начальника кафедри військового права військового факультету міжнародних відносин та права полковника юстиції Коропатніка І.М.; начальника кафедри інформаційно-аналітичних технологій військового факультету міжнародних відносин та права, полковника Степанишина Р.Д.; кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри військового права військового факультету міжнародних відносин та права Бериславської О.М., склала цей акт про те, що розроблені за наслідками дисертаційної роботи підполковника Васильцюна Івана Івановича наукові висновки і пропозиції використовуються у освітній діяльності у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні наступних навчальних дисциплін: “Правова робота у Збройних Силах України”, “Актуальні проблеми міжнародного кримінального права”, де у якості рекомендованих джерел подані наступні публікації автора:

Наукові статті:

1. Васильцюн І.І. Генеза кримінальної відповідальності за воєнні злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 307–312.
2. Васильцюн І.І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 608–611.
3. Васильцюн І.І. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 32. С. 80–86.

4. Kostiuchenko O., Miroshnykov I., Kravchuk I., Karpenko M., Vasylytsiun I. Criminal and Legal Characteristics of War Crimes under International and Ukrainian Legislation: Analysis, Problems, and Prospects for Development. *Relações Internacionais do Mundo Atual* Unicuritiba, 2024. №43/2024. Pp. 1-17.

5. Медвідь Л.П., Васильцюн І.І. Відповідальність за скоєння воєнних злочинів у контексті міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 519–523.

ВИСНОВОК: результати дисертаційного дослідження підполковника Васильцюна Івана Івановича на тему “Кримінальна відповідальність за воєнні злочини: порівняльно-правовий аналіз” вважати впровадженими в освітній процес Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та такими, що актуалізують питання викладені в матеріалах дисциплін кафедри щодо кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів та сприятимуть якісній підготовці військових юристів за спеціалізацією “Правоохоронна діяльність у Збройних Силах України”.

Голова комісії:

Заступник начальника Військового інституту з наукової роботи
полковник

Борис ПОПКОВ

Члени комісії:

Заступник начальника військового факультету
міжнародних відносин та права з навчальної роботи
підполковник

Микола ПОЛТАВСЬКИЙ

Начальник кафедри інформаційно-аналітичних технологій
військового факультету міжнародних відносин та права
полковник

Руслан СТЕПАНИШИН

Начальник кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права
полковник юстиції

Ігор КОРОПАТНІК

Доцент кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права
к.ю.н., доцент

Оксана БЕРИСЛАВСЬКА

ДЕПАРТАМЕНТ
ЮРИДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

Код 24968099

«04» 11 2025р.

№ 220/17/1213

03168, м. Київ, Повітрофлотський пр-т, 6

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
підполковника Васильцюна Івана Івановича на тему:
“Кримінальна відповідальність за воєнні злочини:
порівняльно-правовий аналіз”

Видана підполковнику Васильцюну І.І. про те, що результати його дисертаційної роботи на тему “Кримінальна відповідальність за воєнні злочини: порівняльно-правовий аналіз” використовуються у практичній діяльності Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України, зокрема, під час:

розробки пропозицій щодо внесення змін до законодавчих актів з питань посилення юридичної відповідальності військовослужбовців за вчинені правопорушення;

проведення юридичної експертизи проєктів законодавчих та інших підзаконних актів у сфері національної безпеки та оборони України;

розробці проєктів законодавчих нормативно-правових актів з питань посилення юридичної відповідальності військовослужбовців за вчинені правопорушення в умовах правового режиму воєнного стану.

Директор Департаменту юридичного забезпечення
Міністерства оборони України

Олексій КАМІНЕЦЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника університету

з навчально-наукової роботи

генерал-майор

Олег ШИНКАРУК

2025

АКТ

впровадження наукових результатів дисертації
підполковника Васильцюна Івана Івановича
в освітній процес Національного університету оборони України

Підстава: наказ начальника Національного університету оборони України "Про організацію реалізації результатів наукових досліджень в освітню та наукову і науково-технічну діяльність Національного університету оборони України" від 16.09.2025 № 548/нод.

Комісія у складі:

голови комісії:

начальника навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних наук
кандидата педагогічних наук, доцента полковника
Єргідзей К.В.,

членів комісії:

заступника начальника науково-методичного
центру організації та провадження освітньої
діяльності, кандидата педагогічних наук
полковника Торчевського Р.В.;

заступника начальника науково-методичного
центру організації наукової та науково-технічної
діяльності, доктора технічних наук, професора
полковника Куртсеїтова Т.Л.;

тимчасово виконуючого обов'язки начальника
кафедри військового права та правоохоронної
діяльності, доктора юридичних наук, професора
полковника юстиції Гаруста Ю.В.;

професора кафедри військового права та
правоохоронної діяльності, кандидата юридичних
наук, доцента працівника ЗС України
Медвідь Л.П.

розглянули надані матеріали підполковника Васильцюна Івана Івановича
розроблені в межах дисертаційного дослідження на тему "Кримінальна

відповідальність за воєнні злочини: порівняльно-правовий аналіз” на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право, а саме, навчально-методичні матеріали навчальної дисципліни: “Право збройних конфліктів”.

Комісія встановила:

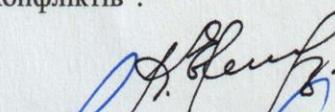
1. Наукові результати дослідження за темою “Кримінальна відповідальність за воєнні злочини: порівняльно-правовий аналіз” використані при підготовці навчально-методичних матеріалів у навчальній дисципліні “Право збройних конфліктів” зі слухачами інституту стратегічних комунікацій оперативного рівня підготовки:

за темою 1 “Право збройних конфліктів”:

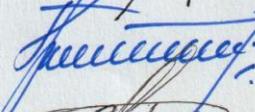
- заняття 2 “Правове регулювання збройних конфліктів”;
- заняття 4 “Правовий захист жертв війни”;
- заняття 5 “Правове регулювання захисту культурних цінностей”;
- заняття 7 “Правова регламентація заборонених методів та засобів війни”;
- заняття 12 “Застосування норм міжнародного гуманітарного права в ході планування та ведення бою (бойових дій)”;
- заняття 15 “Механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного права”;
- заняття 17 “Відповідальність за порушення права збройних конфліктів”.

2. Наукові результати дисертації підполковника Васильюна Івана Івановича, вважати реалізованими в освітній процес Національного університету оборони України під час проведення занять навчальної дисципліни “Право збройних конфліктів”.

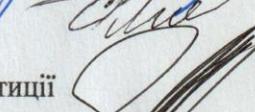
Голова комісії: полковник

 Ксенія ЄРГІДЗЕЙ

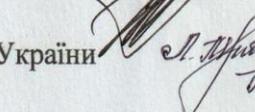
Члени комісії: полковник

 Руслан ТОРЧЕВСЬКИЙ

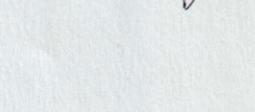
полковник

 Тимур КУРТСЕІТОВ

полковник юстиції

 Юрій ГАРУСТ

працівник ЗС України

 Людмила МЕДВІДЬ